

О.П.ГЛАЗОВА

РІДНА МОВА

ПЛАНИ-КОНСПЕКТИ УРОКІВ

9 клас

Перший семестр

2003, 2008

Посібник уміщує детальні поурочні плани для навчання рідної мови дев'ятикласників. Плани уроків складені відповідно до вимог програми для середньої загальноосвітньої школи *Рідна мова* (В.І.Новосьолова, Л.В.Скуратівський, Г.Т.Шелехова, 2001 р.).

Кожен урок структуровано відповідно до його мети і завдань. У кожному плані розкрито хід роботи, зафіксовано кожен з етапів уроку, конкретизовано методи та прийоми роботи, зміст запитань та завдань для організації пізнавальної діяльності учнів, зміст навчальних проблем, форми перевірки і корекції знань, зміст домашніх завдань. Структура уроків, зміст і послідовність пропонованих методів та прийомів навчання відповідають рівневі пізнавальної активності й віковим особливостям учнів 9 класу.

Посібник містить тестові завдання для тематичного контролю мовних знань і вмінь, тексти для диктантів, ситуативні вправи для створення діалогів, тексти для переказів і творчі завдання до них, перелік тем творів, тексти для аудіювання та читання мовчки із тестовими запитаннями до них для оцінювання навчальних досягнень дев'ятикласників за 12-бальною системою.

Передмова

Посібник уміщує детальні поурочні плани для навчання української мови дев'ятикласників. Планування здійснене у відповідності до сучасних вимог. До кожного уроку сформульовано навчальну, розвивальну й виховну мету. Кожен урок структуровано відповідно до його мети і завдань. Посібник включає різні типи уроків, які охоплюють усі сторони навчально-виховного процесу – засвоєння знань, умінь та навичок, творче застосування їх на практиці, узагальнення і систематизацію знань, а також контроль і корекцію знань у процесі навчання. У кожному плані розкрито хід роботи, у якому відбито структуру уроку – зафіксовано кожен з його етапів, конкретизовано методи та прийоми роботи, зміст запитань і завдань для організації пізнавальної діяльності учнів, зміст навчальних проблем, форми й зміст перевірки й корекції знань, зміст домашніх завдань тощо. Структура уроків, зміст і послідовність пропонованих методів і прийомів навчання відповідають рівневі пізнавальної активності та віковим особливостям учнів дев'ятого класу.

Посібник уміщує детальні плани уроків розвитку зв'язного мовлення. Основним завданням таких уроків є формування необхідних учням текстотворчих умінь на основі засвоєних ними текстологічних знань. Умовно уроки розвитку зв'язного мовлення можна поділити на уроки засвоєння таких мовленнєвозавчих понять, як спілкування, мовлення, види мовленнєвої діяльності, ситуація спілкування, текст, монолог і діалог, типи, стилі і жанри мовлення та ін. і уроки формування текстотворчих умінь у процесі роботи над усними й письмовими переказами, творами різних типових значень,

стилів та жанрів і т.под. Пропоновані плани включають тексти для усних та письмових переказів, завдання до них, зразки творів різних жанрів.

Посібник містить тестові завдання для тематичного контролю мовних знань і вмінь, тексти для диктантів, ситуативні вправи для створення діалогів, тексти для переказів і завдання до них, тексти для аудіювання та читання мовчки із тестовими запитаннями до них для оцінювання навчальних досягнень дев'ятикласників за 12-бальною системою.

Кількість поданих у кожному плані уроку вправ, а також обсяг дидактичного матеріалу свідомо збільшено, що дасть можливість учителю вибрати вправи й завдання, тексти і речення з урахуванням рівня підготовленості й інтересів учнів кожного конкретного класу та умов роботи в школі.

Поурочні плани складено відповідно до програми для середньої загальноосвітньої школи *Рідна мова* (В.І.Новосьолова, Л.В.Скуратівський, Г.Т.Шелехова, 2001 р.). Посібником передбачене використання підручника *Рідна мова* Г.Т.Шелехової, Я.І.Остаф, Л.В.Скуратівського (4 вид. – К.: Освіта, 2001.)

ЗМІСТ

Вступ. Розвиток української мови	4
Частини мови, їхні основні смислові, морфологічні та синтаксичні ознаки	8
Основні правила правопису	10
Зв'язне мовлення. Види мовленнєвої діяльності (аудіювання, читання, говоріння, письмо). Різновиди аудіювання (глобальне, докладне, критичне) та читання (вивчальне, ознайомлювальне, вибіркоче). Навчальне аудіювання. Навчальне читання мовчки	14
Складне речення і його ознаки. Складні речення без сполучників, із сурядним та підрядним зв'язком	28
Складносурядне речення, його будова, засоби зв'язку в ньому	31
Смислові зв'язки між простими реченнями в складносурядному	34
Зв'язне мовлення Усний стислий переказ (за складним планом) тексту художнього стилю	36
Розділові знаки між простими реченнями в складносурядному	39
Розділові знаки між простими реченнями в складносурядному	43
Розділові знаки між простими реченнями в складносурядному	46
Складнопідрядне речення, його будова, засоби зв'язку в ньому	49
Основні види підрядних речень. Означальні, з'ясувальні, обставинні речення	51
Зв'язне мовлення. Усний вибіркочий переказ тексту наукового стилю	54
Складнопідрядні речення з підрядними означальними	57
Складнопідрядне речення з підрядними з'ясувальними	61
Зв'язне мовлення. Письмовий стислий переказ тексту наукового	66

стилю	
Складнопідрядні речення з підрядними місця і часу	69
Складнопідрядне речення з підрядним способу і ступеня дії	75
Зв'язне мовлення. Реферат на основі двох-трьох джерел	78
Складнопідрядне речення з підрядним порівняльним	81
Складнопідрядне речення з підрядним способу і ступеня дії	85
Складнопідрядні речення з підрядним причини і мети	89
Складнопідрядні речення з підрядними умови і допустовим	94
Складнопідрядне речення з підрядним допустовим	101
Складнопідрядні речення з кількома підрядними	104
Тематичне тестування (тема: Складносурядне й складнопідрядне речення). Складання діалогів	106
Безсполучникове складне речення. Смыслові відношення між простими реченнями у безсполучниковому	109
Кома та крапка з комою між частинами безсполучникового складного речення	112
Двокрапка між частинами складного безсполучникового речення	115
Тире між частинами складного безсполучникового речення	119
Зв'язне мовлення. Письмовий стислий переказ тексту публіцистичного стилю	123
Тематичне тестування (тема: Безсполучникове складне речення)	127
Зв'язне мовлення. Усний твір у публіцистичному стилі на морально-етичну або суспільну тему	130
Складне речення з різними видами зв'язку. Контрольне аудіювання	133
Зв'язне мовлення. Доповідь на морально-етичну або суспільну тему	140
Розділові знаки в складному реченні з різними видами сполучникового і безсполучникового зв'язку. Тематичне тестування (тема: Складне речення з різними видами сполучникового й безсполучникового зв'язку). Контрольне читання мовчки	141
Контрольний диктант. Складання діалогів	149
Аналіз контрольного диктанту	152

Урок № 1

Тема: Вступ. Розвиток української мови.

Мета: ознайомити з тенденціями розвитку української мови, зокрема її лексичного складу, в наші дні; виховувати любов і повагу до української мови як мови державної та мови материнської, виховувати патріотизм; розвивати увагу, логічне й образне мислення, формувати навички роботи з підручником, збагачувати й уточнювати словниковий запас учнів.

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу.

Обладнання: підручник.

Хід уроку

I. Підготовка до вивчення нового матеріалу.

* **Робота біля дошки.** Записати речення, прокоментувати їх зміст.

Ти велична і проста, ти стара і вічно нова. Ти могутня, рідна мово!
(І.Багрянний.) Мова – золото-пшениця, слів – як зерен на току. Не вмістити цю скарбницю в товстелезнім словнику. (С.Коваль.) Мова – великий скарб, який треба шанувати, берегти і розумно збагачувати, не завдаючи йому ніякої шкоди. (К.Крапива.)

II. Повідомлення теми і мети уроку. Мотивація навчання.

III. Вивчення нового матеріалу.

* **Робота з підручником.** Опрацювання теоретичного матеріалу, поданого у тексті вправи 1.

Коллективне виконання вправи 1 (III, 1).

* **Доповнення вчителя.**

Система мови чутлива до суспільно-політичного життя її носіїв. Зміни безперервно відбуваються у фонетиці, лексиці, граматиці, правописній системі.

Найбільш рухливою є лексика. Вчені стверджують, що протягом десятиріччя словниковий склад мови змінюється приблизно на 25 відсотків.

Сучасне українське суспільство прагне до відкритості. Ми повертаємося до національних традицій християнства, тому відновлюється конфесійний (церковний) стиль української мови. Правове утвердження статусу державності української мови (Закон про мови 1989 р, Конституція України 1996 р.) та розширення сфер офіційного використання української мови спричинило розвиток офіційно-ділового стилю.

З відходом у небуття радянського способу життя з активного вжитку вийшло чимало слів: *колгосп, партком, соцзмагання* тощо. Натомість відродилися слова, які в радянський період були рідковживаними: *гривня, обєріг, гетьман, довкілля, осоння, часопис*. Відновлюються слова, які за радянської доби здавалися недоречними й архаїчними, це звертання (*пан, пані, добродій*), етикетні формули (*Моє шанування! Як Ваша ласка... Слава Ісусу Христу! Бог в поміч! З Богом!*)

Реальність породжує потребу у виникненні нових слів для називання нових об'єктів – предметів, понять, ознак, явищ, відношень. Відповідно до властивих українській мові словотворчих моделей утворилися й відразу увійшли до активного вживання нові слова: *бюджетник, державник, мобільник, приватизація, департизація, роздержавлення* тощо. Завдяки відкритості українського суспільства, розвитку економічних і культурних

зв'язків України з державами світу лексика збагатилася запозиченням іншомовних слів (*мер, спікер, менеджер, кліп, піцца, факс, хіт* та ін.). Значно оновилися термінологічна система багатьох галузей наук (*бакалавр, магістр, тестування, рейтингова система освіти, лицей, гімназія, дефолт, ремісія, пролонгація, трани*). Цікаво, що чимало професійних слів з мовлення спеціалістів перейшло до активного вжитку: *бартер, аудит, дистриб'ютор, інфляція, субсидія, ліцензія, суборенда*).

У мовній ситуації, що склалася в Україні, має зростати вживання української мови в усіх без винятку сферах життя.

За Л.Мацько¹.

IV. Виконання вправ на закріплення.

***Попереджувальний диктант.** Пояснити лексичне значення виділених слів. Які з них повернулися до активного вжитку відносно недавно? Які з цих слів є власне українськими? У чому полягає причина активізації вживання цих слів у сучасному мовленні?

Наш герб – *тризуб*! Навіки! Не треба нам опіки. (В.Самійленко.) Ні, зовсім це не ностальгія, не забаганка, ні, це *мрія* – пити воду з отчої криниці. (Н.Білокриницька.) Дивовижна краса! Справді неба грайлива *яса*, мов дівоче убрання святкове. (П.Воронько.) Почуте *літепла* влило в душі струмок, жвавівшав сам, жвавівшав плин думок. (М.Самійленко.)

Словник. *Яса* – тут: світло, сяйво. *Літепла* - тепла вода; тепло, теплота. *Ностальгія* - болісна туга за батьківщиною.

***Вибірковий диктант.** Виписати слова іншомовного походження. Пояснити лексичне значення виписаних запозичених слів, за потреби звернувшись до словника. Розкрити переносне значення слова *смог* у словосполученні *словесний смог*.

Ой вересню – елегіє душі! Пиши свою мелодію, пиши. (К.Бальоха.) Інколи пейзажем ми про людину найточніше скажем. (М.Рильський.) Чи воскреснемо, чи не воскреснемо, - очищаймось від смогу словесного! (В.Вербич.) Етимологія дива словесні в чудесних словниках нам розкрива. (Д.Білоус.)

Словник. *Елегія* - музичний твір задумливого, ліричного характеру; вірш, в якому виражено журливі настрої. *Смог* - густий туман, змішаний з димом, кіптявою, вихлопними газами, що скупчується над великими містами та

¹ Див.: Мацько Л. З якою лексикою вступаємо в ХХІ століття? // Урок української, № 8, 2000 р.

промисловими центрами. *Етимологія* - розділ науки про мову, що вивчає походження слів.

* **Розподільний диктант.** Застарілі слова та нові слова (неологізми) записати в дві колонки. Які з-поміж записаних слів є запозиченими?

Інтернет-сторінка, перст, ратай, кліпмейкер, піт, кондиціонер, короґва, топ-модель, ладо, віче, брифінг.

Словник. *Інтернет-сторінка* - власна територія установи або особи в Інтернеті. *Кліпмейкер* – спеціаліст зі створення кліпів. *Кондиціонер* – прилад для оброблення повітря в закритих приміщеннях для надання йому потрібної температури та вологості. *Брифінг* – коротка прес-конференція з актуальних питань.

* **Пояснювальний диктант.**

I. Мова росте разом із душею народу. (І.Франко.) Слова, забуті і нові, мелодією вишиті у мові. (Н.Гуменюк.) Мова наша – більше, аніж мова. Щось хотіла висловить природа нашою появою на світ. (В.Базилевський.) Гарантією успішного розвитку української літературної мови може бути тільки справжня державність українського народу. (Л.Мацько.) Коли говориш, як належить, слово чисте, мов роса. І від тебе теж залежить мови рідної краса. (Д.Білоус.)

II. І назло всім підступним, пихатим, український словник розквітав – як з маленької глинянки-хати той будинок міцнів, виростав. (Г.Гуржій.) Мова, наша мова – літ минулих повість, вічно юна мудрість, сива наша совість. (Ю.Рибчинський.) У слова свої закони вічно мінливого руху, слово – клітина мислі, артерія сили духу. (П.Воронько.) І кожна думка, слово, звук національним скарбом стануть. (Б.Дегтярьов.)

III. Оті слова – одвічне царство мови, що вижила й узориться тепер. Вона звучить магічно, як Бетховен, в устах братів по крові і сестер. У ній усе: діброви й верболози, Дніпра і Ворскли витканий атлас, козацька доблесть і кріпацькі сльози, ще й дума та, що вистраждав Тарас. І ти – моя сподвижниця і слава, мечі і струни, правда і терни від київського князя Ярослава до нашої стрімкої бистрини.

Д.Луценко.

Словник. *Сподвижник* – соратник; той хто разом із кимось бере участь у важливій і відповідальній справі.

* **Навчальний диктант.** Пояснити лексичне значення виділених слів.

Українська мова – це море, в якого немає дна і берегів, яке настільки багатоманітне й невичерпне, що ніколи не встановити межі в її пізнанні. Словниковий запас її незмірний. На її основі гарно творяться *неологізми*,

бо вона не бажає носити на собі мундира *канонічності*, отже, має найбільшу *перспективу* розвитку в часі. Вона з'єднує в собі пласти *архаїчні* й *модерні*, вибирає слова *інтернаціональні*, а водночас не втрачає й слів *питомих*. З нею просто й надійно, бо вона – душа моєї нації. (За В.Шевчуком; 77 сл.)

Словник. *Неологізм* – нове слово, яке ще не стало звичним для мовців. *Канонічність* – узаконеність, визнання чогось обов'язковим, незмінним. *Перспектива* – вид у далечінь; *перен.-* майбутнє *Архаїчний* – застарілий. *Модерний* – новітній, осучаснений. *Питомий* – рідний.

V. Підбиття підсумків уроку.

VI. Домашнє завдання. Вправа 1 (I).

Урок № 2

Тема: Частини мови, їхні основні смислові, морфологічні та синтаксичні ознаки.

Мета: повторити вивчене про частини мови, закріпити вміння розрізняти частини мови, визначати їх граматичні ознаки; виховувати любов до природи рідного краю; удосконалювати орфографічну й пунктуаційну грамотність; розвивати логічне мислення й мовлення, увагу, пам'ять.

Тип уроку: урок повторення вивченого.

Обладнання: підручник.

Хід уроку

I. Перевірка домашнього завдання.

* *Бесіда* за питаннями, поданими у вправі 1 (III).

* *Робота біля дошки.* Записати речення. Вказати власне українське слово та слово іншомовне. Чи продовжується розвиток української мови в наші дні? Свою думку обґрунтувати. Підкреслити в реченні члени речення та визначити частини мови. Який розділ мовознавчої науки вивчає речення і члени речення, а який – частини мови?

Не жив би я без Батьківщини, без Ворскли чистих ніжних плес. У мову рідну я щоднини вслухаюсь, чую в ній прогрес. (М.Волощук.)

Словник. *Плесо* – спокійна, чиста водна гладінь. *Прогрес* (лат.) – розвиток, перехід від нижчого до вищого, досконалішого стану.

II. Повідомлення теми і мети уроку.

III. Повторення ключових питань теми.

*** Бесіда.**

- За якими ознаками слова поділяються на частини мови?
- Який розділ науки про мову вивчає частини мови?
- У чому полягає відмінність між самостійними (повнозначними) та службовими частинами мови?
- Назвати самостійні частини мови та службові частини мови.
- Які частини мови не змінюються?
- У чому особливість вигуків?

*** Робота з підручником.** Опрацювання таблиці “Частини мови” (с. 229).

ІV. Виконання вправ на повторення.

*** Прочитати записані на дошці речення.** Визначити, якою частиною мови є кожне слово. Назвати частини мови самостійні та службові.

Як намистини, диво калинове – частини мови! Який співець, поет, який письменник уперше слово вигдав – іменник? (Д.Білоус.) Коли мене відчай зігнув у підкову, коли вже здалося, що сил немає, іменник за руку узяв дієслово, і я прочитав: “Життя триває”. (С.Павленко.)

***Робота біля дошки.** Записати речення. У кожному з речень назвати частини мови самостійні та службові. Пояснити, у чому полягає різниця між самостійними та службовими частинами мови. Яка частина мови не належить ні до самостійних, ні до службових? Навести приклади.

I. Журавлі лишають гнізда, холодком дихнули хмари. (Б.Олійник.)
Зажурився на гнізді останній лелека, десь і він уже зібрався у краї далекі.
(Л.Климчук.) Над ланами, гей, над ланами пролітали гуси клинами.
(А.Качан.)

II. Перепілка скаче боса і чогось печально просить: “Підпадьом”.
(К.Дужа.) О дикі гуси! Ваш політ колись мене погнав у світ. (В.Незвал.) Он іволги грають на флейтах, сховавшись на сивій вербі. (Б.Дегтярьов.)

*** Вибірковий диктант.** Виписати числівники.

I. Офіційною мовою Англії впродовж шести століть була французька. Найбільша в світі абетка – камбоджійська: в ній 74 літери. 97 відсотків людей, узявши нову ручку, найперше пишуть власне ім’я.

З журналу.

II. Іван Франко – автор шести тисяч творів. Відоме п’ятдесяти томне видання його спадщини – лише третина Франкового доробку. Прозаїк, поет, драматург, критик, історик і філософ, Франко був видатним діячем в

українському суспільному житті останньої чверті дев'ятнадцятого - початку двадцятого століття.

Ми лише тепер усвідомлюємо, що означає в цивілізованому світі знання іноземних мов. І.Франко знав їх чотирнадцять. Без книжки під пахвою І.Франка рідко коли можна було зустріти. Попри нестатки, він зібрав велику власну бібліотеку, в якій найбільше книжок було з літературознавства (1300), історії (1200), фольклору (750).

За В.Бурбаном.

* **Попереджувальний диктант.** У першому реченні підкреслити члени речення і вказати частини мови. Виділені слова усно розібрати як частини мови.

Ти мала димний і сосновий смак, моя *п'ятнадцята*, прекрасна осінь! (О.Теліга.) Осінь віхолою рудою наліта з чотирьох доріг. (М.Самійленко.) Ослабли струни сонячного *літа*, беруть відпустки вже птахи-музики, допоки знов до них прилине квітень – нових пісень *весняних* композитор. (М.Косякевич.) *Згасає* осінь, посмутніли клени у верховітті жовтому лісів. Вже не звучить симфонія натхненна пташиних неповторних голосів. (І.Турчин.) Вересня перші дні, *сповнені* супокою, чинно пливуть в човні *осінню* чи рікою. (Т.Сергійчук.) Вітрів *узавши* довгі мітли, осінні дні по світу йдуть, змітають золото зі світу, у білий світ його метуть. (Є.Гуцало.)

* **Диктант із коментуванням.** Назвати вжиті в записаних реченнях іменники, прикметники, займенники. Назвати дієслова та прислівники. Особливими формами якої частини мови є виділені слова?

Неба в'яне просинь, і мете, мете жовтокоса осінь листя золоте. (В.Сосюра.) Верба, *задивлена* у воду, милується на власну вроду. (М.Луків.) *Піднявши* на щоглі вітрило нове, до синього моря хмарина пливе. (А.Качан.) Тріпоче сокір, сріблом *потемнілим знімаючись* у вогку височінь. (М.Рильський.)

V. Підбиття підсумків уроку.

VI. **Домашнє завдання.** Вправа 5 (переписати, у реченнях першого абзацу визначити й надписати, якою частиною мови є кожне зі слів).

Урок № 3

Тема: Основні правила правопису.

Мета: повторити вивчене про типи орфограм, удосконалювати вміння визначати в словах орфограми й обґрунтовувати вибір написання відповідним орфографічним правилом; виховувати любов до рідної землі та її природи; розвивати увагу, пам'ять, логічне й образне мислення, емоційну

сферу, формувати вміння й навички роботи з таблицею, збагачувати й уточнювати словниковий запас учнів.

Тип уроку: урок повторення.

Обладнання: підручник, таблиця.

Хід уроку

I. Повідомлення теми і мети уроку.

II. Повторення ключових питань теми.

**Бесіда.*

- Що є предметом вивчення орфографії?
- Який зв'язок існує між орфографією й орфоепією?
- Що вивчає орфоепія?
- Що таке орфограма?
- Які ви знаєте види орфограм? Навести приклади слів з буквеними й небуквеними орфограмами.

**Робота з таблицею.*

Орфограми буквені	Орфограми небуквені
Вибір написання слова (певної букви) з ряду можливих варіантів за умови однакової вимови.	Написання слів разом, окремо, через дефіс, апостроф, перенос слів, скорочення слів.
Наприклад: <u>в</u> еселка (орфограма: букви <u>е-и</u> , що позначають ненаголошені голосні в коренях слів); бор <u>от</u> ьба (орфограма: букви, що позначають звуки, які уподібнюються); <u>с</u> казати (орфограма: букви <u>з-с</u> у префіксах <u>з-</u> (<u>с-</u>)).	Наприклад: <u>не</u> хтувати (орфограма: <u>не</u> з дієсловами); здоров' <u>'я</u> (орфограма: апостроф); син <u>ьо-жовтий</u> , зор <u>е</u> пад, пів-Ки <u>є</u> ва (орфограма: написання разом, через дефіс складних слів); проф., доц. (орфограма: скорочення слів).

III. Виконання вправ на повторення.

* **Словниковий диктант.** У кожному слові визначити орфограми, вказати орфограми буквені й небуквені. Слова з двома орфограмами підкреслити.

Висота, берег, відлуння, туманний, м'ята, синь, Львів, усміхається, переливається, премилый, приєднатися, з'єднання, прірва, розмаїтий, безстрашний, беззмістовний, блакитний, водограй, животворний, яскраво-

бірюзовий, пів-Ялти, пів'ялини, проф. Яковенко, директор, імідж, ієрогліф, настурція, інвестиція, сузір'я Галактика, Чумацький Шлях.

Словник. *Настурція* - декоративна рослина; нагідки. *Імідж* – образ людини, уявлення інших про неї, інколи створюване цілеспрямовано. *Інвестиція* – довготермінове вкладення капіталу (коштів) у певну справу, підприємство.

* **Робота біля дошки.** Записати речення, виділити в словах орфограми. Вказати орфограми буквені й небуквені.

I. Яка прекрасна й невблаганна осінь переступає в шурхоті яснім! (О.Омельченко.) Свій жовтий килим стелить листопад. (Д.Павличко.) У світі пречистім берізка співатиме листом барвистим. (Л.Білозерська.) Старий вишняк лякливо коло хати закутався в багряно-сизий плед. (Д.Луценко.) Леліє далина безмежна, золота. (А.Турчинська.) Гомоніла пуца лунко, стоголосо, зелено-пурпурні розчесали коси сосни вікові. (Д.Фальківський.) Вересень з вітром осіннім стрівся у полі мені, став пригощати насінням, яблук приніс в пелені. (П.Воронько.)

II. Луками в травах м'яких тихо ніч синьоока бродила, тихо встилаючи лан. (М.Богданович.) Навстіж вікна мої розчиніть! (Є.Гончаренко.) А хижа ніч регоче страхітливо беззубим ротом, прірвами очей. (І.Немченко.) Гірчить вечірнє сонце полином. (Є.Гуцало.) Приліг вітрець на березі під шелест лепехи. (К.Дужа.) Село присіло у сади зелені, висока голубінь не має меж. (А.Горбівненко.) Забриніло сонце в блискучих розломах хмар. (В.Захарченко.) Сонце в сонних лісах її ніжно відкрило, а відлуння в горах день новий розбудило. (П.Кубаєвич.) Розкрило сонце білу парасоль, хмарки розпустять пелюстки-лілеї. (Т.Бартош.) В небуття пішло минуле, в прірву над обривом. (В.Лагода.)

III. І ніжно горнеться до мене крило вербиченьки зелене. (К.Лесьєв-Лесь.) Притулюся щокою до щоки вересневого сонця і згадаю матір свою. (Є.Гуцало.) Пелюстками тягнуться до сонця, п'ють росу довірливі ромашки. (П.Кубаєвич.) Сплелись кульбабки у віночки обабіч в'їжджених доріг. У хризантемах серце б'ється давноминулих літніх днів. (С.Назарик.) Медвяно пахнуть абрикоси. (Ю.Кравченко.) Ця вулиця із юності моєї рясніє вітом липових алей. (П.Кубаєвич.) Тут під ранніми зорями слався туман. (М.Волощук.) На березі життя мільйон Асоль своїх чекають капітанів Греїв. (Т.Бартош.)

* **Попереджувальний диктант.** Позначити в словах орфограми.

А я без тебе, земле, безпорадний. (Т.Вишталюк.) Україно, Україно! Лелечатами по світу розлетілись твої діти. Дуже тяжко на чужині приживатися мені! (М.Волощак.) Вперед, мій брате-коню, в путь! Ми совістю братів приречені на волю! (В.Вербич.) Солоспів материнської мови!

О, тобі я не зрадив ніде. (Д.Кремінь.) Україно моя! Все життя прихилию до твоєї краси чарівної. (Ю.Воропай.)

* **Диктант із коментуванням.** Позначити в словах орфограми.

Над озірцем журавель споважніло в академічній задумі ступав. (Б.Олійник.) Останні вже дукатики береза на пальцях лічить, літу віддає. (Л.Костенко.) Зсушив, зв'ялив, оббив вже лист злий вітер-недосвіт. (Р.Бернс.) Теплий ще вересень дивну мережку злотом червоним на листі заплів, злотом посипав і трави, і стежку, пахом осіннім сади напоїв. (С.Черкасенко.) Сонце скотилося на поле. З долини прилетів теплий вітерець, зашелестів важкими, вологими стеблами пшениці. Синій вечір прибився з поля на подвір'я і притулився до яблунь перепочити. Перепілки гукали зі степу, та вечір кволо шелестів листям і пестливо тягнув до вікон сірі крила. (В.Добрянський.) Шістнадцять кіс дзвенять, гудуть, густі жита кладуть. (П.Воронько.)

* **Переписати, на місці крапок уставляючи пропущені літери.** Позначити в словах орфограми.

Рвет..ся осінь руками кр..лавими до далекого сон..чка любого; кров на шатах пр..пишних шарієт..ся, оксамит і парчу зал..ва. Рветься осінь. Терни невидимії їй все тіло поранили, змучили, а вона ро..пачливо всіха..т..ся: “Сонце, сон..чко, глянь, я сміюсь!” (Леся Українка.)

* **Вибірковий диктант.** Виписати слова іншомовного походження та похідні від них, позначити в кожному орфограму.

Душі моєї хроніка ще досі не написана, під звуки фісгармонії і ній думка заколисана. (Т.Уєвич.) Душа теж потребує ванни, коли є в вас душа, одначе. (І.Драч.) Є в мене дні сентиментальні, коли посумувать охота, щось почитати старосвітське – чи Діккенса, чи Вальтер Скотта, чудні ввижаються пригоди, якісь романи, втечі, змови, мандрівка довга в диліжансі і незнайомки загадкові. (Ю.Тувім.) А Марк Твен, а Гюго, Карамзин, а Шекспіра дзвінки сонети... Я – полтавець, Вкраїни син, але рідний я син і планети. (Д.Луценко.) Ідилія? Кажіть. Архаїка? Не треба. У закутку душі хай буде трохи сад. Вже дожились – забули колір неба... (Л.Костенко.) Мене в житті також не тішив штиль, не падала з висот небесна манна. (Д.Луценко.) Вечірне сонце ткало лукам шати, дощ іскор дзвінко брязкав по корі, і, мов на флейтах апасіонато, акорд блакиті блимнув угорі. (О.Фішер.)

Словник. *Фісгармонія* - пневматичний клавішний музичний інструмент, за формою схожий на піаніно, а за звучанням – на орган. *Сентиментальний* – надмірно чутливий, емоційний. *Ідилія* – життя, що проходить у злагоді, без сварок, у безтурботності. *Архаїка* - давнина. *Апасіонато* – музичний

термін, що означає: пристрасно, натхненно. *Акорд* - сполучення різних за висотою тонів, що сприймаються в звуковій єдності.

* **Навчальний диктант.** У виділених словах позначити орфограми.

Ми ціною *життя* здобулись на права ставить грань поміж чорним і білим. І відтоді на віру *приймаєм* слова лише ті, що *оплачені* ділом. Ми навчилися навіть в роковану мить *чесно* долі *дивитись* у вічі. Нам *неправда* *ненависна*, як антисвіт, та *півправа* – *ненависна* *вдвічі*. Ми прощаєм *нестачу* валюти в словах, та *нещадні*, як ти з гендлярем на паях за слова *прикупляєш* валюту! (Б.Олійник; 60 сл.)

IV. Підбиття підсумків уроку.

V. Домашнє завдання. Переписати речення, подані у вправі 8, позначити в словах орфограми.

Уроки № 4-5

Зв'язне мовлення

Види мовленнєвої діяльності (аудіювання, читання, говоріння, письмо).

Різновиди аудіювання (глобальне, докладне, критичне) та читання (вивчальне, ознайомлювальне, вибіркове).

Навчальне аудіювання. Навчальне читання мовчки.

Мета: повторити відомості про види мовленнєвої діяльності, дати уявлення про різновиди рецептивних її видів - аудіювання та читання; формувати комунікативні вміння, зокрема вміння слухати-розуміти та читати мовчки; з'ясувати рівень сформованості вказаних комунікативних умінь; виховувати доброту й милосердя, викликати засудження людської жорстокості, нищості, байдужості до традицій; розвивати увагу, слухову й зорову пам'ять, логічне мислення, емоційну сферу, збагачувати й уточнювати словниковий запас учнів.

Обладнання: тексти для навчального аудіювання та читання мовчки.

Хід уроку

I. Повідомлення мети і завдань уроку.

II. Вивчення нового матеріалу.

* **Робота з підручником.** Опрацювання таблиці “Види мовленнєвої діяльності” (с. 222).

***Пояснення вчителя.**

Мова реалізується в процесі мовлення, тобто мовленнєвої діяльності, яка спрямовується на сприймання й розуміння мовлення, а також на породження його в усній і писемній формі. Оволодіння мовою відбувається в процесі мовлення.

Мовленнєва діяльність охоплює чотири види - аудіювання (слухання-розуміння), читання, говоріння й письмо. Час, що витрачається людиною на різні види мовленнєвої діяльності, розподіляється приблизно так: аудіювання – 45 %, говоріння – 30%, читання – 6%, письмо – 9%. Говоріння й письмо є *продуктивними* видами мовленнєвої діяльності (мовець творить мовленнєвий продукт), аудіювання й читання – *рецептивними* (готовий мовленнєвий продукт сприймається мовцем).

Основою спілкування є аудіювання. Для представників багатьох професій уміння швидко й правильно сприймати-розуміти усне мовлення для виконання службових обов'язків є найнеобхіднішим.

Дія обох видів рецептивної мовленнєвої діяльності – аудіювання і читання – складається з трьох етапів: *мотиваційного* (усвідомлення мети: навіщо я це слухаю-розумію або читаю), *аналітико-синтетичного* (сприймання, розуміння) та *виконувального* (прийняття рішення на основі сприйнятої інформації з наступним говорінням або письмом).

Аудіювання не слід змішувати зі слуханням. Якщо слухання - це передусім акустичне сприймання звукового потоку, то аудіювання передбачає до того ж процес одночасного сприймання й розуміння змісту мовлення.

Важливою особливістю аудіювання є одноразовість, неповторюваність цього виду мовленнєвої діяльності в природних умовах спілкування. Тому вчені розрізняють *репродуктивне* і *продуктивне* аудіювання. У природній ситуації спілкування співрозмовники вдаються до продуктивного аудіювання. Умовою аудіювання репродуктивного є повторюваність усної інформації. У шкільній практиці до репродуктивного аудіювання вдаються в процесі підготовки до переказів і творів.

Сприймати усно передавану інформацію можна *глобально, докладно, критично*.

Глобальне, або ознайомлювальне аудіювання вимагає від слухача загального охоплення змісту повідомлення, уміння визначити тему й основну думку повідомлюваного, ділити його на смислові частини, розрізняти композиційні елементи.

Докладне аудіювання передбачає найповніше сприйняття змісту повідомлюваного, усвідомлення деталей.

Критичне аудіювання, ґрунтуючись на глобальному і критичному, вимагає висловлення власної думки з приводу прослуханого, оцінки сприйнятих тверджень, критичного оцінювання сприйнятого.

III. З'ясування рівня сформованості комунікативних умінь. Проведення навчального аудіювання.

Тексти для навчального аудіювання

1. Художник ранкової зорі

Безіменно він жив. Його в нас так просто й звали: Художник.

Ніхто не знав, звідки він приходив у нашу Тернівщину й куди потім зникав. Чули ми тільки, що замолоду цей дивний для нас чоловік навчався в академії, був у дружбі з Репіними і Куїнджі, а котрась із його ранніх картин нібито навіть була відзначена золотою медаллю на виставці в Парижі. Місячне світло вловив, як ніхто, потім і сам не міг своє досягнення повторити...

Золота ера успіху промайнула для Художника рано, після чого тяжко пережите нещасливе кохання чи й ще якісь житейські незгоди закинули його в наші краї. І ось уже ми бачимо, як він мандрує звідкись польовою доріжкою в зім'ятому, старому капелюсі, в плащі, скринька з художницьким причандаллям теліпається через плече, а непроникливе, з суворими вусами обличчя його осяває ранкова зоря. Усе якимось так випадало, що вона йому світить навстріч...

Відомо було, що Художник котрий уже рік носить у собі нездоланну пристрасть – знайти, що задумав! А шукає він якихось диво-фарб, таких, щоб не вицвітали, не тьмяніли й не блякли від часу, зберігали б вічну свіжість, соковитість, чистоту тонів післядошової райдуги... Одне слово, були б як живі!

Блукаючи по наших балках, придивлявся він до всього, що там росте, а надто до того, що барвить. Шукав фарб, щоб не боялися часу. Так художник опинився на Романовій пасіці, де йому й зародилася думка змалювати його дочку Надьку.

Малювати заходився вранці-рано. Тільки зазоріє – уже художник велить Надьці вийти, поставить її лицем до палаючого крайнеба, налаштує мольберт і пензликом торк, торк у той бік, де зоря, і одразу ж цвіт од неї на полотно. Зовсім недовго працює Художник, бо ще сонце й росу не спило – вже в нього скінчився сеанс, іди собі, Надько, гуляй до завтрашньої зорі...

Місячне марево Художник також ще й досі ловив, та все ж найбільше душі він докладав, щоб змалювати Надьку з дитям, вважаючи, що нічого вищого й достойнішого в житті для митця нема, як відтворити красу материнства...

Жодного схід-сонця Художник наш не проспав, така натура. Тільки зазоріє, вже він за роботою. Стоїть по коліна в росах, підхоплює пензликом відблиски зорі та й на полотно їх, на полотно! Зирк на ту, що під яблунею, зирк на схід, злегка пензликом черпне зорі – і на полотно, на щічки дитяткові та його молодій матері.

- Ось моя Мадонна, - сказав він нам якимось згодом, добуваючи картину з якогось мотлоху, і враз, як од сонця, стало світліше в його комірчині-хижці...

Впізнали ми її одразу, нашу вишневощоку Надьку, стоїть, тримає мале дитя біля грудей. Уся мовби оповита сяйвом материнської відданості, любові й злагоди. І найбільша сила картини була зосереджена на погляді молодої матері: бачиш, що нічого, крім немовляти, для неї на світі не існує, а лише це крихітне життя, і вона його мовби чатує, оберігає поглядом від невідомих, нікому не чутних ще небезпек, що, може, тільки вона їх передчуває материнським інстинктом...

Отже, полюбилася Художникові Романова пасіка: хоч би де блукав, а сюди заверне. Чимось зійшлись обидва: мандрівник і господар. Сівши на призьбі, неквапом гомонять про дивовижно мудрий бджолиний уклад життя, про закони і звичаї цих створінь, пробують розгадати, чому іноді бджоли пускаються в танець біля вулика після польоту і що означає той їхній танок. Загадкою для обох лишається також і те, як бджоли в цілковитій темряві вулика будують таку досконалу споруду – воскові засіки для меду. Звідки бджолі знати розрахунки будівничого?

- Бджола – загадка, зірка – загадка, а людина хіба ні? Таємниця з таємниць, - роздумує Художник. - Декотрі кажуть: людина – це жмуток м'язів... Але чи то все? Чи не краще б сказати: жмуток м'язів, піввідра крові та безмір душі...

Зненацька прийшла трагічна звістка з Тернівщини: в люту хуртовину кудись пробиравсь уночі наш художник, і знайшли його в снігу закоцублого - в тім же вічному плащі й капелюсі. А за пазухою - закутана в ганчірочку ота безсмертна його картина, що й серед снігів не втратила свіжості барв, - тільки на вустах зображеної замість усмішки з'явилася скорбота, а на щоці – велика, наче жива, сльоза.

Долею картини ми не переставали час від часу цікавитись. Потрапила вона до Харківської галереї, яку фашисти спалили, відступаючи, і лише кільканадцять полотен вдалося врятувати з полум'я. За кілька років по війні на одному з аукціонів у Нідерландах промайнуло було полотно невідомого майстра “Мадонна під яблуною”, але чи вона то була, чи зовсім інша? Чи пропала десь, чи й зараз, ледь усміхнена, мандрує по світу? (За О.Гончаром; 720 сл.)

На кожне із запитань вибрати правильну відповідь:

1. На міжнародній виставці одна з картин Художника була відзначена за
 - а) реалістичне зображення народного життя;
 - б) зображення сільського краєвиду;
 - в) зображення морського пейзажу;
 - г) відтворення місячного світла.
2. Картина художника була відзначена на виставці
 - а) у Санкт-Петербурзі;
 - б) у Парижі;
 - в) у Брюсселі;
 - г) у Лондоні.

3. Замолоду Художник навчався
- а) в університеті;
 - б) в академії;
 - в) в інституті;
 - г) у магістратурі.
4. Нездоланною пристрастю Художника були пошуки
- а) сюжету для картини;
 - б) натурниці для роботи над картиною;
 - в) куточка природи для роботи над пейзажем;
 - г) фарб, які не вицвітали б від часу.
4. Шукаючи барвників, художник опинився
- а) у кузні;
 - б) у гончарні;
 - в) на пасіці;
 - г) на фабриці.
5. Над портретом матері з дитям Художник працював
- а) на світанку;
 - б) опівдні;
 - в) у надвечір'я;
 - г) при заході сонця.
6. Найбільшу увагу Художник зосередив
- а) на позі портретованої;
 - б) на виразі її обличчя;
 - в) на погляді;
 - г) на тому, як вона тримала дитину.
7. Зображену на картині жінку сам Художник визначив як
- а) богиню;
 - б) русалку;
 - в) красуню;
 - г) мадонну.
8. Художник та пасічник любили погомоніти
- а) про життя хуторян;
 - б) про життя степових рослин;
 - в) про бджолиний уклад життя;
 - г) про закони людського співжиття.
9. Людину художник визначив як
- а) жмуток м'язів, глибину досвіду та мудрість;
 - б) жмуток м'язів, гіркий досвід та любов до ближнього;
 - в) жмуток м'язів, слабке тіло та незламність духу;
 - г) жмуток м'язів, піввідра крові та безмір душі.
10. Художник трагічно загинув
- а) згорівши в пожежі;
 - б) потонувши в річці;
 - в) замерзнувши;
 - г) від руки вбивці.

11. За пазухою в загиблого було знайдено

- а) гостинці;
- б) гроші;
- в) книжку;
- г) картину.

12. У світовому мистецтві образ Мадонни уособлює

- а) материнську втіху;
- б) материнську лагідність;
- в) материнське всепрощення;
- г) трагізм і велич материнської любові.

2. Журавлі ходять крилами

Наближався день мого народження, і я вирішив здивувати друзів екзотичними стравами.

Я - мисливець, тому ідея напросилася сама: накрити стіл дичиною. Пригостити гостей хотілося не загорнутою в целофан птицею з магазину, а свіженькою, прямо з повітря.

День народження випадав на п'ятницю. Мисливський сезон розпочинався у середу, і я ще у вівторок вирушив на своє улюблене болото.

Дізнавшись про очікуване родинне свято, єгер Андрій Тихонович вирішив показати мені одну місцину. Андрій Тихонович був не просто майстром мисливської справи, а справжнім професором боліт і комишів. Він безпомилково знав, де, що, коли плаває й літає. Та найбільше в ньому приваблювало інше: він свято беріг старі мисливські традиції, від яких віяло романтикою часів класичного полювання, яке застали ще Остап Вишня і Максим Рильський.

Я безмежно любив природу й завжди з насолодою слухав розповіді Андрія Тихоновича. Я навіть став копіювати його рухи, їзду на човні, ходіння по болоту, і був щасливий, що перебираю спадок колишніх патріархів лугів, яких все більше й більше витісняють моторизовані та автоматизовані легіони сучасних мисливців.

-Тут настріляєте бекасів, - пояснив мені Андрій Тихонович, коли ми спинилися біля озерця. – А отам далі – журавлиний острів, - показав рукою єгер.- Туди навіть близько не можна підпливати, щоб не наполохати цих славних птахів.

Єгер замовк, замислився, а потім тихо спитав:

-Ви любите народні пісні?

- Дуже, - спантеличено відповів я, бо аж ніяк не чекав на такий перебіг розмови.

-І я, - сказав Андрій Тихонович. – Наші пісні такі мудрі, ніжні, добрі. Але не можу збагнути, чому склали погану про журавля. Пам'ятаю, як малим розплакався, коли мати заспівала:

Занадився журавель до бабиних конопель,
А я тому журавлю києм ноги переб'ю.

- Така гарна птаха – і перебити їй ноги! За якісь коноплі!

-Та то жарт, - заспокійливо мовив я.

- Та я розумію, що жарт, та навіщо такі жорстокі жарти? – сумно зітхнув егер. – Жменька їх зосталась. Хай живуть на радість людям.

Егер побажав мені вдалого полювання й відштовхнувся веслом від берега.

У темряві я чекав ще годину, аж поки стало сіріти. Стріляти не поспішав, хоч качки свистіли над головою, наче гарматні снаряди. Але я терпів, поки стане світліше, щоб бити завидна. Трохи згодом я дістав з чохла рушницю, склав її й витяг з патронташа набої. Коли вставляв їх у стволи, мене торкнуло якесь неприродне відчуття легкості в патроннику. Неприємний здогад пройняв мене. Схопив один патрон. Це був шістнадцятий калібр. А у мене ж у руках дванадцятка! Поспіхом я кинув у рюкзак набої товариша, який ще минулого полювання залишив у мене свою шістнадцятку з патронташем.

Прикрішії ситуації важко було уявити. Замість того, щоб вдосталь пополювати, я мав сидіти на острові до приїзду Андрія Тихоновича, бо сам вибратися звідси не міг.

...Пізно ввечері егер забрав мене з острова. Вдома на запитання дружини, як справи, я відповів коротко:

-На іменини купуй ковбасу.

У п'ятницю стіл вгинався від традиційних міських страв. Несподівано виручив сусід, теж мисливець, Дмитро. Він прийшов з кількакілограмовим пакетом. Там було порубане великими шматками пташине м'ясо.

-Що це? - здивувалась дружина. - На качку не схоже. Занадто птах крупний.

-Гусака підстрелив, - пояснив Дмитро. - Якраз згодиться.

Коли зійшлися гості, смажений гусак був на столі.

Годині о четвертій ранку хтось упевнено натиснув на кнопку дзвінка. Я відчинив двері. На порозі стояв Дмитро у повній мисливській викладці.

- Виручи, друже. Зібрався на полювання, все вклав, потім торкнув патронташ – а там два набої. Позич хоч кілька.

Відмовити, певна річ, я не міг. Витягши з коробки патрони, приніс їх Дмитру. Номери шроту я записував на капсулі червоним фломастером. Крім цифр, була записана аббревіатура ПС, що означало: порох сильний. В патронах була збільшена доза порохового заряду. Такі набої використовувалися тоді, коли ціль для пострілу знаходилася дуже далеко або високо.

-Якраз те, що треба, - зрадів Дмитро. – Битиме намертво.

Вирушивши наступного ранку на полювання, я побачив над журавлиним островом журавля. Помітив, що літає він якимось дивно. Вже при мені він безперервно літав тут більше двох годин великими колами, інколи знижуючись, потім знову, важко здіймаючись угору, переходив на попередню орбіту.

Сівши в човен, я рушив до журавлиного острова. Люди тут не бували, тому природа збереглася в недоторканому стані. І рапом я побачив зовсім

свіжі сліди перебування тут людини. Хтось був тут сьогодні або учора. Слідами свого попередника я подався в глиб острова. Журавлів не було видно. Зате з правого боку болота почувся відчайдушний крик, і я побачив журавля, що наближався до острова. Тепер його політ видавався ще більш дивним. Він не махав крильми, як це роблять інші птахи, а якось важко підтягував їх під себе, а потім наче випростовував. Здавалося, птах дуже стомлений і зовсім не хоче летіти, проте виконує якусь тяжку місію.

Щоб не видати себе, я вліз у кущі. Мої зіниці мимоволі вперлися у два сірих предмети під ногами. “Гільзи! – мало не ойкнув я. – Хтось тут стріляв. Невже у журавлів? Ось чому їх не видно...”

Птах подав хрипкий і якийсь трагічний крик. Голос його різким болем відізвався у серці. Я вже знав, що саме вражало в його польоті. Це був останній політ. Ніколи більше не піднятися йому в небо. Тому й не кричить він, а схлипує, наче в агонії. То його останнє над рідним островом коло. Може, він і зробить тих кіл ще сто чи двісті, та це нічого не допоможе, і нічому не зарадить. Бо він мертвими трасами ходить над цвинтарем, який до вчора був йому веселим домом.

Мені було страшно підвести на журавля погляд, бо я знав, що побачу. На капсулях гільз під ногами, як краплини крові, застигла фарба фломастера: ПС.

А трохи далі в кущах лежали дві довгі, обрубані свинцем вище колін ноги журавля, який зараз доплакував наді мною свою прощальну пісню. (За Г.Кримчуком; 900 сл.)

На кожне із запитань вибрати правильну відповідь:

1. Найбільшим захопленням оповідача було
 - а) рибальство;
 - б) мисливство;
 - в) збирання грибів.
2. Пригостити друзів дичиною оповідач вирішив
 - а) на Великдень;
 - б) на Новий рік;
 - в) на свій день народження.
3. Нову місцину для полювання оповідачеві показав
 - а) сусід Дмитро;
 - б) єгер Андрій Тихонович;
 - в) товариш, який залишив у нього рушницю шістнадцятку.
4. Народна пісня згадана в тексті у зв'язку з тим, що
 - а) оповідач мріяв вполювати журавля;
 - б) оповідач побачив журавлиний острів і ним зацікавився;
 - в) журавлиний острів показав оповідачеві єгер.
- 5 У новому для нього угідді оповідач не поспішав стріляти, тому що
 - а) мав поганий зір, тому чекав світанку;
 - б) хотів стріляти завидна, щоб уникнути помилок;

- в) хотів добре виспатися перед полюванням.
6. Полювання не відбулося, тому що
- а) поспіхом оповідач узяв не ті патрони;
- б) оповідач розчулився і відмовився стріляти;
- в) оповідач не наважився стріляти поблизу журавлиного острова.
7. Впольований сусідом Дмитром і подарований оповідачеві великий птах був
- а) качкою;
- б) гусаком;
- в) журавлем.
8. Беручи в оповідача патрони з позначкою ПС (порох сильний), Дмитро сказав:
- а) “Буду уважним і обережним”;
- б) “Битиме намертво”;
- в) “Жаль, що немає інших”.
9. Журавель, що літав над островом, привертав увагу тим, що він
- а) був незвичайно великого розміру;
- б) мав незвичний колір оперення;
- в) якось дивно літав.
10. У кущах на строві оповідач знайшов
- а) рушницю;
- б) гільзи;
- в) журавлине пір’я.
11. Побачивши напис фломастером “ПС”, оповідач зрозумів, що
- а) у журавля стріляв єгер Андрій Тихонович;
- б) у журавля стріляв хтось із кола йому знайомих мисливців;
- в) у журавля стріляв його ж набоями сусід Дмитро.
12. Головна думка опрацьованого тексту така:
- а) йдучи на полювання, потрібно ретельно вибирати набої;
- б) заповідні куточки природи необхідно охороняти від усіх мисливців;
- в) доля природи перебуває в залежності від людської мудрості або безголів’я.

*** Відповіді вчителя на запитання учнів (після того, як тестові завдання виконано).**

IV. Пояснення вчителя.

Дуже важливим є вміння читати. Як і процес аудіювання, процес читання складається з *мотиваційного* етапу (визначення мети), *аналітико-синтетичного* (сприймання, розуміння) та виконувального (прийняття рішення на основі здобутої в процесі читання інформації з наступним говорінням або письмом).

У процесі читання можуть розв’язуватись різноманітні завдання, як-от: здобути інформацію, навчитися щось робити, дістати естетичну насолоду.

Відповідно до таких комунікативних завдань розрізняють різні види читання: *ознайомлювальне, вивчальне та вибіркове.*

Ознайомлювальне читання застосовують для попереднього ознайомлення з книжкою (журналом тощо). Переглянувши анотацію, передмову, зміст, читач має зрозуміти найважливіші положення видання, дістати чітке уявлення про цінність і корисність книжки.

Вивчальне читання (воно ж *поглиблене, аналітичне*) вважають найдоречнішим у процесі навчання. У процесі такого читання інформацію не сприймають не пасивно, а, ставлячись до сприйнятого критично, дають власне трактування та оцінки поданим положенням і висновкам, помічають слабкі місця у викладі або поясненнях. Таке творче сприймання уможливорює ефективне запам'ятовування сприйнятого, забезпечує високий рівень активності думки читача.

Вибіркове читання - це швидке читання, у процесі якого читач, охоплюючи текст загалом, акцентує увагу тільки на потрібних йому аспектах. Сторінки гортають, поки не відшукають потрібне місце, яке читають, застосовуючи вже інший вид читання - *вивчальне.*

Кожен читач має навчитися свідомо вибрати той чи інший вид читання залежно від завдання, яке перед ним стоїть.

V. З'ясування рівня сформованості комунікативних умінь. Проведення навчального читання мовчки.

Тексти для навчального читання мовчки

1. Ікона

Роман стрімко переступив поріг бабусиної кімнати. На підвіконні подомашньому буркотіло радіо. Бабусі й не видно було за ковдрами, подушками. Коли вона й не спить, однаково лежить із заплющеними очима, піднімається дуже рідко. Лице охайне, дрібненьке, схоже на квіточку.

Роман підступив до столу з гарною, святково-легенькою серветкою. На столі пишалася дешева, темно-синього скла ваза, лежав Псалтир, якісь ліки. Стояла прикрита рушником ікона. Роман узяв її, засунув за полу і, не глянувши на стару з її подушками, рвучко попрямував геть.

Увечері Роман відніс ікону Павлуші Ханенку. Отому, що в Канаду до родичів виїхав, як тільки стало відомо, що вже можна й нічого за це не буде. А тепер от погостювати приїхав. Каже, в тамтешніх українців така туга за батьківщиною, що мати якийсь сувенір з рідної України - їм за велике щастя. Хоч рушник вишиваний, хоч ікону. І гроші вони за це чималі ладні заплатити...

Роздивившись принесену Романом ікону, "канадець" Ханенко поклав її на стіл.

- Чи ти мене хочеш одурити, чи хто тебе кинув? – верескнув він. – Дивись.

Ханенко поклав бабусину святиню на стіл, підколупнув ікону із зворотного боку ножичком, і на темному дереві забілів папірець із рівними рядками друкованих літер: “...під впливом інженери... згідно з якими архітектурний стиль...”

- Хтось узяв рівеньку дощечку, - пояснював Ханенко, - наклеїв репродукцію з журналу, а потім покрити лаком. Вийшло непогано, - хмикнув, - але на продаж не йде. Тобто, - поправився, - на сувенір не згодиться.

Коли ввечері повернувся брат Антон, Роман підійшов до нього:

- Ікону давно продав?

Антон вперся поглядом у темні Романові очі.

- Давно. З рік тому, в місті.

- Нікому не скажу. Половину грошей мені оддаси, - мовив похолоділим голосом Роман і пішов до хати.

- Розкажуй хоч усьому кутку, хоч на все село кричи, - насмішкувато кинув йому в спину Антон. – Грошей тих давно немає. Гроші ті на випускний вечір пішли.

Брати стояли один проти одного напружені, як покручі. Яюсь дивно гукнула до хати мати. Бабуся напівсиділа в ліжку. Крилом голубки виглядало з-під хустинки срібне пасмо. Поруч згорбився на стільці батько. Хлопці виструнчилися, між ними стала смутна мати з вологим блиском в очах.

- Діти... мої... мабуть... до ранку не доживу, – з натугою вилітали з побілілих уст слова. – Довго я... ходила... по цій землі. Живіть і ви... довго... Ікону бережіть... І вона... вас... оберігатиме... (За С.Соловйовим; 380 сл.)

На кожне із запитань вибрати правильну відповідь:

1. Увійшовши до бабусиної кімнати, Роман не побачив її

а) за квітами;

б) за книжками;

в) за ковдрами й подушками.

2. Зі столу Роман крадькома взяв

а) вазу;

б) книжку;

в) ікону.

3. Цю річ він узяв, щоб її

а) роздивитися;

б) показати друзям;

в) продати.

4. Односелець Романа Павлуша Ханенко переселився

а) до Канади;

б) до Америки;

в) до Польщі.

5. Бабусину ікону Роман хотів

а) передати до місцевого музею;

- б) вигідно продати;
в) показати мистецтвознавцям.
6. Ікона виявилася
а) непридатною для продажу через ветхість;
б) майстерно виконаною підробкою;
в) покритою лаком репродукцією з журналу.
7. У крадіжці справжньої ікони Роман відразу запідозрив
а) брата;
б) сусідів;
в) однокласників.
8. Гроші, виручені за бабусину святиню, зlodій витратив
а) на освіту;
б) на житло;
в) на випускний вечір.
9. Викритий у крадіжці Антон відчував
а) докори сумління;
б) перевагу над братом;
в) страх перед покаранням.
10. До ікони бабуся ставилася
а) як до цінного мистецького твору;
б) як до пам'яті про власних батьків;
в) як до родинного оберега.
11. Через свою готовність продати родинну реліквію обидва брати виявили
а) сучасність поглядів, діловитість;
б) нерозуміння справжньої цінності речі, яка була гідна національного музею;
в) бездуховність, черствість, моральну глухоту.
12. Сучасне значення слова *духовність* таке:
а) високий рівень моральності, відповідність загальнолюдським моральним цінностям;
б) принципова відмова від матеріальних вигод і цінностей;
в) безкорисливість, жертвність.

2. Найвідоміша книга

Найвідоміша за всю історію цивілізації книга. Біблія. Її мудрість переважає все відоме людству, і саме тому інтерес до Книги книг не згасає протягом тисячоліть.

Слово *Біблія* - грецького походження й означає *книжки* чи *зібрання книжок*. Ці книжки становлять Священне Писання християнської церкви, яка засновує на них своє вчення і зберігає Писання в незмінному вигляді. Біблія складається в Книг Старого (Ветхого) і Нового Заповіту.

Писання Старого Заповіту розпочалося давньоєврейською мовою й тривало майже 1600 років, починаючи від 1513 р. до Р.Х.

У створенні книг Старого Заповіту брали участь 40 авторів. Це були не прості люди, а обрані Богом. Вони праведно жили, тому Бог через них проголошував істину.

До Старого Заповіту увійшло 39 книжок. Перші п'ять (“Буття”, “Вихід”, “Левіт”, “Числа”, “Повторення Закону”) написав пророк Мойсей. Єврейською мовою вони називаються “Тора” – “Закон” і переповідають історію ізраїльського народу. Далі йдуть книги історичні, навчальні й поетичні.

Друга частина Священного Писання складається з 27 книжок Нового Заповіту. Вони з'явилися після Різдва Христового. Писали їх натхнені Святим Духом учні Ісуса Христа – апостоли. Розпочинається Новий Заповіт чотирма Євангеліями - від Матвія, Марка, Луки та Іоанна. Ці книжки написані наприкінці I ст.. Назва *Євангеліє* означає *радісна звістка*. Це звістка про те, що на землю прийшов Божий Син, щоб урятувати людей. У Євангеліях розповідається про життя Ісуса на землі, чудеса, які він творив, Його мученицьку загибель та Його воскресіння.

Новозавітні книжки були написані народною александрійською говіркою грецької мови (так званим *койне*). То була мова освічених людей того часу, тому апостоли або писали нею, або диктували переписувачам, які відтворювали сказане ними на папірусі.

У другій половині IX ст.. просвітники Кирило й Мефодій переклали новозавітні книги слов'янською мовою. Найдавніша пам'ятка цього перекладу відома як “Остромирове Євангеліє”.

Згідно із статутом православної церкви, кожному вірному бажано читати Біблію щодня. (За О.Степановим; 280 сл.)

На кожне із запитань вибрати правильну відповідь:

1. Слово *Біблія*

- а) грецького походження;
- б) латинського походження;
- в) слов'янського походження.

2. Слово *Біблія* означає:

- а) книжки або зібрання книжок;
- б) книжки, призначені для дарування;
- в) книжки щоденного користування.

3. Дві частини Біблії мають назви

- а) “П'ятикніжжя” та “Євангеліє”;
- б) “Книги пророків” та “Діяння апостолів”;
- в) “Старий Заповіт” та “Новий Заповіт”.

4. Оригінал Старого Заповіту було написано

- а) грецькою мовою;
- б) латинською мовою;
- в) давньоєврейською мовою.

5. Перші п'ять книг Старого Заповіту створив

- а) Мойсей;
б) Самсон;
в) Соломон.
6. Єврейська назва “П’ятикнижжя” – “Тора” перекладається як
а) “правило”;
б) “закон”;
в) “порада”.
7. Новий Заповіт розпочинається
а) книгою “Діяння апостолів”;
б) чотирма “Євангеліями”;
в) книгою “Апокаліпсис”.
8. Слово *Євангеліє* означає:
а) “життепис”;
б) “радісна звістка”;
в) “мудра порада”.
9. Книги Нового Заповіту було написано
а) літературною грецькою мовою;
б) александрійською говіркою грецької мови;
в) арамейською літературною мовою.
10. Книжки Священного Писання були написані
а) на пергаменті;
б) на папірусі;
в) на папері.
11. Переклад новозавітних книг слов’янською мовою було здійснено
а) князем Ярославом Мудрим;
б) князями Борисом і Глібом;
в) просвітниками Кирилом і Мефодієм.
12. Найдавнішою пам’яткою слов’янського перекладу новозавітних текстів є
а) “Остромирове Євангеліє”;
б) “Пересопницьке Євангеліє”;
в) “Київський Патерик”.

** Відповіді вчителя на запитання учнів (після того, як тестові завдання виконано).*

V. Підбиття підсумків уроку.

** Запис плану уроку (на дошці та в зошитах).*

План уроку

1. Мова реалізується в процесі мовлення.
2. Чотири види мовленнєвої діяльності: аудіювання, говоріння, читання, письмо.
3. В чому різниця між аудіюванням і слуханням.

4. Різновиди аудіювання: глобальне, докладне, критичне.
5. Різновиди читання: вивчальне, ознайомлювальне, вибіркове.

VI. Домашнє завдання. За записаним на уроці планом підготувати повідомлення про рецептивні види мовленнєвої діяльності.

Урок № 6

Тема: Складне речення і його ознаки. Складні речення без сполучників, із сурядним та підрядним зв'язком.

Мета: поглибити знання про складне речення, формувати вміння визначати граматичні основи складного речення, засоби зв'язку між його частинами, правильно інтонувати складні речення; виховувати повагу й любов до рідної мови, любов до рідної землі та її природи; розвивати увагу, логічне мислення, пам'ять; формувати вміння й навички роботи з підручником і таблицею, збагачувати й уточнювати словниковий запас учнів.

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу.

Обладнання: підручник.

Хід уроку

I. Актуалізація опорних знань.

** Прочитати речення, заздалегідь записані на дошці. У кожному з речень підкреслити граматичні основи. Назвати речення просте та складні, пояснити, чим вони розрізняються. Вказати, як з'єднано частини простих речень, що входять до складних. Прочитати складні речення, правильно їх інтонуючи.*

Я спішу тую мову співучу скоріше почуть і до слів барвінкових припасти душею щасливо. (І.Шевченко.) Слова я чую барвінкові, і серце щемно завмира. (Т.Бартош.) Коли ти плекаєш слово, йде воно, як злтонить; калиново й барвінково рідна мова пломенить. (Д.Білоус.) Комусь українська нагадує мова бурхливий потік навесні, співуче Тарасове слово джерельцем струмує в мені. (Т.Синьоока.)

II. Повідомлення теми і мети уроку. Мотивація навчання.

III. Вивчення нового матеріалу.

** Пояснення вчителя.*

Складним називається речення, утворене з двох або більше простих речень, об'єднаних змістом та інтонацією. Частини складного речення можуть з'єднуватися за допомогою сполучників або без них.

Складні речення утворюються як з двоскладних простих речень, так і з односкладних (напр.: *Мене водило в безвісті життя, та я вертався на свої пороги.* (Д.Павличко.) *Осінь сумна, а жити весело.* (Нар.творч.) Між частинами складного речення встановлюється смисловий зв'язок.

*** Робота з підручником.** Самостійне опрацювання теоретичного матеріалу (п.1, с. 10).

***Бесіда за змістом прочитаного¹.**

- На які види поділяються складні речення залежно від способу поєднання у їх складі простих речень?
- Як інтонуються складні речення?
- На які види поділяються складні речення за метою висловлювання?

III. Виконання вправ на закріплення.

*** Попереджувальний диктант.** У кожному з речень підкреслити граматичні основи. Довести, що записані речення - складні. Чи в усіх складних реченнях частини з'єднано за допомогою сполучників? Прочитати безсполучникові речення.

I. Мова, наша мова, мова кольорова, в ній гроза травнева й тиша вечорова. А для мене, мово, ти мов синє море, у якому тонє і печаль, і горе. Мова, наша мова – пісня стоголоса, нею марять весни, нею плаче осінь. Нею марять зими, й нею кличе літо. В ній криваві рими й сльози “Заповіту”.

Ю.Рибчинський.

II. Тремтить осіння прохолодна тиша, і відлітають сумно журавлі. (Т.Пащенко.) Принишкли бідні пташечки малі, бо швидко так від рідної землі їх пожене холодним вітром осінь. (Г.Рибцуник.) Надворі почастишали дощі, з'явилася їдка іржа на вітах, легким батистом бабиного літа куйовдяться смородини кущі. (Д.Луценко.) Попрощалось ясне сонце з чорною землею, виступає круглий місяць з сестрою зорею. (Т.Шевченко.)

*** Переписати з дошки, вставляючи на місці крапок пропущені літери.** В кожному реченні підкреслити граматичні основи. Вказати прості речення. Вказати складні речення зі сполучниковим та безсполучниковим зв'язком.

Я іду у парку золотому, і прощально листя ш..лестить. (В.Сосюра.) Листя вм..ра і на брук ос..па..тсья. (Б.Олійник.) Дощ іде і наче стукає срібним пальцем у вікно. (В.Сосюра.) Вже з дощами в ши..ку стука рання осінь, на пр..в'ялих травах тужавіють роси, віт..р з кленів листя холодно зр..ва. (З.Бєбєшко.) Пл...ве над світом осінь, як м..дуза, і мокре листя падає на брук.

¹ Учні можуть відшукати відповідь у підручнику й прочитати.

(Л.Костенко.) Землю огорта рожева тиша, вечір опускається з н.бес. Він сопілку з оч.рету ріже, і лунає тихий полонез. (Є.Сарапулова.)

IV. Вивчення нового матеріалу.

* *Робота з підручником.* Опрацювання теоретичного матеріалу (с.11). Виконання вправи 18 (опрацювання таблиці).

V. Виконання вправ на закріплення вивченого.

* *Використовуючи таблицю на с. 12 підручника як опору, подані речення прочитати в такій послідовності: 1) безсполучникові речення; 2) складносурядні речення; 3) складнопідрядні речення.*

I. Я дивлюсь на квіти, й цвіт багряний викликає стільки світлих мрій! Блукає осінь у саду, в душі моїй весна. Яблука дозрілі виснуть наді мною, що колись про них я в Рильського читав. Вітер коси розплітає у зорі, вечір в небі розкидає янтарі... А зорі блимають незлічені над нами там, де Чумацький Віз накреслив дальню путь. Земля моя готується до сну, але я довго ще не буду спати. Летітиме земля все так же між світами в холодну вишину, як лине вічний час.

З тв. В.Сосюри.

II. Минають дні, минає літо, настала осінь, шелестить пожовкле листя. (Т.Шевченко.) А тут, де падолист витає, між листом жовтий сяє мак. (І.Драч.) Орали натомлене поле, й стурбовані бусли ходили. (М.Ткачук.) Люблю похмурі дні, коли крізь сизі хмари ледь пробивається проміння золоте. (М.Рильський.) Ой у полі три тополі, а четверта в'яне. (П.Воронько.) Полонив чебрець всі схили, стелить пахощі навкруг, і чарують річка й луг. (В.Івасик.)

* *Диктант із коментуванням.* У кожному з речень підкреслити граматичні основи. Вказати речення сполучникові й безсполучникові. Позначити в словах орфограми.

Калина доливає жаром вінця, й верба журу гойдає над ставком, а розпашіле від роботи сонце ляга щокою в хмарний бурелом. Ген-ген лелека гострить крила чинно, тут тиша голуба – до синіх брів, ось сосни з усієї України бредуть на віче збратаних борів. (В.Лупейко.) Дихання осені уже на квіти впало, у зелені дерев сумує де-не-де уже пожовклий лист. (В.Сосюра.) Осінь лагідна, імлиста ще святкує, та за мить полохке легеньке листя облетить і полетить. (В.Терен.)

VI. Підбиття підсумків уроку.

VII. Домашнє завдання. П. 1, вправа 19 (I).

Урок № 7

Тема: Складносурядне речення, його будова, засоби зв'язку в ньому.

Мета: дати поняття про складносурядне речення, пояснити, якими сполучниками пов'язуються його частини; формувати вміння впізнавати складносурядні речення, визначати в них граматичні основи, розряди сполучників сурядності, якими з'єднуються частини складносурядного речення; виховувати любов до краси рідної природи; формувати пунктуаційну грамотність, формувати навички роботи з підручником і таблицею, розвивати увагу, логічне мислення, усне й писемне мовлення, естетичну сферу.

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу.

Обладнання: підручник, таблиця.

Хід уроку

I. Повідомлення теми і мети уроку. Мотивація навчання.

II. Вивчення нового матеріалу.

* *Робота з підручником.* Опрацювання теоретичного матеріалу (п.2, с. 13).

* *Опрацювання таблиці.*

Розряди сполучників сурядності	Приклади
Єднальні: <i>і (й), та</i> (в знач. <i>і</i>), <i>ні – ні</i> .	<i>Спать мені не хочеться, і сон мене не бере.</i> (Нар.творч.)
Протиставні: <i>а, але, та</i> (в знач. <i>але</i>), <i>проте, зате, однак</i> .	<i>Ведмідь танцює, а циган гроші бере</i> (Нар.творч.)
Розділові: <i>або, чи, хоч, то-то, не то – не то, хоч – хоч, або – або</i> .	<i>Або слави добути, або дома бути. Хоч дай миску з пирогами, хоч приведи дідька з рогами. Не то ти дурний, не то в тебе розуму немає.</i> (Нар.творч.)

III. Виконання вправ на закріплення.

**Робота біля дошки.* Записати речення, підкреслити в кожному граматичні основи. Довести, що речення є складносурядними. Визначити, до яких розрядів належать сполучники, якими з'єднано частини речень.

I. Відшуміло вже літо, і осінь прийшла. (Г.Хорташко.) Що то? Дошова хмара висовує з-за гори своє верхів'я чи темний ліс дрімає на сонячній спеці? (Панас Мирний.) Або гори Карпати сповиті в синяві мряки, або непроглядні густі праліси синіють здалека. (О.Кобилянська.) Сузір'я бігли за Чумацьким возом, а ми пливли в чумацькому човні. (В.Стус.) Чи то я заспівав, чи то мною земля заспівала? (Є.Гуцало.) Із-за темного дуба то калинова вітка витягнеться, то колюча рожа покаже дрібні листочки й пахучу квіточку. (Марко Вовчок.) В полі коли-не-коли сюркне цвіркун або здалека донесеться крик перепела. (Панас Мирний.) Дороги розмиті, і чується крик журавлиний. (Л.Костенко.) Чи в вас в пітьмі посліпли очі, чи сил немає в вас іти, чи жити з вас ніхто не хоче? (Олександр Олесь.) Росинка заблукає в павутинці, й сивішатиме небо що не день, а літо з осінню, лишившись наодинці, довірливу розмову поведе. (С.Тихолоз.)

II. Місяць ще не зійшов, і нам тихо присвічували зорі. (М.Вінграновський.) То зблищить самотня зірка, то сріблястим сяйвом вкриваються контури сизуватої хмари. (А.Шиян.) Чи сонце нас пече, чи отіняє мла, чи сарана летить, чи вража рать найшла? (А.Міцкевич.) Гаснуть вранішні зорі, і пливуть, як на морі, хвилі вітру в досягнутому житті. (Л.Первомайський.) Чи в зосенілому світі думає сойка про мене, чи в зосенілому світі далеч мене пам'ята? (Є.Гуцало.) Ось місяць в небесах над спраглими ланами навис, і віє скрізь відрадний холодок. (Д.Кардуччі.) Не то осінні води шуміли, збігаючи в Дунай, не то вітер бився в заламах провалля. (М.Коцюбинський.)

*** Переписати записані на дошці (спроектовані на дошку) речення, вставляючи на місці крапок пропущені букви.** Визначити, якими сполучниками (єднальними, протиставними, розділовими) поєднуються між собою частини речень. Підкреслити граматичні основи речень. Прочитати речення, правильно їх інтонуючи.

С..ніє угорі ласкаве небо, а в ньому знов курличуть журавлі. (М.Волощук.) Чи ти вночі зітхаєш надворі а чи то вер..снева ніч зітхає... Чи ти вночі вм..ваєшся слізьми, чи ніч взялась виплакувати очі. (Є.Гуцало.) Шпаки – це імітатори в..селі. То іволга у пісні їх дзв..нить, то хлопчик, друзів кл..чучи, св..стить, то соловейко ро..с..пає трелі, то кол..со немазане скр..пить. (М.Рильський.) Чи ти мій сон, чи ти моя уява? (Л.Костенко.)

Словник. *Імітація* – наслідування.

*** Пояснювальний диктант.** Підкреслити сполучники, визначити, до якої групи за значенням кожен з них належить. Прочитати речення, правильно їх інтонуючи.

Ще зими не видно і в бінокль, і гойдає хвиля цвіт латаття, та вже вітер вищипнув листок із чуприни клена коло хати. (А.Качан.) Дріма село на

пагорбах широких, а за селом – діброва ворона. (Д.Луценко.) Чи то вечір погасає, чи ранок світає? (П.Куліш.) Поволі буйнотрав'я пригасає, але цвіте, голублячись до ніг, петрів батіг. (Л.Тендюк.) Де-не-де біля вирв синіє безводний полин або кущиться пахучий чебрець. (О.Гончар.) Чи метеор враз висвітлив вікно, чи, може, то меткий листок багрянний? (В.Грипас.) То сніг кружля, то цвіт рожевий має, то в золоті яскріє далина. (Д.Луценко.) Загнаний олень в кущах мерехтить срібнолисто а чи кущі, наче загнаний олень, тремтять? (Є.Гуцало.)

*** *Переписати прислів'я, замість крапок уставляючи пропущені сполучники сурядності.*** До якого розряду належить кожен сполучник?

I. Життя не має ціни, ... воля дорожча за життя. Один засіває поле, ... інший збирає плоди. Коріння навчання гірке, ... плід його солодкий. розумне казати, ... зовсім мовчать. Язик має й коняка, ... вона не балака.

II. Собака бреше, ... кінь іде. Слова ласкаві, ... думки лукаві. Вовка в плуг, ... він глядить в луг. Заснула щука, ... зуби не сплять. Журавель в небі, ... ти йому вже ціну встановлюєш.

Народна творчість.

*** *Добудувати складносурядні речення, самотійно додаючи до поданої частини другу.*** Утворені речення записати. Визначити, до яких розрядів належать вжиті сполучники.

Я люблю читати, і То стискається над улюбленими сторінками серце, то Нічого не замінить мені спілкування з улюбленою книжкою, але Художнє слово полонило мене, проте Я надзвичайно люблю творчість Тараса Шевченка, і... .

*** *Диктант із коментуванням.*** Підкреслити в складносурядних реченнях граматичні основи. Визначити розряди вжитих для поєднання їхніх частин сполучників.

Пахне степ навкруги полинно, і в хлібах половіють поля. Україно моя, Україно, пишна Квітко планети Земля! (Д.Луценко.) То збоку вітер підкрадеться хитрою ласочкою, то на якусь мить він угамується і, прокотивши світло –зелену хвилю по траві, вляжеться, підігнувши пухкого хвоста, й лише зрідка вдарить тим довгим хвостом то по споришеві, то по клумбі. (Є.Гуцало.)

V. Підбиття підсумків уроку.

VI. Домашнє завдання. П. 2, вправа 23 (I).

Урок № 8

Тема: Сміслові зв'язки між простими реченнями в складносурядному.

Мета: ознайомити зі смисловими зв'язками, наявними між частинами складносурядних речень, формувати вміння визначати такі зв'язки; виховувати поважливе ставлення до фольклору; розвивати логічне мислення, удосконалювати навички виконання таких мисленневих дій, як аналіз, порівняння, конкретизація, розвивати усне й писемне мовлення, увагу, пам'ять.

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу.

Обладнання: підручник.

Хід уроку

I. Перевірка домашнього завдання.

* **Робота біля дошки.** Записати речення, підкреслити в кожному граматичні основи. Довести, що речення є складносурядними. Визначити, до яких розрядів належать ужиті для зв'язку їхніх частин сполучники.

Старенька хата сперлась дахом в сад, а вишня в стріху свої гілки горне. (П.Кубаєвич.) Хай не міліють ріки і озера, і буде в них вода цілюща й чиста. Хай не згаса калинове намисто, а колос наливає повне зерно. (С.Жук.) В литаври б'є зелені косий дощ, і звуки їх у простір сивий линуць. (Л.Малецький.) Чи то мені здається, чи то справді свист тихшає? (М.Коцюбинський.)

II. Повідомлення теми і мети уроку. Мотивація навчання.

III. Вивчення нового матеріалу.

* **Пояснення вчителя.**

Сміслові зв'язки між простими реченнями в складносурядному бувають такі:

1) дії, події або явища, про які йдеться в різних частинах речення, можуть відбуватися **одночасно** (напр.: *Косили сіно лугове, і пахла м'ята.* (Ю.Кравченко.) або **послідовно** (напр.: *Прилинув вітер, і в тісній хатині він про весняну волю заспівав.* (Леся Українка.); засобами вираження таких смислових відношень є інтонація та **єднальні сполучники**.

2) явища, про які йдеться, можуть чергуватися (напр.: *Сперш довго ліс на гуслі грав зелені, а потім вплив вересневий день.* (М.Танк.). Засобами вираження таких відношень є **протиставні сполучники** та інтонація.

3) **причиново-наслідкові** відношення (напр.: *Хтось шарпнув двері, і вони розчинилися навстіж.* (Ю.Збанацький.) *Не їж цибулі, і смердіти не буде.* (Нар.творч.); засобами вираження таких смислових відношень є

порядок частин, який не можна змінити, інтонація та **єднальні сполучники**.

3) **протиставні** (напр.: *Показує дорогу, а сам в болото лізе.* (Нар.творч.) або **зіставні** відношення (напр.: *Ластівка день починає, а соловей його кінчає.* (Нар.творч.) *Давно було, а серце пам'ята.* (Д.Луценко.)

4) **розділові** відношення (напр.: *Або рибку з'їсти, або на дно сісти.* (Нар.творч.)

IV. Виконання вправ на закріплення вивченого.

** Попереджувальний диктант.* У кожному з речень підкреслити граматичні основи. Визначити, до якого розряду належать сполучники, що з'єднують частини складних речень. Визначити смислові зв'язки між частинами складносурядних речень.

За морем тепліше, але дома миліше. Час мочить, і час сушить. Казали минеться, а воно тільки настає. Або печи пиріжки, або не прийдуть дружки. Вижени із серця смуток, і життя стане тобі миліше. Бачить кіт сало, та сили мало. Аби ти мені дай, або я в тебе видеру. Ви мовчіть, а ми будемо підтакувати. Не соли чужої рани, і твоєї не будуть. Із свині чоловіка ніколи не буде, але з чоловіка свиня може стати. Дерево пізнають по плодах, а людину – по ділах. Купив би, проте купило притупило. Без господаря двір плаче, а без господині – хата.

Народна творчість.

** Переписати, на місці крапок уставляючи пропущені літери.* Визначити смислові зв'язки між простими реченнями у складносурядних. Записані речення прочитати, правильно їх інтонуючи.

I. Під хатою дідуць с..венький с..дить, а сонечко н..зенько уже спустилось над Дніпром. (Т.Шевченко.) Поїдемо поговорити з лісом, а вже тоді я можу і з людьми. (Л.Костенко.) Поговорю з д..ревами, і стане душа л..генька, мов кульбаби цвіт. (Н.Поклад.) Чи вітер крізь курай свище, чи тоскно хтось наспівує поблизу. (О.Гончар.) Так тихо сіється ранкова мла, і в сквері горобина ро..цвіла, і парки будять голоси д..тячі. (М.Самійленко.) Часом на цій вересневій сині вил..тими дзвіночками кол..халися грона жолудів або виділявся обрис пташини. (М.Стельмах.)

II. Скільки раз до наших лав Бог звитягу пос..лав, але в нас до слова “гречка” вічна рима – “суп..речка”. (Д.Білоус.) Я ще йшов, а хмари нал..тіли, й закрутило, снігу нам..ло. (М.Петренко.) Чи вдарить смерть у серце співом, чи упаду в безодню я? (В.Сосюра.) Дощ пройшов, і світлі ручаї в синє море вил..вають воду. (П.Воронько.) То комиш упаде в око, то дим тріпоче в повітрі. (М.Коцюбинський.) Надходять хмари-водовози із гл..бини рудих ст..пів, і дощ цілує при дорозі останню квітку вас..льків. (А.Качан.) Холоне степ, і невкипілі зорі рогатий жук виймає рогачем. (Л.Костенко.)

II. Думка спить, і с..рденько спочило. (Леся Українка.) Неле..ко жити, але мусим жити, стиснувши нерви у міцний кулак. (М.Луків.) Ніч пер..снилась, і дощ одшумів. (П.Тичина.) С..ніло все кругом, і коси золоті зоря вплітала в трави. Давно той день поглинув холод Лети, але в душі моїй він наче спів. (В.Сосюра.) Розійшлися дві дороги в полі, й не зійдуться вже вони ніколи. (Б.Лепкий.)

* **Творча робота.** Скласти й записати текст на тему: “Краса осіннього міста (села)”. У роботі вжити 2-3 складносурядних речення.

V. Підбиття підсумків уроку.

*Підсумкова бесіда.

- Які речення називаються складносурядними? Навести приклад.
- Які смислові зв'язки бувають між частинами складносурядних речень?
- Які сполучники вживаються в складносурядних реченнях з відношеннями одночасності, послідовності або причиново-наслідковими смисловими відношеннями між частинами?
- За допомогою яких сполучників передаються протиставні відношення між частинами?
- Які смислові відношення між частинами складносурядного речення виражаються за допомогою розділових сполучників *або, чи, а, чи, то ...то?*

VI. **Домашнє завдання.** Скласти (виписати з художньої літератури) п'ять складносурядних речень, підкреслити в кожному граматичні основи.

Уроки № 9-10

Зв'язне мовлення

Усний стислий переказ (за складним планом) тексту художнього стилю
Мета: на основі здобутих текстологічних знань формувати в учнів текстотворчі вміння (уміння визначати тему й головну думку тексту, його підтеми і мікротеми у процесі складання плану, самостійно добирати адекватні змісту виражальні засоби мови, реалізувати задум - усно стисло відтворювати вихідний текст-зразок); виховувати повагу до таких рис, як патріотизм, мужність, відповідальність; формувати вміння відрізняти головне від другорядного, удосконалювати навички колективної й самостійної роботи, розвивати логічне мислення, пам'ять, збагачувати й уточнювати словниковий запас учнів.

Хід уроку

I. Повідомлення мети і завдань уроку.

II. Підготовка до роботи над переказом.

** Читання тесту вчителем.*

**З'ясування лексичного значення вжитих у тексті переказу слів, які перебувають пасивному словнику учнів.*

**Визначення теми й головної думки тексту.*

**Визначення стилю тексту. З'ясування покладеного в його основу типу мовлення та допоміжних типів мовлення.*

**Самостійне складання плану тексту. Обговорення плану та запис його оптимального варіанту.*

**Повторне читання вчителем тексту.*

III. Усне переказування учнями тексту за планом.

IV. Домашнє завдання. Скласти й записати текст (обсяг – 12-15 речень) на тему “Без відваги зазнаєш зневаги”, використавши не менше трьох складносурядних речення.

Текст для переказу

Митрополит

Козацька сотня нудилася без діла: ніхто не знав, навіщо її сюди викликано. У повітрі плавав сизий димок від люльок, знічев'я плелися билиці-небилиці. Прив'язані до молодих лип коні нетерпляче били копитом.

Тут хлопці побачили митрополита в козацькому одязі з двома пістолями за широким поясом. Рудий довготелесий козак аж навпіл зігнувся від сміху, і оселедець на його голові зателіпався в такт його реготові:

- Ой рятуйте, люди добрі! Кінець світу – батюшки пішли в козаки! Сиділи б ото, отче, дома та молилися б за нас!

Петро відчув, як йому кров скипає в жилах. Він подумки помолився Святій Богородиці, щоб та надала йому сил оволодіти собою. Пригадалося: дещо подібне траплялося з ним і в боях. Права рука мимоволі лягла на пістоль. Проте наступної миті Петро отямився. Зрештою він нічого не мав проти свого кривдника. Та й чи було це кривдою?

- Бери шаблю, циганська твоя мати! Зараз я подивлюсь, який з тебе козак, - підступаючи до нього, процідив крізь зуби рудий. Для нього було,

мабуть, однаково – що циган, що молдованин. До того ж серед київських міщан ходили уперті чутки, що митрополит Петро Могила родом із циган.

Мовчки поклавши на землю пістолі, Петро скинув жупан. Його натреновані очі зупинилися саме та тій шаблі, яка була йому зараз потрібна. Її власник, молодий хвацький козак, зрозумівши, чого хоче митрополит, повільно витяг її з піхов, узяв за блискуче відточене лезо й простяг уперед.

Перші два удари Петро відбив порівняно легко. “Добрий рубака”, - відзначив він про себе, уважно вивчаючи супротивника. Козак справді фехтував майстерно, але боротьба надто поглинала його, тому за якусь мить він мусив зробити те, що чого невідворотно підводив його Петро, виманюючи на себе. І ось, коли шабля рудого зависла у витягнутій руці, митрополит зробив раптовий випад і кінцем своєї шаблі ніби гаком зловив зброю супротивника. Потім, укладаючи всю силу в руку – тут головне самому втримати шаблю, - гвинтом вивів її вгору. Зблиснувши на сонці, шабля вилетіла з рук козака і, черкнувши по бруківці, викресала іскри.

Запанувала тиша. Рудий козак не міг отямитися. Здивовано кліпаючи очима, він потирив кисть правої руки.

-Оце так митрополит! – голосно сказав хтось. – Оце так батюшка! Святий отче, чи ви не з козаків? Чи ж не навчилися ви так ото орудувати шаблюкою у нашого Богуна? – захоплено вигукували хлопці, оточивши Петра.

-Було в моєму житті всього доволі, - загадково якимось промовив митрополит і, підійшовши до рудого козака, лягнув його по плечі:

- Тримай шаблю міцніше.

З професійною точністю, за якою вгадувався колишній офіцер, він поставив сотні завдання: слід було відбити собор, який тримали в руках уніати. Чернець підвів коня. Коротко кинувши: “На коней!”, Петро Могила поставив ногу в стремено, вкинув тіло в сідло. Сотня полетіла вслід вершникові. (За О.Білодідом; 430 сл.)

- Пояснити значення слів *митрополит* (вищий духовний сан православної церкви), *уніати* (прихильники уніатської тобто греко-католицької церкви).
- Дібрати синоніми до слів *довготелесий*, *отямитися*, *хвацький*.
- Виписати застарілі слова (*пістоль*, *сотня*, *жупан*, *оселедець*), пояснити їх роль у тексті.
- Скласти план детального переказу (орієнтовний: I. Козацька сотня нудилася без діла. II. Митрополит у козацькому одязі. III. Кпини рудого козака. IV. Митрополит стримався. V. “Подивлюся, який із тебе козак!” 1. Петро взяв шаблю. 2. Уважне вивчення супротивника. 3. Раптовий випад митрополита. 4. Шаблю вибито з рук козака. 5. Рудий не міг отямитись. VI. Захоплення козаків. VII. “Було в житті всього доволі”. VII. Завдання сотні).
- План детального переказу перебудувати на план переказу стислого (орієнтовний: I. До сотні під’їжджає митрополит. II. Кпини рудого

козака. III. Двобій. 1. Петро узяв шаблю. 2. Вивчення супротивника. 3. Шаблю вибито з рук козака. IV. Козаки у захопленні. V. Чітке завдання сотні).

- На дошці записати: *Свята Богородиця, фехтувати, оволодіти собою (опанувати себе).*
- Стисло переказати текст (усно).

Урок № 11

Тема: Розділові знаки між простими реченнями в складносурядному.

Мета: пояснити правила вживання розділових знаків між частинами складносурядного речення, формувати правописні навички; виховувати патріотизм, повагу до вітчизняної історії; формувати пунктуаційну грамотність; розвивати увагу, логічне мислення, усне й писемне мовлення, удосконалювати орфоепічні навички й навички роботи з таблицею та з роздавальним матеріалом.

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу.

Обладнання: роздавальний матеріал, таблиця.

Хід уроку

I. Перевірка домашнього завдання.

* *Зачитування складених (виписаних) удома складносурядних речень.*

II. Повідомлення теми і мети уроку. Мотивація навчання.

III. Вивчення нового матеріалу.

* *Робота з підручником.* Опрацювання теоретичного матеріалу (п. 3, с 19-20).

* *Робота з таблицею.*

Розділові знаки в складносурядних реченнях	
Правило	Приклад
Коли є спільне для обох частин слово (повнозначне або неповнозначне), кома не ставиться.	<i>Сьогодні день вщерть сонця повен і груші гунають в саду. (П.Малєєв.) Вже червоніють помідори і ходить осінь по траві. (М.Рильський.)</i>
В інших випадках ставиться кома.	<i>Верес цвіте, і на серці осінньо. (В.Вербич.) Плаче день, і серце плаче.</i>

	(Олександр Олесь.) <i>Огонь пройшов, і залишився дим.</i> (М.Рильський.)
Якщо обидві частини, з'єднані сполучником <i>і, та</i> (в знач. <i>і</i>), виражають різке протиставлення або швидко зміну подій, ставиться тире.	<i>Дмухнув вітер понад ставом – і сліду не стало.</i> (Т.Шевченко.) <i>Ще мить – і сад загубить пишну вроду.</i> (Д.Луценко.)

IV. Виконання вправ на закріплення вивченого.

***Робота біля дошки.** Записати речення, довести, що вони є складносурядними. Підкреслити члени речення, вказати слова, що за змістом стосуються обох частин (їх виділено). Пояснити вживання і невживання коми між частинами складносурядних речень.

I. *За тополями сонце встає і зозуля кує правічна.* (І.Переломов.) *А за стіною стогне завірюха і хилить голову засніжена сосна.* (Д.Фальківський.) *Не цвітуть квітки зимою і дерева не шумлять.* (Олександр Олесь.) *Осіннє сонце блиснуло на мить, і тільки срібна паморозь димить.* (І.Гнатюк.) *Вже димаріє дальня даль і небо домнами палає.* (В.Сосюра.) *Знову діти стали школярами і синиця дзвонить школярам.* (М.Рильський.) *На вікнах розсиплеться сонячне скерцо і рух засміється над скрипом гальма.* (Л.Костенко.) *Там Довженкові кінокадри проросли у віки дубами і Довженковими піснями зачарована снить Десна.* (А.Малишко.)

II. *Десь тут пройшла лісами Чураївна і чари Леонтович розгубив.* (В.Лупейко.) *Завмирає, змовкає моя злоточола діброва, і задумливі шати її вже лежать на землі.* (Н.Гілевич.) *Од акордів ясних наче даль розцвіта і всміхається небо безкрає.* (В.Сосюра.) *Від пісні журливої дуб сколихнувся й лелеки здригнулись вві сні.* (Г.Гуржій.) *Колись давно в нас чорногуз помер і подруга його сконала швидко в тузі.* (П.Воронько.) *Теплий день розхлюпує блакить, і ластівки купаються в промінні.* (О.Ісаченко.) *На голках молодій трави ще не розтанула роса й приглушено мерехтять краплини.* (Є.Гуцало.) *Перед вами одні тільки піски жовтіють та безмірна пустиня розлягається буро-червоним піском.* (Панас Мирний.)

Словник. *Скерцо* - музичний твір у жвавому, швидкому темпі.

*** Попереджувальний диктант.** Записані речення прочитати, правильно їх інтонуючи.

Знов щебече юнь і цвіте трава. Там юність ходила у росах до хати і жевріла цвітом вона. (А.Малишко.) Тепер дорога сина кличе вдаль і я лиш їй одній коритись мушу. (Д.Луценко.) Межи білих хаток цвіте вишня рясна й тонковерха тополя пахучим листом шелестить. (Марко Вовчок.) Розгойдає сонце свої качелі, і бджолині вдарять віолончелі. (А.Малишко.) Ще лист не жовтів у осінній журбі і трави не никли зів'яло. Привітно усе усміхалось

тобі, і сонце тебе цілувало. (В.Сосюра.) Шипшина вбралась у коралове намисто, і літо бабине вплелось між намистин. (Є.Гуцало.) Дощ полив, і день такий полив'яний. Все блищить, і люди як нові. (Л.Костенко.) В повітрі пахне кріп й доспіле пахне сіно. (Є.Гуцало.) Ранками стала сивіти земля і поля бралися легкою памороззю. (О.Гончар.) В холодних снах снують світанки, й тремтить замріяно ріка, і стелить килим-самобранку дбайлива осені рука. (Д.Горішний.)

***Робота біля дошки.** Виконання індивідуальних завдань за роздавальним матеріалом двома-трьома учнями.

Картка 1

Переписати речення, розставляючи пропущені розділові знаки (подаємо речення без їх вилучення). В останньому реченні підкреслити члени речення.

Вітер не вщухав уже кілька днів, і море клекотіло пронизливою синявою. (П.Загребельний.) Якись кораблі даленіли, і крилами птиці шуміли. (Л.Костенко.) Тріщав мороз безжалісний, лихий, і підіймався буревій сердитий. (С.Долгошеєнко.) Од ударів кололся небо і дерева надсадно тріщали. (І.Немченко.) Назавтра сонце устане знову і зійдуть росою отави. (М.Овдієнко.) Свинцем набрякли сиві хмари, і сонце зникло якось враз. (О.Ісаченко.) Десь пливуть дощі по шибках і бредуть сніги в полях. (Є.Сарапулова.)

Картка 2

Переписати речення, розставляючи пропущені розділові знаки (подаємо речення без їх вилучення). У першому реченні підкреслити члени речення.

Довкола у природі все дрімало і рання мла стелилась по землі (О.Маковей.) Вже останнії айстри одпалали багряно, а тебе все чекають і вечір, і ранок. Одцвітає черемха, і бузок одцвітає. (М.Лазарко.) Нехай жовтіє лист і срібло криє скроні. (В.Сосюра.) Вже підсніжник розцвів й сон-трава зацвітає. (Є.Гуцало.) Шепче щось берізка в дуба на плечі, й вітер вербам коси ніжно розплітає, і спадають роси – зоряні дощі. (С.Жадан.) А може, й зараз твориться бурштин, але про це ще людям невідомо? (Л.Костенко.) Вже димаріє дальня даль і небо домнами палає. (В.Сосюра.) Сонце поцілувало крижану землю, і вона зашарілася пролісками. (М.Павленко.)

Картка 3

Переписати речення, розставляючи пропущені розділові знаки (подаємо речення без їх вилучення). В останньому реченні підкреслити члени речення.

Всі чекають, чекають свят, а життя багате на будні. (М.Волощук.) Я тулитиму слово до слова, і полетіться сердечна розмова. (І. Кучмай.) Дзвенять літа, як щире слово, а в клопотах згоряють дні. (Л.Павлів.) Мати вносить сорочину, а мережка ж – як огонь! (Б.Олійник.) Там моїх братів лилася кров і сльози матерів квітчали сон синовнім домовинам. (М.Рильський.) Сніги стежки заносять і алеї, і не проїхати в них і не пройти. (І.Цабієнко.) У шумі шин кудись біжать машини, і день щебече птицями в садах. (В.Сосюра.) Вітер виє, і сніг без упину по полях стеле білу ряднину. (Б.Лепкий.) Навколо вітер свище і в небі хмари злі. (В.Сосюра.)

***Диктант із коментуванням.**

I. Тут пам'ять несуть на плечах голубі обеліски й Тараса Шевченка сліди незабутні живуть. (Т.Батош.) В задумі звів до купи сиві брови поет великомудрий кам'яний, й Дніпро йому приносить волошковий бентежний запах, запах степовий. (Є.Гончаренко.) Мій побратиме! Інколи пейзажем ми про людину найточніше скажем, і відгук пісні із лугів рясних нам часом глибше від глибоких книг. (М.Рильський.) Ти ідеш назустріч вересневій днині, і щасливий усміх на твоїх устах. (З.Бешко.)

II. Зорі чогось затремтіли, і небо стемніло. (Леся Українка.) Буде чисте небо ніжне і привітне, і земля вбереться в золоту красу. (С.Жадан.) Вже день здається сивим і безсилим, і домліває в зарослях ріка. (В.Симоненко.) Мені шумлять октави тополіні і льон у синій повені сія. Лягали свіжі борозни рядком і жайвори співали в небі ранком. (Д.Луценко.) Люблю тюльпанів цвіт багряний і на світанку у росі вдихаю подих їх весняний, і зір купається в красі. (Г.Хорташко.) Пісня із грудей летить крилата, і люди озираються на спів, а я не в силі почуття здолати. (К.Барановська.)

*** Прочитати записані на дошці (спроєктовані на дошку) речення, пояснити вживання тире.**

Туман уже піднявся – і небо стало сірим. (М.Коцюбинський.) Іще одна-єдина мить – і дальній поїзд прошумить. (А.Малишко.) Уже вишневі зацвіли сади – і сніг пахучий падає на воду. Ще хвиля – і сплеснуть рожевими крильми гобої та скрипки. (М.Рильський.) Торкає вітер пальцем колосочки – й вони дзвенять. А земля сміється, й неба п'є краплини колос золотий. (В.Сосюра.) Дикі гуси летять – і прощальний летить їхній крик. (Є.Гуцало.) Орфей до Тартару сумного повз Цербера прослиз у лаз, та озирнувся – і від нього тінь Еврідіки зникла враз. (Ф.Війон.)

Словник. *Гобой* – дерев'яний духовий музичний інструмент; за висотою звука середній між флейтою і кларнетом.

*** Попереджувальний диктант.**

I. А Прометей приніс вогню людині – й багато що змінилося на світі. (В.Бровченко.) Блиснула мечами хмарна вись над нами, і ударив грім. (В.Сосюра.) Довго громи гуркотіли і блискавка в хмарах вилась. (Б.Грінченко.) Осіннє сонце блиснуло на мить, зігріло душу – й знов похолодніло. (І.Гнатюк.) Може, квіти зійдуть – і настане ще й для мене весела весна. (Леся Українка.) Шелестіли дуби, і смарагдова тиша була. (Л.Костенко.) А вітер розвихриться в вітах, дерева гойдне – і в ту ж мить із жалем за втраченим літом обірване листя летить. (Д.Луценко.) Вечірня плакала зоря, і небо слало сліз потоки. (В.Сосюра.)

II. Стихає річ – та співи молоді ростуть, як паруси... Із братом тихо у човні сидиш – і раптом розсуває щось комиш... Лише махнула удлищем рука – і поплавець, як блискавка, зника. Враз поплавець затанцював зненацька – і вся душа напружилась рибацька, угадуючи таємниці дна. (З тв. М.Рильського.)

III. Прийшов поет – і задзвенів рядок. (Л.Забашта.) Свиснув бич – і зааніміла річ. (М.Старицький.) В безодню рине буйна голова – і кінь дзвенить уздою золотою. (М.Рильський.) Тонкими ніжками мов грається лоша. Поглянеш – і зласкавиться душа. (П.Воронько.) Минуло два роки – і нудно їм стало, і кожне нового собі забажало. (Олександр Олесь.) Сьогодні світ руками я обняв – і навзаєм зі мною світ обнявся! Обізвешся – і з слова живого вилетить жайворон. Реальна така – й така нереальна картина. Що справжнє на світі? Напевне, клопіт бджолиний. Розмовляю з зимою – і зі мною зима розмовляє. (Є.Гуцало.)

VI. Підбиття підсумків уроку.

VII. Домашнє завдання. П.3, вправа 36 (I).

Урок № 12

Тема: Розділові знаки між простими реченнями в складносурядному.

Мета: закріпити знання про вживання розділових знаків між частинами складносурядного речення; виховувати патріотизм, поважливе ставлення до природи, милосердя до всього живого; формувати пунктуаційну грамотність; розвивати логічне мислення, зорову й слухову пам'ять, увагу, удосконалювати орфоепічні навички.

Тип уроку: урок закріплення вивченого.

Обладнання: підручник.

Хід уроку

I. Перевірка домашнього завдання.

* *Переписати записані на дошці (спроектовані на дошку) речення, розставляючи розділові знаки (подаємо речення без їх вилучення).* Пояснити вживання і невживання ком.

Довго тужить сумна бандура про діла у старій сивині, і якусь невідому зажуру навіває та пісня мені. (В.Симоненко.) Тут запеклася кров мого народу і одридали волю кобзарі. (Л.Костенко.) Кобзар невидючий сидить на могилі й співає, й голосить струна до струни. (Є.Гуцало.)

* *Робота біля дошки.* Подані безсполучникові речення перебудувати на сполучникові – складносурядні. Записати їх, пояснити вживання розділових знаків.

Одлетіли давно журавлі, заснуло зерно у землі. Облетів у полі мак, одшуміло жито. Шумить дерев зелений світ, жовтавий лист спадає з віт. Каштани осінь роздягла, зима заворожила. За вікном блакитним хуги плач і рев, облетіло щире золото з дерев.

За В.Сосюрою.

* *Диктант із коментуванням.* Записані речення прочитати, дотримуючи правильної інтонації.

Проскочили струнки, тонконогі сарни – і знов усе тихо. Найменший шелест або стук – і моє серце падає і завмирає. Двері рипнули – і в хату тихо входить лікар.

З тв. М.Коцюбинського.

II. Повідомлення мети і завдань уроку.

III. Відтворення теоретичних відомостей.

**Бесіда.*

- Які речення називаються складносурядними? Навести приклад.
- Які сполучники вживаються для об'єднання простих речень у складносурядне?
- У яких випадках між простими реченнями у складносурядному, з'єднаними сполучниками *і, та (і)*, кома не ставиться?
- Який розділовий знаки, крім коми, вживається між частинами складносурядного речення? У яких випадках?

IV. Виконання вправ на закріплення вивченого.

***Прочитати речення.** Вказати з-поміж них прості та складні. Довести, що складні речення є складносурядними. Пояснити вживання в простих і складних реченнях сполучника *і*.

I. Слухаю, радію неповторній днині і слова збираю по одній зернині. (М.Сливко.) Пізня осінь пахне димом, і темніють береги, і метається над ними чайки сивої “ки-ги”. (Л.Талалай.) Тут сойка феєричним б’є крилом і соловей стріля раптовим шротом. (Є.Гуцало.) Гуляли протяги на ганках, і барабанив дощ хльосткий, а темна ніч, мов хуліганка, зривала з яблуньок хустки. (Д.Луценко.)

II. Спадає осінь, як димчастий сніг, і гостро пахне листя недогниле. Восени розумнішою стає людина і ще м’якшим - трави прим’ятої шовк. (М.Рильський.) А пожовкле листя мчить кудись у просинь і безсило пада на стежки сумні. (Д.Фальківський.) По дніпровських золотих прикметах ходить осінь в золотих наметах і збирає в запашні долоні від калини кетяги червоні. (Л.Забашта.)

III. Маленьким хлопчиком додому у полі йшов я в шумі трав і у гніздечку кам’яному сорокопудика спіймав. Тримав я міцно пташення те, й на мене зорили з руки його лякливі оченята, немов чорненькі ягідки. Над ним сіяла синь квітчаста і птиць лунав щасливий спів... Невже навіки волі щастя він у долоні загубив? І стиснув серце жаль великий, і пальці я розкрив: “Ану!” І він пурхнув з щасливим криком в залиту сонцем вишину.

В.Сосюра.

Словник. *Шріт* – дрібні свинцеві кульки, які вживаються для стрільби з рушниці; дріб, картеч. *Перен.* – щось дуже дрібне.

*** Пояснювальний диктант.** За схемою, поданою на с. 25 підручника, зробити синтаксичний розбір перших двох речень (усно).

I. Без України мені не являється Світ, а без Світу для мене немає України. (І.Гончар.) Дніпро-Славута постарів, та зеленіють його схили, і щовесни на Йван-горі цвітуть ромашки білі-білі. (Б.Дегтярьов.) Дніпро задумливо плюскає легенькими хвилями об берег, і маленькі човники злегка гойдаються на них, наче граються. (В.Винниченко.) Неначе із золота звито бджолу золотисту, і ллється, як мед, її пісня органна, густа. (Є.Гуцало.)

II. Козацькі голови завжди в ціні, та ми не даємося, брате-коню, даром! (В.Вербич.) Отак козаччина пройшла, а ми немов не чули. (П.Тичина.) Блищало небо золотом янтарин, а вже метнули в битву козаки, і дико скрикнув ординець-татарин, сповзаючи з високої луки. (А.Малишко.) Слава козацька свідомість розбудить, й не будь нам безпам’ятним племенем сірим!. (Б.Дегтярьов.) Звитагою співатиме душа, а вітер віджене ворожі кулі, а донька порохає у зозулі сто літ – для тебе, слави – для коша. (А.Зігора.) Все було: хурделиці, негоди, нескінченні далі чужини, та завжди я радісно приходив до калини, неньки і весни. (В.Письменний.)

*** Самостійна робота.** Переписати, розставляючи попущені розділові знаки (подаємо речення без їхнього вилучення) та літери.

I. Заворожений гай ловить пром..ні місячні листячком, і квітки запашні, наче лаг..дні струни, бр..нять. (О.Омельченко.) Куди зн..кають зорі на світанні і відпливають хмари, вітром гнані? (М.Лукив.) На землю сходить ніч, і зоряним рядом вона вкр..ває все, мов ніжною габою. (В.Сосюра.) Часом втома в жилах розіллється і тривога в очі загляда. За вікном шепочуться тополі і пала осінній жар дібров. (Д.Луценко.) Осінній день б..грянцем догорів, і повний місяць знову став на чати. (О.Рубан.) Вітрець зсував фіраночки-хмарки, і місяць усміхався яснозоро, і співчутливо кліпали зірки. (С.Реп'ях.) А за стіною стогне завірюха і хилить голову засніжена сосна. (Д.Фальківський.)

II. Вже грона ч..рвоні в калини горять і птахи до неї здалека л..тять. (Л.Забашта.) Ж..ття постійно в'яже свої гордієві вузли, і не встигаєш їх ро..рубувати. (О.Гончар.) Не поміча хв..лин людина, а час прудкий свій килим тче. (Д.Луценко.) В м..ті згуртуймося орлами, і буде в нас своє гніздо. (М.Осадчий.) Косили нас гарматні жерла під дикий сміх і злобний рев, та Україна ще не вмерла і вже ніколи не умре! (Л.Воловець.) Бинт пам'яті ховає давні рани, і тільки правда може їх зцілити. (В.Олешко.)

V. Перевірка якості самостійної роботи учнів.

VI. Підбиття підсумків уроку.

VII. Домашнє завдання. Вправа 37 (I,II).

Урок № 13

Тема: Розділові знаки між простими реченнями в складносурядному.

Мета: закріпити знання про вживання розділових знаків між частинами складносурядного речення; виховувати патріотизм, любов до природи рідного краю; формувати пунктуаційну грамотність; розвивати логічне мислення, зорову й слухову пам'ять, увагу.

Тип уроку: урок закріплення вивченого.

Обладнання: підручник.

Хід уроку

I. Перевірка домашнього завдання.

*** Робота біля дошки.** Записати речення, довести, що вони складносурядні. Пояснити вживання розділових знаків.

Розгорнуть дні свої сувої, і під вагою золотою вусатий колос зашумить.
(В.Сосюра.) Будь сівачем, і хай життя твоє насущний хліб, а не кукіль дає.
(Л.Забашта.) А в житі стежка заповітна і перепілка не змовка. (Д.Луценко.)

II. Повідомлення мети і завдань уроку.

III. Відтворення теоретичних відомостей.

**Бесіда.*

- Які речення називаються складносурядними?
- Які сполучники вживаються для об'єднання простих речень у складносурядне?
- У яких випадках між простими реченнями у складносурядному, з'єднаними сполучниками *і, та (і)*, кома не ставиться?
- Який розділовий знаки, крім коми, вживається між частинами складносурядного речення? У яких випадках?

IV. Виконання вправ на закріплення вивченого.

** Робота біля дошки.* За схемою, поданою на с. 25 підручника, зробити синтаксичний розбір двох вказаних учителем речень (усно).

I. Німує небо, і мовчить земля. (М.Рильський.) Минула ніч, і сонце білогриве несе на тросі огненному день. (В.Симоненко.) Повітря склом виблискує ламким, і тиша ніжно дзвонить над гаями. (М.Рильський.) Заснула ніч на вулиці глибокій, і ліхтарі, як маківки безлисті, ледь-ледь жовтіють. (П.Воронько.) Вже осінь серце крає жовтим листом і паморозь на травах сивиною. (Т.Губар.) Дивна хмара злягла рукою білою на далеч, і райдуги уламочок між пальців, мов перстень, саяв каменем коштовним. (Я.Райніс.) Довго громи гуркотіли і блискавка в хмарах вилась. (Б.Грінченко.) Приходив дощ, а потім було зимно. (Л.Костенко.) Віяв вітер і сонце пекло, і німотне смеркання в ворота, наче гість дорогий, увійшло. (М.Рильський.)

II. Мені шумлять октави тополині і льон у синій повені сія. (Д.Луценко.) Сонце впало в степ за очеретом і погасло, а з лиману викотився червоний місяць і пустив на воду широку іскряну стежку. (І.Нечуй-Левицький.) Довкола у природі все дрімало і рання мла стелилась по землі. (О.Маковей.) Манило марево й мене до голубого небокраю, і вже здавалося, земне я щастя те ось-ось впіймаю. (Д.Луценко.)

III. Я – українець, і моя душа ніким не розмежована довіку. (В.Кочевський.) Спішу до тебе, серце-Україно, і час мені так хочеться спинити! Тут посивіли материнські скроні і зморшками осяяло чоло. Тут пестили нас мамині долоні, і серце це навечно зберегло. (Т.Губар.) Мала частинка світу в людським мозку, а в кожному серці людським – цілий світ. (Д.Павличко.) Слова підлітають над гривою казки, і серце підказує правду

уму. (Л.Костенко.) З дитячих років пам'ятаю легенд чимало і казок, але одна, як шепіт гаю, не йде і досі ще з думок. (Д.Фальківський.)

*** Попереджувальний диктант.** Вказати речення прості та складні. У кожному з речень підкреслити граматичні основи.

I. Жовтий лист покружляв і зів'яло опав на плече. (Б.Олійник.) Коло броду дотлівали жовті віти яворів, а над ними пролітали білі лебеді вгорі. (Д.Луценко.) Стоїть ще літо, але тихий сум вже осінню в повітрі повіває. (Г.Рибцуник.) Вже літо бабине нитки шовкові ткало, а навкруги весною все співало. (М.Сливко.) І пливла у далеч біла павутина, і сміялось небо, як блакитний сад. (М.Рильський.) За сонцем хмаронька пливе, червоні поли розстилає і сонце спатоньки зове у синє море. (Т.Шевченко.) Знов весна настане і квітки барвисті принесуть хвилини щастя і добра. (В.Сосюра.)

II. День до останку згорів, і лишилася нічка бліда. Темна ще ніч, та вже хутко минеться вона. А завтра знов сонце загляне в віконце і збуджене серце моє заспіва. За горою блискавиці, а в долині нашій темно. Квітки цвітуть, і золотом багряним, немов огнем, долина пойнялась. По узліссі і на галявині зеленіє перший ряст і цвітуть проліски та сон-трава. Світло спіпить, та не грає веселе проміння. Вітер гуде, та задуха гнітить, як каміння. Дев'ятий грізний вал! У глибині якісь печери позіхали чорні, та високо здіймались гребені.

З тв. Лесі Українки.

*** Диктант із коментуванням.**

Тихесенький вечір на землю спадає, і сонце сідає в темнесенький гай. (В.Самійленко.) Посріблені ліси окуталися тінню, а небосхил горить і віти золотить. (М.Рильський.) Давно із яблунь зник весняний шовк і сад журился за вродою своєю. (Д.Луценко.) Одшуміло літо... Одспівало жито. Тільки вітер креше іскри по стерні і, як тінь докори, наступа копитом сухорєбра осінь на поля сумні. (Д.Фальківський.) Застиг, як ратник, явір край села, і бджоли витанцьовують на квітах. (Д.Луценко.) Тільки захід горів жовтогарячим огнем та навислі над ним хмари червоніли, мов кров, а кругом усе тонуло в мороці. (Панас Мирний.) Небо над морем стало сизе, і на тому сизому небі заблищала пишна веселка. (І.Нечуй-Левицький.) А серед ночі, в тихий час, тут мавочки гуляють у таночку і ясний місяць дивиться на нас. (Л.Глібов.)

***Самостійна робота.** Переписати речення, розставляючи пропущені розділові знаки (подаємо речення без їх вилучення).

I. Піднялися крила сонних вітряків, і черешню білу вітер розбудив. Була метелиця – і тиша залягла. Та ронять верби жовте пір'я на чорні колії доріг, і строгий погляд постеріг відльотний ключ серед безмір'я. Прив'яла папороть ще зеленіє, та вже горять, як свічі, дерева, і памороззю криється трава уранці-рано. Як жива, між віттям павутина проплива, а сонце світить тихо, мов кризь

вії. Я натовився від екзотики, від хитро вигаданих слів, а на вербі срібляться котики, і став холодний посинів.

З тв. М.Рильського.

II. Вікам посивіли вже скроні, а все про волю не чують. Порозпрягали хлопці коні і полягали спочивать. Бряжчать мені невільницькі кайдани, а я шукаю сховані ключі. Духовний Чорнобиль давно вже почався, а ми іще тільки його боїмось. Вже леви ждуть, і жде мене арена. Життя, мабуть, - це завжди Колізей. Було життя як вірш без пунктуації, а смерть поставить крапку і тире. Вже листопад підкрався з-за дубів і гай знімає золоту перуку. І хто б там що кому не говорив, а згине зло і правда переможе!

З тв. Л.Костенко.

V. Перевірка самостійної роботи учнів.

VI. Підбиття підсумків уроку.

VII. Домашнє завдання. Вправа 45 (II).

Урок № 14

Тема: Складнопірядне речення, його будова, засоби зв'язку в ньому.

Мета: дати поняття про складнопірядне речення, пояснити, якими сполучниками пов'язуються його частини; формувати вміння впізнавати складнопірядні речення, визначати їхні граматичні основи, розряди сполучників сурядності, якими з'єднуються частини складносурядного речення; виховувати любов до краси осінньої природи; формувати пунктуаційну грамотність, удосконалювати вміння працювати з таблицею, розвивати увагу, логічне й образне мислення, усне й писемне мовлення, емоційну сферу

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу.

Обладнання: підручник, таблиця.

Хід уроку

I. Перевірка домашнього завдання.

* *Диктант із коментуванням.* Зробити синтаксичний розбір записаних речень (усно). Накреслити схеми речень.

Береза спалахне свічею у потемнілому гаю, а місяць золоту кирею на неї зодягне свою. Скрипка пливе над землею, і зветься та скрипка вітром, і скрипка та багатострунна тихо за обрій сплива.

Є.Гуцало.

II. Підготовка до сприймання нового матеріалу.

*** Робота біля дошки.** Записати речення, підкреслити граматичні основи. Чи є прості речення, що входять до складного, рівноправними за змістом? Від якого речення можна поставити питання до іншого? Поставити такі питання. Як пов'язані між собою частини складного речення?

I. Книга вчить, як на світі жити. Вівсяна каша хвалилась, ніби вона з маслом родилась. Коли Бог розуму не дав, то і коваль не вкує. Не допоможе й булава, коли дурна голова. Мудрий мовчить, коли дурний ворчить. Дурень може стільки питань задати, що сто мудрих не зможуть відгадати. Там треба перелізти, де не можна перескочити. На дзеркало не треба нарікати, коли кривую пику в нім видати.

Народна творчість.

II. Моє дитинство – дзеркало, в якому відображались небеса колись. Можна подивитись у джерельце й побачити, як на гусях-гусятах летить Івасик-Телесик, схожий на тебе в дитинстві. Хочеться в дитинство повернутись, щоб з криниці неба зачерпнути. Як нам в дитинстві далекому в нинішню зрілість хотілось! Чи не для того хотілось, щоб нині дитинство приходило в сни?

З тв. Є.Гуцала.

III. Повідомлення теми і мети уроку. Мотивація навчання.

IV. Вивчення нового матеріалу.

*** Робота з підручником.** Опрацювання теоретичного матеріалу і таблиці (с. 35).

V. Виконання вправ на закріплення вивченого.

*** Попереджувальний диктант.** У кожному з речень підкреслити граматичні основи. Вказати речення складносурядні та складнопідрядні. Поставити питання від головної частини складнопідрядних речень до підрядної.

I. Сховавши фарби в зелен-вітах, підкралась осінь, наче рись, і в тіло вистиглого літа вже пазурі її вп'ялись. (Д.Луценко.) Невже це листопад? Це леопард, який нам видається листопадом. Цей леопард забрів у листопад, та він таки zostався леопардом. Грайте, бубни дубів, бо у танець пішов листопад. Грайте, скрипки беріз, бо у танець пустилася осінь. (Є.Гуцало.)

II. За обрієм гуляє листопад, й земля рипить, морозами окута. За вечоровим небосхилом з дівчатьми дружить листопад, бо літо, серцю здавна миле, не повертається назад.

З тв. А.Малишка.

*** Пояснювальний диктант.** У кожному з речень підкреслити граматичні основи, поставити питання від головної частини до підрядної. Накреслити схему першого речення.

I. Де панують мир і любов, там не ллється кров. Впізнавай світу, поки молоді йдуть літа. Як буде правда, то буде й рада. Як буде мудра голова, то знайдеться й булава. Убрався в жупан і дума, що він пан. Тікай набік з дороги, бо суне пан безногий. І цариця стане ворона, як спаде корона. Як ти плачеш, твої вороги тішаться. Діждемо пори, що й ми вилізем з нори.

Народна творчість.

II. Пахнуть хлібом слова, що мене їх навчила мати. Я працювати мушу, щоб не соромитись хліба. Був я в гостині, де люди живуть співочі. Сядь, моє серце, послухай, хто там у хаті плаче. Коли мені не допоможуть вірші, то вже не допоможуть лікарі. Але ще гірше, як іржаву думку вганяють молотком у дошку рими. Над людством нахилюсь, як над потоком, в якому видно воду аж до дна.

З тв. Д.Павличка.

* **Навчальний диктант.** У складнопідрядних реченнях підкреслити граматичні основи й поставити питання від головної частини до підрядної.

Чи знайоме вам гостре, до фізичного болю гостре почуття нудьги за рідною країною, яким обкипає серце від довгого перебування на чужині? Чи відомий вам психологічний стан, коли за один рідний згук, один рідний образ ладен буваєш заплатити роками життя?

Роз'ятрений тугою, затоплений у задумі, плентався я якось берегом річки, не помічаючи навіть, як чорна хмара обіймала крайнебо. Тільки перші краплі дощу, що з глухим стуком упали на землю, змусили мене озирнутися навкруги, пошукати захисту від зливи. Коли я почав озиратися, по моїх напружених нервах ударила хвиля рідних, близьких мені згуків. Я виразно почув журливо-поважний голос української пісні. Я чув, як пісня дужчає, здіймається вгору, перекочується могутнім грюкотом і гине тихим акордом у плюскоті зливи. Це була чумацька пісня, і я вже ніби був у степу, бачив мажі, і до вуха мого долітав рик волів. (За М.Коцюбинським; 134 сл.)

VI. Підбиття підсумків уроку.

VII. Домашнє завдання. П. 4, пригадати й записати 5 народних прислів'їв – складнопідрядних речень.

Урок № 15

Тема: Основні види підрядних речень. Означальні, з'ясувальні, обставинні речення.

Мета: ознайомити з основними видами підрядних речень, формувати вміння розрізняти з'ясувальні, означальні та обставинні підрядні частини, ставити до них питання від головних частин, з'ясовувати місце підрядної частини щодо головної, креслити схеми складнопідрядних речень; виховувати повагу до фольклору, до роду й сім'ї; формувати навички правильного інтонуювання

складнопідрядних речень; удосконалювати пунктуаційну грамотність, навички роботи з підручником і таблицею, розвивати увагу, логічне мислення.

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу.

Обладнання: підручник.

Хід уроку

I. Перевірка домашнього завдання.

* **Робота біля дошки.** Записати речення, у кожному підкреслити граматичну основу. Вказати речення складносурядні та складнопідрядні. Накреслити схеми двох перших речень.

I. Дитинка спить, а її доля росте. Там є доля, де є воля. Добру страву визнаєш при їді, а людину зрозумієш у біді. Ніколи не тішся людською бідой, бо й твоя біда прийде за тобою.

Народна творчість.

II. Не чуть пташок, і тільки сумно вітер мелодії осінні навіва. Я люблю дивитись, як гаї синіють. Прозоро й тихо стало, і холод голубий алеями бредє. Тьму світло переможе, щоб не було негод.

З тв. В.Сосюри.

* **Бесіда.**

- Яке речення називається складнопідрядним? Навести приклад.
- Як встановлюється смисловий зв'язок між головним і підрядним реченням?
- Якими сполучниками поєднуються частини складнопідрядного речення?
- Які розділові знаки ставляться між частинами складнопідрядних речень?

II. Повідомлення теми і мети уроку. Мотивація навчання.

III. Вивчення нового матеріалу.

* **Робота з підручником.** Опрацювання теоретичного матеріалу (с. 36-37).

IV. Виконання вправ на закріплення вивченого.

* **Робота з підручником.** Виконання вправи 68 (усно).
Опрацювання таблиці “Складнопідрядні речення” (с. 48).

* **Прочитати.** З опорою на таблицю визначити види підрядних речень у складнопідрядних, назвавши означальні, з'ясувальні та обставинні.

I. Народна мудрість стверджує, що в людини є три друга: батько, мати й вірна дружина. Найдорожча пісня, з якою мати колисала. Коли батько рибалка, то й діти у воду дивляться. Який вдався татко, таке буде дитячко. Непотрібний скарб, коли в сім'ї лад. Нема того краму, щоб купити маму. Кожному треба знати, що дочка схожа на мати. Якби баба мала вуса, то дідом була б.

Народна творчість.

II. Мені ввижається, як в тихім, ріднім колі старий дідусь навча своїх онуків. (Леся Українка.) Де ясен горбатий зачах безкрило, діти з батьком дерева садили. (І.Переломов.) Як роки зіб'ються до воріт, хилить плечі батькові утрома. (Б.Кулик.) Горджуся, що батькові руки святі мене зігривали і гріють в житті. (В.Ковалівський.) Я думкою лину, мій батьку, до тебе, щоб розвіяв ти тугу, додав мені сил! (В.Куликов.) І батько старий шкарубкими руками в степах обігрів кожний клаптик землі, щоб зерна світилися в колоссях зірками, щоб хліб не виводився у нас на столі. (Д.Луценко.) Не буде роду переводу, бо вічно житиме любов. (Ю.Кравченко.)

* **Пояснювальний диктант.** З-поміж записаних речень вказати складнопідрядні з підрядними означальними, з'ясувальними та обставинними.

I. Ми віримо глибоко й безконечно, що правда, і добро, і наш народ не вмере! (Б.Лепкий.) Благословенна наша вся родина, яка тернистий шлях пройшла до волі. (С.Жук.) Україна і Світ – ніби райдуги дві, що з'єднались у райдугу вічно єдину. (І.Гончар.) І несуть мене по полю, де здобув я нашу волю, коні вороні. (П.Воронько.) Поки вирости в вас крила, рідна мати вас учила. (П.Куліш.) Уставай, моє сонечко, з темного луку, бо тривожить минуле не раз і не двічі. (А.Малишко.) Душу, тіло ми положим за нашу свободу і покажем, що ми, браття, козацького роду. (П.Чубинський.) Не біймось яничарської злоби, що тут сичить й з окопів зарубіжжя. (П.Мах.) Я розправляю над землею крила над рідною, де я ходить навчивсь. (О.Ісаченко.) Молись же всяк, щоб ум і честь пробили скрізь дорогу. (Р.Бернс.)

II. Коли на крилах ночі на землю сон злетить, ти в темний сад виходиш з квітками говорить. Є квіти такі, що ніколи не квітнуть. (Олександр Олесь.) Із стін душних на волю серце рветься туди, де ніч панує запашна. (Б.Грінченко.) Ніч прилітає надвечір, коли починає смеркати. Часто не відаєш, звідки сумного прильоту чекати. (Є.Гуцало.) Уже тріпочуть темні крила ночі, де сонячний промінь зника. (В.Сосюра.) Я лечу назустріч ночі в тихому краю, щоб на груди їй схилити голову мою. Ніч проміння позбирала і змотала у клубок, наче тінь жива упала біля ганку у куток. Вийди, щоб сонце стрівати, вдосвіта зорі гасить, скуті серця розкувати, з світом їх радісно злить. (Олександр Олесь.)

V. Вивчення нового матеріалу.

** Робота з підручником.* Самостійне опрацювання теоретичного матеріалу (с. 39 – інтонування складнопідрядних речень).

VI. Виконання вправ на закріплення вивченого.

** Диктант із коментуванням.* У кожному реченні підкреслити граматичні основи, поставити питання від головної частини до підрядної. Накреслити схему вказаного вчителем речення. Записані речення прочитати, правильно їх інтонуючи.

Хіба не бачите, що небо голубіє? Я не зазнав тих ніжних ласк і слів, що гай мені ласкаво шелестів. Не беріть із зеленого луку верби ні на жовті луги, ні на скелі, бо зів'яне вона від жаги і журби по зеленому лузі в пустелі. Хочу я троянди, що цвіте в саду. Я прийшов на берег моря, щоб журбу свою втопить. Хочеш ти, щоб пісню я для тебе склав? Десять літ минуло, як пісні крилаті вирвалися з серця на широкий світ. Ти до мене прийдеш рано, коли зійде тільки сонце. Скажи ж, в яких лісах ти заблуdiv? Піду, втечу на сизі гори, що з небом радісно злились. Золоті хвилини линуть, наче бджоли мед несуть.

З тв. Олександра Олеся.

VII. Підведення підсумків уроку.

VIII. Домашнє завдання. П. 5, 6, вправа 89.

Урок № 16

Зв'язне мовлення

Усний вибірковий переказ тексту наукового стилю

Мета: формувати текстотворчі вміння, зокрема вміння визначати тему й головну думку тексту, його стиль та покладені в його основу типи мовлення, виокремлювати з тексту інформацію відповідно до завдання, визначати підтеми тексту в процесі складання плану, усно відтворювати вибрану інформацію за планом; виховувати пошану до вітчизняної історії та рідної мови; розвивати логічне мислення, усне мовлення, пам'ять, уточнювати й збагачувати словниковий запас учнів.

Обладнання: текст для переказу.

Хід уроку

I. Повідомлення мети і завдань уроку.

II. Робота над усним вибірконим переказом.

** Читання тексту вчителем (або учнями).*

** З'ясування лексичного значення слів, що перебувають в пасивному словнику дев'ятикласників.*

** Визначення теми й головної думки тексту.*

** З'ясування стилю тексту. Визначення основного й допоміжного типів мовлення.*

** Формулювання вчителем завдання (щодо того, які з фрагментів тексту потрібно переказати).*

** Складання плану вибіркового переказу.*

** Повторне читання тексту.*

** Усне вибіркоче переказування тексту учнями.*

IV. Підбиття підсумків уроку.

V. Домашнє завдання. Вправа 92 (усно).

Текст наукового стилю для вибіркового переказу

Київська Русь в історії України

Утворення Київської Русі було цілком закономірним явищем в історії слов'янських народів Європи. Слов'яни другої половини I тисячоліття перебували на приблизно однаковому рівні розвитку. В південних слов'ян починають утворюватися власні держави.

Наприкінці VIII – на початку IX ст. утворилася Праукраїнська держава – Середньодніпровська Русь. Головну роль у житті нової держави відігравали племена полян – саме вони прибрали собі назву “русь”. Від імені “русів” пішла й назва нової держави, а столицею її став древній центр полян-русів Київ. Отже, була сформована держава Київська Русь.

Розвиток Праукраїнської держави було перервано захопленням Києва варязьким конунгом Олегом у 882 році. Змінилася політична організація держави: замість конфедерації праукраїнських племен на чолі з князівською династією Києвичів утворилася держава імперського типу з князівською династією варягів Рюриковичів. Характерними для держави імперського типу стали підкорення й визиск інших племен і насильницьке розширення території.

За визначальною роллю русів-українців і Києва у житті держави Київська Русь була давньою українською державою імперського типу, яка об'єднала племена й народи від Карпат і до Волги та від Прибалтики до Росії.

У складі Київської Русі прискорилося формування етнічного ядра, до складу якого входили племена полян-русів, сіверян і древлян. У них ставало все більше спільного у мові, культурі, звичаях, побуті, заняттях. Кращі досягнення цих племен поступово поширювалися й серед інших, насамперед сусідніх, племен.

У Київській державі створились умови для прискореного завершення формування української мови – головної ознаки народу. В своїй основі вона мала народну говірку полян-русів середньої Наддніпрянщини, яка активно впливала на говірки сусідніх племен і водночас вбирала в себе їх елементи.

У XI ст. розмовна мова жителів Середньої Наддніпрянщини у своїй основі була різночасною до мови українців XIX ст.

Поряд із народною існувала й писемна мова, абетку якої (кирилицю) створили видатні слов'янські просвітителі Кирило й Мефодій. Нею користувалися при виданні державних документів, у процесі спілкування знаті та духовенства. Саме про неї літописець Нестор писав, що в усіх слов'ян “мова була спільною – слов'янською”. Проте взаємовплив і зближення розмовної та писемної мови прискорювалися.

У XII ст. у літописах з'являється назва “Україна”, яка означає “край”, “земля”, “країна”. У Київській Русі завершилося формування українського народу за головними етнічними показниками. В цьому полягало одне з історичних значень Київської Русі в історії українського народу.

Відбулися значні зрушення в сільському господарстві. Значно вдосконалилися землеробські знаряддя праці, покращився обробіток ґрунтів. Це стало основою для наступного розвитку землеробства в українських землях.

Почали активно засновуватися й розвиватися міста. Міжнародного значення набула столиця держави Київ – найбільше й найрозвинутіше місто тогочасної Європи. Важливе значення мали Чернігів, Переяслав, Білгород, Вишгород. За розвитком міст, у яких проживало до 15% всього населення, Русь-Україна йшла врівень з іншими країнами Західної Європи.

У Київській Русі були закладені основи для розвитку ремесел. Утворилися залізообробні центри, які задовольняли потреби у залізних знаряддях праці й побуту. З'явилися нові ремесла: виготовлення виробів зі скла, ювелірне ремесло, виробництво емалей.

У рамках Київської Русі прискорився перехід від натурального господарства до товарного. Все більша кількість товарів призначалася на продаж. Активізувалася торгівля між людьми, між містом і селом, між окремими землями.

Існування держави сприяло прискоренню зміни суспільної організації населення: на зміну родовому ладу прийшла сільська община, яка з того часу визначала життя селян протягом багатьох століть.

Величезне значення мала Київська Русь у розвитку культури східних слов'ян. У ній було створено билинний епос про богатирів, які захищали Русь від ворогів. Зародився оригінальний жанр – літописання. З'явилася спільна для слов'янських народів писемність, що упродовж багатьох століть була однією з основ їх етнічної близькості. Від часу Київської Русі беруть свій початок школи, бібліотеки, література, камінне будівництво. Освіта й наука досягли такого високого рівня, що навчальні заклади стояли на порозі перетворення в університети. (За В.Борисенком; 570 сл.)

- Пояснити лексичне значення слів *конунг (варяг), етнічний* (такий, що стосується народу).
- Виписати слова-терміни, витлумачити їхнє значення (*конфедерація* (союз суверенних держав, об'єднаних спільними керівними органами), *імперія* (монархічна, здебільшого велика держава, очолювана імператором, що, як правило, має колоніальні володіння), *династія* (кілька монархів з одного роду, які змінюють одне одного за правом успадкування), *родовий лад, сільська община*).
- Скласти план вибіркового переказу “Мова України-Русі” (орієнтовний: I. Створення умов для прискореного завершення формування української мови – формування етнічного ядра (полян-русів, сіверян і древлян). II. Основа української мови - народна говірка полян-русів середньої Наддніпрянщини. III. Подібність розмовної мови жителів Середньої Наддніпрянщини XI ст. до мови українців XIX ст. IV. Паралельне існування народнорозмовної й писемної української мови. 1. Абетку (кирилицю) створили Кирило й Мефодій. 2. Коли користувалися писемною мовою (при виданні державних документів, у процесі спілкування знаті та духовенства). 3. Взаємовплив розмовної та писемної мови прискорювався. V. Значення Київської Русі у розвитку культури східних слов'ян, зокрема писемності, освіти й науки).
- Усно переказати за складеним планом подану в тексті інформацію про мову України-Русі.

Урок № 17

Тема: Складнопідрядні речення з підрядними означальними

Мета: дати поняття про складнопідрядні речення з підрядними означальними, формувати вміння впізнавати такі речення, визначати в них граматичні основи, головну й підрядну частини; виховувати патріотизм, зацікавити фольклором, різноманітністю й неповторністю рідної природи; формувати пунктуаційну грамотність, розвивати увагу, пам'ять, логічне й образне мислення й мовлення.

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу.

Обладнання: підручник.

Хід уроку

I. Актуалізація опорних знань.

* **Робота біля дошки.** Записати речення. Вказати в кожному частини головну й підрядну. Поставити питання від головної частини до підрядної. На питання якого другорядного члена речення відповідають підрядні частини речень?

Ти дай напитися заспраглій птиці, яка в міжгір'ї згинути могла. (П.Воронько.) І якось я знайшов таку значну вершину, що інші гори скиртами здались. (Б.Олійник.) Річки, що розлилися між гаями, сріблясті хвилячки в далечінь несуть. (О.Ісаченко.) Пісня, що вже не заспіваю, завмерла на вустах моїх. (Ф.Г.Лорка.) А ранок наливає в прозору чашу, що країв не має, рожевого цілющого вина. (М.Рильський.)

II. Повідомлення теми і мети уроку. Мотивація навчання.

III. Вивчення нового матеріалу.

* **Пояснення вчителя.**

Складнопідрядним реченням з підрядним означальним називається таке складне речення, в якому підрядна частина пояснює той чи інший головний або другорядний член головної частини, виражений іменником чи іншою частиною мови в значенні іменника. Підрядне означальне речення відповідає на питання означень у простому реченні: *який? чий? котрий?* З головним реченням воно з'єднується сполучними словами *який (яка, яке, які), що, чий (чия, чие, чий), котрий (котра, котре, котрі), де, куди, кому, звідки, як* та сполучниками *що, щоб, мов, наче (неначе), ніби* та ін. Напр.: *Кохаю край наш дорогий, що зветься Україна.* (В.Коломієць.)

У головному реченні часто наявне вказівне слово *той, такий*, яким виділяється означуваний іменник (напр.: *Життя – такий напій, що не відірвеш уст.* (О.Слоньовська.) *Життя роками вишило мені на оксамиті прожитої долі ті незабутні і щасливі дні, що віддзвеніли жайвороном в полі.* (Н.Медведєва.)

Підрядне означальне речення стоїть після означуваного ним слова.

* **Робота з підручником.** Самостійне опрацювання учнями теоретичного матеріалу (с. 51-52).

* **Бесіда за змістом прочитаного.**

- На питання якого другорядного члена речення відповідають підрядні означальні частини?

- Якими сполучними словами підрядне означальне речення поєднується із головним? Якими сполучниками підрядності?
- Які вказівні слова часто вживаються у головній частині складнопідрядного речення з підрядним означальним? З якою метою?
- Чим близькі до підрядних означальних *займенниково-означальні підрядні речення*? Навести приклад такого речення.

V. Виконання вправ на закріплення вивченого.

*** Робота біля дошки.** Записати речення. Підкреслити в кожному граматичні основи, поставити питання від головних до підрядних речень, вказати, до яких слів у головній частині вони відносяться і якими сполучниками чи сполучними словами з'єднуються з головною частиною. Визначити вид підрядних речень.

I. Як зветься вітер, який несе надію на завтрашній день? (Т.Бартош.) Як же обійти оці прекрасні, ніжні, дивні квіти, що заглядають в очі, ніби діти? (В.Вдовиченко.) Де в світі є мова така чарівлива, щоб справжнє щастя могла розказать? (Леся Українка.) Кожна квітка повна сонця, що бринить, співа над світом. (І.Кучмай.) Я з тих країв, де над Дніпром цвітуть, шумлять гаї. (М.Нагнибіда.)

II. Це ж мій край, зелений, тополиний, без якого й жити б я не зміг. (К.Дрок.) Мій пращур був із козаків, яких боялись шляхта й хани. (Д.Луценко.) Зостав у душі заповітний куток, де казка дріма, як маля. (Б.Олійник.) І про стеблину споришу, яка мені так часто сниться, я світлу оду напишу. (Б.Дегтярьов.) Є у мене єдина молитва, щоб собі малоросом не став. (М.Палієнко.)

*** З кожної пари простих речень утворити складнопідрядні речення з підрядними означальними,** використовуючи сполучні слова *який, що, де* та ін. Складені речення записати.

- Кожен любить чарівні українські пісні. Вони нікого не можуть залишити байдужим.
- Стежка повела в лісок. Він вабив золотобагряною осінньою красою.
- Я люблю блукати вузькими вуличками старовинного міста. Тут кожний дім, кожний куточок просякнутий подихом історії.

*** Переписати речення з дошки, розставляючи пропущені розділові знаки** (подаємо речення без їх вилучення). В кожному з речень підкреслити граматичні основи. Накреслити схему вказаного вчителем речення. Прочитати записані речення, правильно їх інтонуючи.

Мені приснивсь Архангел Михаїл, який очолив військо світлих сил. (М.Гринів.) З сирітської хатини з Давида виріс я, що з Голіафом б'ється.

(Б.Лепкий.) Що вище совісті і сонця світла, яким крізь тьму світив Сковорода? (В.Каюков.) Одним одна лишилася мені ти, мужицька пісне, в котрій люд весь плаче. (І.Франко.) Ще довго-довго нам писать життя людського повість, де буде кожним керувать одна царівна – совість. (С.Продан.) Намалюй мені ніч, коли падають зорі. (М.Петренко.)

*** Прості речення з дієприкметниковими зворотами перебудувати на складнопідрядні речення з підрядними означальними (усно).**

I. Не кане марно кров, пролита за Вітчизну. (Г.Аврахов.) Пролита кров за батьківщину священним полум'ям горить. (І.Турчин.) Будь проклята кров ледача, не за чесний стяг пролита! (Леся Українка.)

II. Горе ж тому кораблеві, та у море занесеному. Горе ж тому сиротині, від родини відлученому! (Л.Боровиковський.) Повіки сонях розтуля, ще не цілований бджолою. (Л.Талалай.) Ген хмарка в мареві дріма, промінням сонячним зігрита. (Б.Дегтярьов.) Ген килим, витканий із птиць, летить над полем. (Л.Костенко.) Звелось сонце, сповнене діяння. (П.Воронько.)

*** Попереджувальний диктант.** У кожному з речень вказати головне речення і визначити вид підрядного. За схемою, поданою на с. 248 підручника, зробити синтаксичний розбір вказаного вчителем речення (усно).

I. Камінь, що в мене кидають, в чорнозем душі ловлю. (Я.Лесів.) Вітрець улігся за сосною, яка верхів'ям піднімає вись. (О.Хало.) Стара верба така стара, що вниз уже росте. (П.Воронько.) Яблука доспілі виснуть наді мною, що колись про них я в Рильського читав. (В.Сосюра.) До нас у хату крізь вікно одкрите вривався гомін голосних потоків, що бігли вниз по вулиці нагріній. (Леся Українка.) Осінь стояла об тій порі, коли поля спустошені, безгомінні, коли багряно відцвітають дерева, стають голими й беззахисними, коли дає про себе знати підсиненим на пожухлій траві приморозком недалека й невідворотна зима-сніговиця. (В.Бондар.)

II. Білостінна батьківська хатино, всюди усміхаються мені соняхи далекого дитинства, що садила мама при вікні. (В.Олешко.) Вертай нас, пам'яте, вертай на ті стежини полинові, що нас водили крізь літа й не заросла в поета слові. (Б.Дегтярьов.) І стежечка від хати до дороги, що ми пройшли, спинаючись на ноги, чи не найбільше наше відкриття. (І.Гнатюк.) Покажи до схід сонця хлоп'яткові поле, де русалки стрибають у житі зеленім. (І.Шевченко.) Жаль неповторну швидкоплинну мить, що зовсім непримітною зникає. (Є.Гончаренко.) Душа моя бентежна, не скоряю твоїх чуттів, що ллються через край. (В.Олешко.) Послухаєм грозу і щедрю зливу, що зашумує, виллється сповна. (О.Калашник.)

*** Завершити народні прислів'я, записати їх.**

Не рубай стовпа, Нема того краму, Де ділися ті часи, Ніж такий тупий, Така біда, Це тая Солоха, що... . Діждемо пори,

Для довідок. на якому сидиш. ... щоб купити маму. ... що в рот ішли ковбаси. ... що й киселя не ріже. ... що хоч з мосту та в воду. ...кури полоха. ...що й ми виліземо з нори.

***Прочитати.** Вказати займенниково-означальні підрядні речення. Чим вони близькі до підрядних означальних?

Щасливий той, кому пером дано небачене у звичному відкрити. І знати тільки мужності дорогу повинен той, хто зве себе – поет. (Л.Забашта.) Не може кермувати той людьми, хто сам не бачить шляху із пільми. (Д.Павличко.) Не заздрю тим, у кого “Жигулі” і молоко пташине на столі. А заздрю тим, хто світлий розум має, тим, хто живе красиво на землі. (К.Лесьєв-Лесь.) Заздрять тому, хто вміє язик за зубами тримати. Заздрять тому, хто вірить у слово святеє – *мати*. Заздрять тому, хто слово скаже і не відступить. Заздрять тому, хто вірно усе життя своє любить. Інколи дуже радію і Бога хвалю із радістю, що зовсім я не хворію гидкою чорною заздрістю. (Л.Соловйова.)

*** Навчальний диктант.** Вказати складнопідрядні речення з підрядними означальними. Прочитати ці речення, дотримуючи правильної інтонації.

Чимало на землі українській пам’яток стародавньої архітектури, чії мури живуть, мов дерева, пам’ятають, мов люди. Такі Золоті ворота Києва.

Яким був первісний вигляд Золотих воріт? Це була прямокутна, прикрашена вгорі декоративною кладкою вежа. Над склепінням воріт здіймалася однокупольна церква, що була розписана прекрасними фресками.

Золота брама, яка гостинно відчинялась перед купецькими караванами й посольствами дружніх держав, завжди жахала ворогів. Золоті ворота й досі твердо стоять на землі, пов’язані з працею багатьох безіменних майстрів, які, споруджуючи браму, мурували послання своїм нащадкам (З календ.; 80 сл.).

V. Підбиття підсумків уроку.

VI. Домашнє завдання. П.7, вправа 95 (I).

Урок № 18

Тема: Складнопідрядне речення з підрядними з’ясувальними.

Мета: дати поняття про складнопідрядні речення з підрядними з’ясувальними; формувати вміння впізнавати такі речення, визначати в них граматичні основи, частини головну й підрядну; виховувати патріотизм, повагу до зафіксованої фольклором мудрості народу, шанобливе ставлення

до рідної природи; формувати пунктуаційну грамотність, розвивати логічне мислення, увагу, пам'ять, удосконалювати навички роботи з підручником.

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу.

Обладнання: підручник.

Хід уроку

I. Актуалізація опорних знань.

***Робота біля дошки.** До записаних на дошці головних частин складнопідрядних речень усно додати підрядну частину. На питання якого другорядного члена речення відповідає додана підрядна частина?

Я розумію, що Мені відомо, як Я згоден, що Важко навіть уявити, що... . Ми щасливі тим, що

II. Повідомлення теми і мети уроку. Мотивація навчання.

III. Вивчення нового матеріалу.

*** Пояснення вчителя.**

Складнопідрядним реченням з підрядним з'ясувальним називається таке складне речення, у якому підрядна частина з'ясовує, роз'яснює зміст одного з членів головного речення. Такі члени головного речення означають різні вияви мислення, мовлення, почуття (у головній частині, як правило, наявні дієслова: *говорити, запитувати, думати, розуміти, вважати, бачити, чути*; прикметники: *радий, певний, щасливий*, прислівники: *видно, зрозуміло, потрібно* та ін.). Підрядне з'ясувальне речення відповідає на питання додатка у простому реченні (питання всіх непрямих відмінків). Напр.: *Нас змалку вчили, що мовчання – золото.* (В.Кордонєць.) *Сім міст сперечались, що їхій Гомер.* (Л.Костенко.) *Жду не діждусь, коли ніч сіроманцем з казки далекої бігтиме знов.* (Є.Гуцало.)

З головною частиною складнопідрядного речення підрядні з'ясувальні частини з'єднуються сполучниками *що, як, щоб, ніби, наче, мов* та сполучними словами *хто, який, чий, котрий, де, куди, коли*. Напр.: *Я знаю, що пройде печаль.* (І.Кучмай.) *Я бачив, як синя вода кресала крижину по під мостами.* (А.Малишко.). У головній частині може бути слово *той* у непрямих відмінках. Напр.: *Вірю в те, що знову уквітча нашу землю жито молоде.* (Ю.Воропай.)

Як правило, підрядні з'ясувальні частини стоять після головної частини складнопідрядних речень. Напр.: *Буду шукати сама, де дорога моя.* (Леся Українка.) *Мамо, я знаю, що жодна хустина тепла вже не сховає твої передчасні сивини.* (Г.Васильченко.) Інколи підрядна з'ясувальна частина стоїть на початку речення (напр.: *Що в серці вариться, те на лиці не втаїться.* (Нар.творч.) *Чи заболить головонька, ніхто мене й не питається!*

(Л.Боровиковський.) *Що розказував нам батько, не забудь до кону.*
(Д.Білоус.) у середині речення (напр.: *Не кажи, що не маю рації, і докорами не карай.* (Л.Костенко.) *Хай говорять, що хочуть, волошки у житі.*
(Є.Гуцало.) *Не знає поет, чи хто слуха його, не стримує серця і співу свого.*
(Леся Українка.) *Бачить, що в хижу, та дверей не знайде.* (Нар.творч.)

* **Робота з підручником.** Самостійне опрацювання теоретичного матеріалу (с. 54).

* **Бесіда за змістом прочитаного.**

- На питання якого другорядного члена речення відповідають підрядні з'ясувальні речення?
- Якими дієсловами (прикметниками, прислівниками) зазвичай передаються вияви сприйняття, мислення у головній частині?
- Якими сполучниками приєднуються підрядні з'ясувальні речення до головних? Якими сполучними словами?
- У значенні якої частини мови вживається частка *чи*, яка приєднує підрядну з'ясувальну частину до головної?

IV. Виконання вправ на закріплення вивченого.

* **Прочитати записані на дошці (спроектовані на дошку) речення.** Поставивши питання від головної частини до підрядної, з'ясувати вид підрядної частини. Вказати сполучники й сполучні слова, якими підрядна частина з'єднується з головною. Якими частинами мови є виділені слова?

Послухайте, як дихає земля. (І.Гончар.) Диваче! Глянь, як ниви колосяться! (М.Рильський.) Не віряться, що пригасає сонце. (С.Назарик.) Не помітив, як і звечоріло. (М.Самійленко.) Час подивитись, куди наша річка тече. (А.Зігора.) Я тільки чув, як голос пісні затихав. (М.Петеренко.) Признаємося, хто кому рідня. (М. Діхтяренко.) Ти дивишся, *чи* десь не ходить мати. (А.Горбівненко.) Приходив дощ, питався, де ти є. (О.Галета.) А хмарка хмарку весело питає, куди гуся Телесика несе. (Н.Кир'ян.) Не знаєм, де грози оселя, *чи* є туди які стежки. (Є.Гуцало.) Шкода, що літо відцвіло. (М.Волощук.) Хто у тому винен, я не знаю. (В.Симоненко.) І іноді буває справді жалко, що в стиглім житі не живуть русалки. (П.Камінський.)

* **Робота біля дошки.** Записати речення, встановити, що пояснює підрядне речення в головному. Визначити вид підрядних частин. Пояснити вживання розділових знаків.

I. Я не знаю, хто першим повідав мені Україну мою дорогу, барвінкову. (Т.Севернюк.) Давно доведено, що гени таки щось важать в цьому світі. (Н.Білокриницька.) Спинися, часе, й розкажи, як наш народ колись тут жив. (О.Озінний.) Думає я, що в кожному серці є сьогодні, вчора й завтра.

(Б.Олійник.) Я люблю, як, буває, осінню пахне яблуками у хаті.
(А.Малишко.) Навчає мудрість, що біда сама ніколи не приходить.
(А.Багряна.) Чом промайнула журбинка, сам я, признатись, не знаю.
(Д.Луценко.) Питаються в циганочки, де зілля копати. Питаються, як тим зіллям хлопців чарувати. (Л.Боровиковський.) І я молюсь, щоби Чумацький Шлях засяяв ніжно рушничком космічним. (В.Лупейко.)

II. Цілу ніч до зорі я не спала, прислухалась, як море шуміло. (Леся Українка.) Що сумом повняться рядки, вже не лякає, ні. (О.Биструшкін.) Я знаю по голках сосну й ялину. Я знаю, як кохають до загибуні. Я знаю чорне, біле і рябе. Я знаю, як Господь створив людину. Я знаю все й не знаю лиш себе. (Ф.Війон.) Що має в серці простий люд, те я – серед усіх найгірший – хотів сказати у вбогій вірші. (П.Безруч.) Не можу бачити, як людина плаче, здригаючи плечима безутішно, ковтаючи важкий клубок гіркоти чи болі й смутку. (А.Малишко.) Я вірю у щасливі дні, у те, що сонце засіяє у небі й серденьку моїм. (О.Ісаченко.) Що різні ми, не новина. (В.Сосюра.) Нехай не забувають люди, що дурень завжди дурнем буде. (Л.Глібов.)

* **Прочитати.** Безсполучникові складні речення перебудувати на складнопідрядні з підрядними з'ясувальними (усно).

В людське безсмертя я не вірю та вірю: не вмира краса! (Є.Гуцало.) Я знав: вперед пливати колись було нелегко й Магеллану. (Д.Луценко.) Я знову вгадую: прийдеш ти чи ні? (М.Рильський.) Мені страшно признатися: я щаслива. Я знаю: слабкість – це одна з диверсій. Мене спитали: ще раз хочеш юності? (Л.Костенко.)

* **Диктант із завданням.** Звершити народні прислів'я, записати їх. Визначити вид підрядної частини складнопідрядних речень.

Ніхто не знає, Ніхто не чув, Рибак по кльову мусить знати, З самого початку подумай, Убрався в жупан і дума, Не тямить голова, Бачить корова, Бачить Лиска, Сова знає, Казав німий, Сирота не знає, У цього знати по очах, що Права рука не знає, Дорікав горщик чавунові, Знай, кобило, Чи хтось видав, ... ? Пізнати по личеньку,

Для довідок. ...що його чекає. ...як комар чхнув. ...як рибку звати. ...який буде кінець. ... що пан. ... що язик лепече. ...що на повітці солома. ... відкіль блиска. ...де кури ночують. ... що бачив сліпий, як втікав кривий. ... куди голову прихилити. ... він ходить по ночах. ...що робить ліва. ... що той чорний. ...де можна брикати. ...щоб ведмідь щебетав? ... що не спала всю ніченьку.

* **Прочитати.** Визначити вид складнопідрядних речень. Усно перебудувати подані речення на речення з прямою мовою.

Мені говорила бабуся, що кожна порядна дівчина повинна зуміти вишити хоч би один рушник. (В.Кордонець.) В мовчазній господині вранці я перепитаю, чи давно той сохне невід, склавши крила поверх тину? (В.Давиденко.) На Річку Море раз гнівилось і ревла, що річка береги водою розбовтала. Осел почванитись хотів перед сусідкою своєю Свинею, що чув в ліску всіх птахів спів. (Л.Боровиковський.)

* **Пояснювальний диктант.** Накреслити схеми двох указаних учителем речень. За схемою, поданою на с. 115 підручника, зробити синтаксичний розбір одного з речень (усно).

Послухайте, як птах виводить ноту. (З.Кучерява.) А сонечко неначе запитало, чи тепло у душі моїй сьогодні. (О.Омельченко.) Став я, подих затаїв, слухав, як земля зітхала. (З.Гончарук.) Ви знаєте, як липа шелестить у місячні весняні ночі? (П.Тичина.) Ви чули, як шумлять бори у вересневі вечори? (А.Малишко.) Питають сосни, де я мешкаю, куди іду сумною стежкою (Д.Павличко.) Чи ти бачиш, як хмари кошлаті в небесах чередою пливуть? (Янка Купала.) Спинись і послухай, як скрипка до себе зове. Спинись і послухай, як скрипка тобі промовляє. (Є.Гуцало.) Збагніть на мить, яку таїть загрозу нейтронний смерч для людства і життя. (Д.Луценко.) Усі проблеми світові забути хочеться на мить і слухать, як бджола дзумить. (М.Луків.) Край яру джміль сів на квітинку, зірвався й покотивсь на сніг і довго втямкувать не міг, чого так холодить у спинку. (А.Казка.) Незабудка безпорадно дивилась, як очерет над водою косили. (С.Кічун.)

* **Диктант із коментуванням.** Записані речення прочитати, дотримуючи правильної інтонації.

I. Ви бачили хоч раз, як плачуть квіти? (Г.Максимішина.) Не буду я питати, чому за літом дні холодні йдуть. (М.Волощак.) Душа байдужа вже не в змозі почути, як шепочеться трава. (З.Бєбєшко.) Ніхто не бачить, що гілля померзло, що від морозу взимку гинуть віти. (Л.Федорук.) Ой ти, столітнє дерево, чи не повчило б нас ти, як дивну мову грушину на людську перекласти? (Янка Купала.) Я пригортала світ увесь до себе і відчувала, як мене він любить. (О.Омельченко.) Ішли ми довго шляхом по луках і полях, та пізно здогадалися, що колом був той шлях. (Т.Уєвич.) Зайду в траву і ляжу горілиць, прислухаюсь, як з вітром гай шепоче. (Д.Луценко.) Я не знаю, але знати мушу, як навчити відчувати душу, розуміть, що десь комусь болить? (Н.Білокриницька.) Лісники мені розповідали, як в гаях весною на світанні солов'ї раптово помирали від розриву серця в щебетанні. Невсипуці добрі життєлюбів, у весну закохані і впєрті, не гадають, що за мить загубить їхній вік неждана сила смерті. (Д.Луценко.)

II. Комусь дано творить діла великі, що ниткою простягнуться в віки. А з мене досить, що не був дволикий, що серця не міняв на п'ятаки.

(Д.Фальківський.) І без слів я усе зрозумію, що сказати маєш мені.
(В.Симоненко.) День і ніч у небі до знемоги крилами веслюють журавлі,
знають, що не зіб'ються з дороги з вірним їм ватагом на чолі. Знають, що не
дбаючи про себе і не поступаючись ніде, їх усіх він обширами неба в рідний
край щасливо приведе. (І.Гнатюк.) Я бачу все і розумію, що важко визначить,
де суть. (Н.Білокриницька.) Послухай, юначе, послухай, козаче, як вірно тебе
я люблю. (Г.Гуржій.)

VI. Підбиття підсумків уроку.

VII. Домашнє завдання. П.7, вправа 100.

Уроки № 19-20

Зв'язне мовлення

Письмовий стислий переказ тексту наукового стилю

Мета: на основі здобутих текстологічних знань формувати такі текстотворчі вміння, як визначення теми й головної думки тексту, з'ясування стилю та основного й допоміжних типів мовлення, самостійне складання його плану, трансформування плану детального переказу у план переказу стислого, самостійний добір адекватних змісту та прослуханому зразкові виражальних засобів мови, реалізація задуму (стисле відтворення вихідного тексту-зразка); формувати вміння стисло переказувати текст із збереженням стильових вимог; виховувати повагу до народних традицій і звичаїв; розвивати слухову пам'ять, логічне мислення, усне й писемне мовлення, удосконалювати вміння відрізняти головне від другорядного; уточнювати й збагачувати словниковий запас учнів.

Обладнання: текст для переказу.

Хід уроку

I. Повідомлення мети і завдань уроку.

II. Підготовка до роботи над переказом.

** Читання тексту вчителем або учнями.*

**З'ясування лексичного значення вжитих у тексті переказу слів, які перебувають у пасивному словнику учнів.*

**Визначення теми та головної думки тексту.*

**Визначення стилю тексту, з'ясування стильових ознак. Визначення покладеного в його основу типу мовлення та допоміжних типів мовлення.*

**Самостійне складання плану прослуханого тексту. Трансформація складеного плану детального переказу на план переказу стислого.*

**Повторне читання вчителем тексту.*

IV. Самостійна робота над переказом (на чернетках).

V. Підбиття підсумків уроку.

VI. Домашнє завдання. Відредагувавши чорновий варіант переказу, переписати текст до зошитів.

Текст для стислого переказу

Моральні стосунки в українській громаді

Життя українських сільських громад ґрунтувалося на певній системі моральних стосунків. Такі стосунки виявлялися під час праці та відпочинку, у середовищі рідні та знайомих, а також серед чужих людей.

Найбільш безпосередньо норми поведінки виявлялися у праці, а також при спілкуванні у традиційних місцях: на вулицях, ярмарках, біля церкви, у крамниці, млині, кузні, на весіллях, хрестинах тощо. Тут можна було спостерігати стереотипи індивідуальної й колективної поведінки у ставленні до праці, до літніх людей, жінок, дітей.

Місцем найбільш масових зустрічей була церква. Біля церкви відбувався обмін інформацією, обговорювалися господарські питання. Після богослужіння чоловіки збиралися перед церквою, щоб прослухати урядові накази або розпорядження сільського старости.

Обговорення новин переносилося до корчми. Сюди в години дозвілля прямували чоловіки й жінки для спілкування зі знайомими чи приятелями. Тут відбувався обмін думками з різних питань, оцінювалися різні події. У корчмі з'ясовувалися стосунки між односельцями, вирішувалися суперечки, укладались угоди. Групувалися тут, як і біля церкви, за віком.

Молодь, як правило, сходилася під корчму для розваг. Колективне дозвілля на виду всього села давало можливість молодим із розмов старших дізнатися про сучасне й минуле, засвоїти звичаї. Старше покоління, спостерігаючи за дозвіллям молоді, одержувало про дівчат та юнаків додаткову інформацію.

Одночасно корчма була уособленням лиха. Лихварі, споюючи селян, розорювали їх, залишаючи без клаптика землі.

Ядро сільської громади становили літні чоловіки – старійшини. Їх присутність була обов'язковою при вирішенні важливих громадських справ, особливо таких, що стосувалися суперечок за межу, спадок, власність. До старійшин зверталися як до знавців традицій села. Крім того, літні люди були

носями практичного досвіду: з ними радились, коли орати, сіяти, щодо якості ґрунту.

Важлива роль належала старим людям у виховному процесі. Вважалося нормою, коли стороння літня людина робила зауваження юнакові чи підлітку за порушення спокою, за втручання у розмову старших тощо.

Великою пошаною користувалися в громаді літні господарі. Поняття “господар” у народному розумінні означало не тільки “заможний” чи “багач”, а насамперед – поважний, чесний, досвідчений селянин, який мав землю, обійстя, а в громаді – славу добродія.

Бабусі були носіями знань щодо господарювання, виховання дітей, хатніх занять. Дівчата переймали від них секрети ткання й вишивання, жінки – основи городництва, кулінарії, лікування.

В Україні завжди високо цінували жінку-матір, жінку-трудівницю, і до розуміння цього дітей готували з раннього віку. Матір привчала дочку підтримувати порядок у житлі, доглядати молодших членів сім’ї. Майбутня жінка повинна була вміти виконувати всю хатню роботу, доглядати господарство, прости й шити. Жіноча хазяйновитість і спритність у роботі цінувалися більше, ніж врода чи багатство.

Стосунки в українській родині будувалися з великою увагою до громадської думки. Для багатьох це був чи не найголовніший засіб впливу. Дуже часто страх громадського осуду скеровував поведінку жінки в сім’ї, де не було злагоди. Вона могла витримувати навіть побої, лише б не пустити неславу про свій дім, адже з повагою до її роду пов’язувалася подальша доля дітей.

Про авторитет і місце української жінки в громаді свідчить той факт, що повсюдно в Україні ще у XV – XVIII ст. мали юридичну силу заповіти, складені не тільки чоловіками, а й жінками. Вдова була господинею в домі. Заступаючи покійного чоловіка в громаді, вона вирішувала спірні питання, укладала угоди, брала участь у народних сходах, маючи там право голосу.

Кожній віковій групі громада неофіційно визначала межу її можливостей. Задавалася “програма”, яку можна окреслити так: спочатку – набратися розуму й досвіду, потім – створити сім’ю і господарство, далі – досягати матеріального добробуту.

Для українських селян було характерним постійне намагання досягти вищого рівня в усіх ділянках життя. Найпозавітнішою мрією молодої людини було дорости до пори, коли з нею почнуть рахуватися старші. У щойно одружених парубків була своя мета - здобути серед односельців репутацію доброго господаря. У людей старших були свої орієнтири - одружити дітей, примножити успадковане від батьків, залишити добрий спомин у громади.

Формуючи взаємини між собою, українські селини завжди пам’ятали про досвід попередніх поколінь: “Так діди наші робили й нам веліли”. Пам’ять роду, культ предків посідали в духовності українців чільне місце. Зламати звичаї, зганьбити пам’ять предків було, за народними переконаннями, найтяжчим гріхом. (З підручн.; 626 сл.)

- Пояснити лексичне значення слів *стереотип* (металева, гумова або пластмасова копія друкарського набору; *перен.* – те, що повторюється і стало звичним; часто вживаний погляд, думка), *орієнтир* (щось, за допомогою чого можна визначити своє місцеперебування; *перен.* – те, що служить за візирець для наслідування), *обійстя* (садиба, двір), *репутація* (загальна думка, що склалася про певну особу або групу людей).
- Дібрати синоніми до слів *стосунки* (взаємини), *грунтуватися*, *характерний*.
- Скласти план докладного переказу (орієнтовний: I. Життя громад ґрунтувалося на певній системі моральних стосунків. II. Де норми поведінки виявлялися найбільш безпосередньо. III. Місце масових зустрічей – церква. IV. Користь і шкода від спілкування в корчмі. 1. Тут відбувався обмін думками з різних питань, оцінювалися різні події. 2. Старші люди одержували інформацію про молодь. 3. Одночасно корчма була уособленням лиха. V. Літні люди – ядро сільської громади. 1. Старійшини – носії практичного досвіду. 2. Роль старих людей у виховному процесі. 3. Чим зумовлювалась пошана до літніх господарів. 4. Носіями яких знань були бабусі. VI. Споконвічна пошана до жінки-матері. 1. Хазяйновитість цінувалася більше за вроду. 2. Поведінку жінки часто скеровувала громадська думка. 3. Які факти засвідчують високий авторитет української жінки в громаді. VII. Визначена громадою межа можливостей кожної вікової групи. VIII. Пам'ять роду, культ предків у духовності українців.)
- План докладного переказу перебудувати на план переказу стислого (орієнтовний: I. Життя українських громад спиралося на систему моральних стосунків. II. У яких громадських місцях норми поведінки виявлялися найповніше. III. Ядро сільської громади – літні люди. 1. Носії практичного досвіду. 2. Роль літніх людей у виховному процесі. IV. Ставлення до жінки-матері. V. Моральні орієнтири кожної вікової групи. VI. Місце культу предків в українській духовності).
- На дошці записати: *норми поведінки, стереотипи індивідуальної й колективної поведінки; увага до громадської думки; страх громадського осуду; постійне намагання досягти вищого рівня в усіх ділянках життя.*

Урок № 21

Тема: Складнопідрядні речення з підрядними місця і часу.

Мета: дати поняття про складнопідрядні речення з підрядними місця й часу, формувати вміння впізнавати такі речення, визначати в них граматичні основи, частини головну й підрядну; виховувати повагу до фольклору, до таланту майстрів художнього слова; формувати пунктуаційну грамотність,

розвивати увагу, мислення, навички виконання таких мисленнєвих дій, як аналіз, порівняння, добір аргументів на підтвердження самостійно висунутих тез, розвивати мовлення, удосконалювати навички роботи з підручником та навички правильного інтонування речень.

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу.

Обладнання: підручник.

Хід уроку

I. Актуалізація опорних знань.

***Робота біля дошки.** Записати речення, поставити питання від головного до підрядного. На питання якого другорядного члена речення відповідає підрядна частина? На які розряди поділяються обставини? Які з-поміж поданих речень відповідають на питання обставин місця й часу?

Де є життя, там є надія. Де немає болю, там немає життя. Не копай ями на когось, бо сам у неї впадеш. Як житимеш просто, проживеш років зо сто. Як будеш лукавити, чорт тебе вдавить. Доки людина дихає, вона сподівається.

Народна творчість.

II. Повідомлення теми і мети уроку. Мотивація навчання.

III. Вивчення нового матеріалу.

*** Пояснення вчителя.**

Складнопідрядним реченням з підрядним місця називається таке складне речення, в якому підрядна частина вказує на місце чи напрям дії, про яку йдеться в головному реченні.

Підрядне речення місця відповідає на питання обставин місця: *де? куди? звідки?* Напр.: *Десь там моя вітчизна неземна, де пахнуть зорі, ніби євшан-зілля.* (Д.Павличко.) *А там, де сонце торкнулось вершечків дерев, листя спалахнуло злото-зеленим вогнем.* (М.Коцюбинський.) Підрядне речення місця залежить від головного речення в цілому.

З головним реченням воно з'єднується сполучними словами *де, куди, звідки.* У головному реченні цим словам можуть відповідати слова *тут, там, туди, всюди, скрізь, звідти, кудись* тощо. Напр.: *І серце полинуть бажає туди, де ще воля гуляє.* (Б.Грінченко.) *Де нема святої волі, не буде щастя там ніколи.* (Т.Шевченко.) *Там, де тирса шелестіла, йдуть плуги.* (П.Воронько.)

Підрядні речення місця можуть стояти після головної частини речення (напр.: *Там ясна світлиця, де красна молодиця* (Нар.творч.), перед головною частиною (напр.: *Де творчості немає, там і життя нема!* (В.Сосюра.) або

всередині головної частини (напр.: *Білі каштани, світлі огні, де б не бував я, любі мені.* (А.Малишко.) *Над озером, де плачуть дві верби, стоїть вродлива мавка чорноброва.* (Л.Забашта.) *Там, де рідні кожна стежка і стеблина, бродять мої думи і пісні мої.* (В.Сосюра.) .

* **Робота з підручником.** Опрацювання теоретичного матеріалу (с. 61).

IV. Виконання вправ на закріплення вивченого.

* **Робота біля дошки.** Записати речення. У кожному вказати головну й підрядну частини, поставити до підрядної частини питання, з'ясувати, на що вона вказує. Визначити вид підрядної частини. Вказати сполучні слова, за допомогою яких підрядна частина з'єднується з головною.

I. Бджола летить, де мед пахтить. Куди голка, туди й нитка. Де робить купа, не болить біля пупа. Де слова масні, там пироги пісні. Де баб сім, там торг зовсім. Де велика рада, там рідкий борщ. Де борошно, там порошно. Де багато кухарів, там собаки не голодні. Там, де просто, живуть років зо сто. Живи, поки живеться. Забіг, де й перець не росте. Де праця, там пісня. Де відвага, там перемога. Де байрак, там козак. Де козак, там слава. Де нема співця, послухаєш горобця. Де свої б'ються, хай чужі не мішаються. За вухо та туди, де сухо.

Народна творчість.

II. Україна моя починається там, де доля моя усміхається. (П.Осадчук.) Де рідний край, там під вербою рай. (Нар.творч.) О Україно! Жить тобі, як і твоїй співучій мові, аж поки сяють голубі небесні шати. (Л.Забашта.) Там, за порогами, в степах, де землі щедрі і розлогі, сидять лелеки на стовпах. (Л.Костенко.) А там, де чуть синички вбогий свист, зими злякавшись, тріпоче лист. (В.Шекспір.) Де ходили люті турки-яничари, там пасуться мирні овечок отари. Де полягла козацька голова думлива, виріс там будяк колючий та глуха кропива. (Леся Українка.) Ще будуть люди і брати там, де раби були й кати. (Б.Грінченко.) Де гарцювали яничари, дзвенять на сонці лемеші. (І.Турчин.) Сивіють хлібів перекати, де кров побратимів лилась. Де козацька слава не вмира, повниться зерном життя натхненне. (Д.Луценко.) Там, де землю зорали сталеві лемеші, вже пливуть тумани, наче хвилі. (В.Сосюра.) Світлом рожевим там степ паленіє, промінь де ллється іскристий. (Леся Українка.)

* **Пояснювальний диктант.** Прочитати речення, дотримуючи правильної інтонації.

Де іржали коні, квітне мак. Де копитом били, - копитняк. (А.Качан.) Воронець зацвітає на моїй українській землі там, де падали коні, вороні твої коні, Вкраїно. (Л.Забашта.) Там, де зорі сяють з-за гори, над водою гнуться явори. (А.Малишко.) Над водою, де калина білим цвітом одцвіта, тихо явір-

яворина задивляє крізь літа. (В.Женевський.) Де порубаний цвіт застелив клаптик поля, зашуміла увись тонкостанна тополя. (О.Галета.) Там, де зорі сяють з-за гори, над водою гнуться явори. (А.Малишко.) Де синім медом ллється літо, бринить бджолиний спів. (Є.Маланюк.) Ми вийдем з тобою на листя опале, де сяє повітря, як сиві опали. (Д.Павличко.) Ми підем, де трави похилі, де зорі в ясній далині. (А.Малишко.) І зорі блимають незлічені над нами там, де Чумацький Віз накреслив дальню путь. (В.Сосюра.) Там, де втомно в темінь тоне кучерявий вечір, хтось невтомним дзвоном дзвонить про чарівні речі. (Д.Загул.)

*** Диктант із завданням.** Записати народні прислів'я, завершивши їх. У кожному з речень підкреслити граматичні основи, визначити частини головну й підрядну.

Куди орли літають, Треба розумом надточити, Куди серце лежить, Де м'яко стелять, Куди кінь з копитом, Де він не повернеться,

Для довідок. ...туди сороки не пускають. ... де сила не візьме. ... туди й око глядить. ... там твердо спати. ... туди й жаба з лапою (рак з клешнею). ...там золоті верби ростуть.

*** Прочитати.** Записати тільки складнопідрядні речення з підрядними місця. Свій вибір обгрунтувати. Пояснити, як відрізнити складнопідрядні речення з підрядними місця від складнопідрядних з підрядними означальними?

Повій, вітре, на Україну, де покинув я дівчину. (С.Руданський.) Ой, мабуть, мила твоя там витає, де сонечко ясне за гори сідає. (М.Петренко.) Я брала там євшану-зілля вволю, де у Кирилівці ходив малий Тарас. (Л.Забашта.) О, скільки є могил, де спить життя козаче! (Л.Глібов.) В степах, на прадідних козацьких тих могилах, де полягло колись преславне товариство під списами татар, Москви, лихої Польщі, катів жорстоких вільної України, стою я. (П.Безруч.) Десь, кажуть, є гора, де не співають птиці. (Л.Костенко.) Не живе ледачий, де кипить робота. Не кується слово там, де твань болота. (А.Малишко.)

*** Накреслити схеми поданих речень, визначити вид кожного.** За схемою, поданою на с. 115 підручника, зробити синтаксичний розбір одного з речень (усно).

Чом я не можу злинути угору, туди, на те верхів'я золоте, де місяць просвітив біляву хмарку? (Леся Українка.) Там, де малина й ліщина докупи зрослися, вітер натхненно гілля їхне перемішав. (Є.Гуцало.)

V. Вивчення нового матеріалу.

*** Пояснення вчителя.**

Складнопідрядним реченням з підрядним часу називається таке складне речення, в якому підрядна частина вказує на час або тривалість дії, про яку йдеться в головному реченні.

Підрядне речення часу відповідає на питання *обставини часу коли? відколи? як довго? з якого часу? до якого часу? з яких пір?* Напр.: *Коваль клепає, поки тепле.* (Нар.творч.) *Пройшло немало років, як погас вогонь війни і вичахли гармати.* (Д.Луценко.)

З головним реченням підрядне речення часу з'єднується сполучниками підрядності й сполучними словами *коли, поки, доки, ледве, в міру того як, до того як, після того як, відтоді як, з того часу як, перш ніж.* Цим словам у головному реченні можуть відповідати слова *тоді, доти, до тих пір, до того часу* тощо. Напр.: *Є скарби, допоки їх шукають.* (Л.Костенко.)

Підрядні речення часу можуть стояти перед головною частиною складнопідрядного речення (напр.: *Відколи на світі пісні гомонили, такої не чути ніколи.* (Л.Костенко.) *А наш соловейко коли заспіває, здається, скресає Дніпро.* (Л.Забашта.), після головної частини (напр.: *Не щибечи, соловейку, як сонце пригріє. Не щибечи, малюсенький, як і вечоріє.* (В.Забіла.) *Ітиму, доки вистачить снаги.* (Л.Костенко.), всередині головної частини (напр.: *Уночі, як Чумацький Шлях срібليсту куряву простеле, вийди на Дніпро!* (П.Тичина.).

*** Робота з підручником.** Опрацювання теоретичного матеріалу (с. 61).

VII. Виконання вправ на закріплення.

*** Переписати записані на дошці (спроектовані на дошку) речення.** Визначити частини головну й підрядну, поставити питання до підрядної частини, з'ясувати її вид. Пояснити вживання розділових знаків.

I. Чом, чом не прийшов, як ще місяць не зійшов? Тоді тебе принесло, як сонечко ізійшло. Як стане на степу вітер повівати, очерет і тирсу по степу розсипати, тоді мене, мила можна ждати-підждати. Як котилось ясне сонце й стало примеркати, став той славний чумаченько товариства прохати. А як жито зацвіло, прийшла звістка у село. У неділю вранці-рано, як стало світати, поз'їжджалася родина жовнярика проваджати.

Народна творчість.

II. Я народилася, коли з-під снігу потічки з гір карпатських зашуміли. (П.Кубаєвич.) Коли я йшла стежиною до річки, травинка із-під ніг мені всміхнулася. (О.Омельченко.) Затрембітай мені, вівчарику здалека, коли до гір прилине наш лелека. (Л.Забашта.) Коли зоря в ранковім небі погожий віщувала день, мене будив пташиний щибет і повнив серце молоде. (Б.Дегтярьов.) Поки ранки ще блакитні й білі, босоногий хлопчику, побігай!

(М.Самійленко.) Ми живем і не вмерем, поки сонцю горіти. (О.Галета.).
Допоки жити буду я, в моїй душі живе жар-птиця. (В.Загороднюк.)

*** До поданих головних частин речень дописати підрядні частини, які відповідали б на записані в дужках питання.**

Народні пісні я можу слухати (як довго?). (Відколи?) я зацікавився фольклором. Вкладати мудрість у прислів'я, приказки й притчі народ почав (від якого часу?)

*** Завершити народні прислів'я, записати їх.** У кожному реченні підкреслити граматичні основи, визначити частини головну й підрядну.

Доки баба спече книші, Поки розумний думає, то Поки хвалько нахвалиться, Замкнув пан стайню, Повів коня кувати, Це буде тоді, Скавав м'ячик, Як пішов по масло, доки не перескочиш. Загоїться, Доки грім не вдарить, Жалів яструб курку, Тоді просо засівається,

Для довідок. ..в діда не буде душі. ... дурень уже робить. ... будько набудеться. ...як коні вкрали. ...як кузня згоріла. ...як у курки зуби виростуть (як рак свисне; як п'явка крикне; як на долоні волосся виросте). ...доки на цвяшок проколовся. ... то в печі погасло. Не кажи гоп... ..поки весілля скоїться. ... мужик не перехреститься. ... поки всю обскуб. ... як сухий дуб розвивається.

*** Диктант із коментуванням.** Прочитати речення, правильно їх інтонуючи. Підкреслити в кожному граматичні основи, визначити частини головну й підрядну. Накреслити схему вказаного вчителем речення. За схемою, поданою на с.115 підручника, зробити синтаксичний розбір цього речення (усно).

І. Моря перелетиш і не впадеш, допоки буде в серці рідна мова. (Д.Павличко.) Допоки мова є, народ не гине, а воскресає, наче Фенікс-птаха. (Н.Поклад.) Дороги іншої не треба, поки зорить Чумацький Шлях. (Т.Петриненко.) Доки буде жити дух наш запорозький, доти Україна буде в світі жить! (А.Рекубрацький.) На світанку після бою, як зоря почне світити, під смерекою густою отаман любив спочити. (Г.Кривда.) Поки Рось зветься Россю, Дніпро в море ллється, поти серце українське з панським не зживеться. (П.Куліш.) Як повернуся я додому, вода джерельна зніме втому. (Т.Вишталюк.) Коли з далекої мандрівки я повертаюся додому, мене світанно зустрічає завжди найпершою хатина. (М.Косякевич.) Зустрічати мене буде мати, як на цвіт вилітають хрущі. (М.Ткачук.) Прибув я до Києва

ранком, тоді, як обірвані сні зливаються з білим серпанком в рожевім галуззі весни. (П.Воронько.)

II. В оцім спекотнім полудні без руху, коли в криницях позіха вода, розсунувши плечем малі Чорнухи, в будучину ішов Сковорода. (Б.Олійник.) Цілі ночі не сплю, марю словом, поки сонце над обрієм встане. (Г.Хорташко.) Аж тоді скориться світлу темноводная затока, як пониже блискавиця води срібними мечами і на саме дно загляне бистрими очами. (Леся Українка.)

VIII. Підбиття підсумків уроку.

IX. Домашнє завдання. П.8 (с.61-62), вправи 112 (I), 114 (I).

Урок № 22

Тема: Складнопірядне речення з пірядним способу і ступеня дії.

Мета: дати поняття про складнопірядні речення з пірядними способу і ступеня дії, формувати вміння впізнавати такі речення, визначати в них граматичні основи, головну й залежну частини; виховувати любов до висловленої в фольклорі народної мудрості, повагу до таланту майстрів художнього слова; вдосконалювати пунктуаційну грамотність, навички роботи з підручником; розвивати увагу, уяву, пам'ять, логічне й образне мислення, мовлення.

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу.

Обладнання: підручник.

Хід уроку

I. Перевірка домашнього завдання.

***Попереджувальний диктант.** З'ясувати тип пірядної частини кожного із складнопірядних речень.

Готуються осінні далі зустріти ночі темноту там, де зоря в такій печалі згубила хустку золоту. (В.Сосюра.) Де ходили з тобою крутими стежинами, срібним маревом хвиль чарувала нас тиха Десна. (Д.Луценко.) А де нема любові і страждання, там не живе, не б'ється і життя. (Олександр Олесь.) Правдо, наша мати! Поки ще жива ти, доти будем навкруг хати своє жито жати! (П.Куліш.)

II. Повідомлення теми і мети уроку. Мотивація навчання.

III. Вивчення нового матеріалу.

*** Робота з підручником.** Опрацювання теоретичного матеріалу (с. 58).

*** Пояснення вчителя.**

Складнопідрядними реченнями з підрядними способу і ступеня дії називаються такі складні речення, в яких підрядна частина вказує на спосіб або ступінь дії, про яку йдеться в головному реченні. Підрядне речення способу дії відповідає на питання *як? яким способом? якою мірою? наскільки?* Напр.: *Карпо вийшов з хати і хрюпнув дверима так, що вікна задзвеніли.* (І.Нечуй-Левицький.)

Підрядні речення способу і ступеня дії з'єднується з головним сполучним словом *як* і сполучниками підрядності *як, мов (немов, мовби, немовби), наче (неначе), ніби (нібито), начебто, ніж, чим, що, щоб.* У головній частині може бути слово *так*. Напр.: *І хто ж іще Тичину прочитає так, як Тичину прочита весна!* (Є.Гуцало.)

Підрядні частини способу й ступеня дії можуть стояти після головної частини (напр.: *Собака гавка так, як його годують.* (Нар.творч.), перед нею (напр.: *Як працює Яків, стільки йому дяки.* (Нар.творч.) та всередині головної частини (напр.: *Щиросердне Боже слово так, як і годиться, зберігає наша мова у своїй скарбниці.* (Д.Білоус.) *Стукнула дверима, що аж стільчики всі скакнули, й вийшла.* (Марко Вовчок.)

IV. Виконання вправ на закріплення вивченого.

*** Робота з таблицею.** У якій з колонок подано складнопідрядні речення? Поставити питання до підрядних речень, з'ясувати їх вид.

Спекла пиріг Луця, а його не їсть і цюця.

Спекла пиріг Луця, що не їсть і цюця.

В хаті так холодно, й собаки не вдержиш.

В хаті так холодно, що й собаки не вдержиш.

Народна творчість.

*** Попереджувальний диктант.** Визначити вид підрядних частин. Назвати сполучники, якими підрядні частини з'єднуються з головними.

І.Сонце так світить ласкаво, що аж каміння сміється. (М.Коцюбинський.)
Мороз ударив так нагло, що побив геть усі чорнобривці в саду. (С.Павленко.)
...Я б на барву барву накладала і малювала б щирим самоцвітом отак, як сонечко пречисте літом. (Леся Українка.)
Надворі було так ясно, що й глянути було трудно, не заплющивши трохи очей. (І.Нечуй-Левицький.)
Як дозріває день сліпучо ясний, так стигнуть щедрі помисли, добро. (М.Карапка.)
Повиснув чорний смог, повиснув, що аж зіщулилась земля. (З.Кучерява.)

П. Чому же ти, доню, так не зробила, як рідна мати тебе просила? (Б.Гірський) Моє почуття так освітило сонячний день, що було видно в небі падучу зірку. (Є.Гуцало.) Дитячий сміх. В нім стільки щастя, наївності і доброти, що серцем хочеться припасти і збагатитись скарбом тим. (Б.Дегтярьов.) Мене так довго обіймають, що я в обійми вже не вірю. Мені так тісно в цих обіймах, що я не можу розігнутись. (П.Перебийніс.)

*** Прочитати. Вказати складнопідрядні речення з підрядними способом дії та з підрядними означальними.** Пояснити, як ви їх розізнали.

Криниця наша ця така глибока, що видно зорі з неї і у ній. (В.Загороднюк.) Червоні яблука в кімнатах насипані, що ніде стать. (Д.Павличко.) Вже так натовмився за краєм своїм тужити, що вірші, здавалось, ридають уже під пером. (Л.Костенко.) Стільки років блукав, що вже й сивий я став. (Е.А.По.) Така тепер на світі наковальня, що треба мати нерви, як дроти. (Л.Костенко.) В шумі липи стільки жалю, стільки, скільки щастя в нім. (Й.Коссу.) Такі в пасічників одухотворені лица, наче з поля в село медові ріки течуть!. (Є.Гуцало.) Чемно вклонилася ти на прощання так, ніби ми й не зазнали кохання. (Г.Гайне.)

*** Пояснювальний диктант.** Указати підрядні частини способу дії порівняльні й непорівняльні. Прочитати речення, правильно їх інтонуючи.

Кайдаш хрюпнув дверима так, що з полиці полетіло горня й розбилось на шматочки. Лаврін не зводив з дівчини очей. Її краса так засліпила йому очі, так разом заманила серце, що вона йому здавалася не дівчиною, а русалкою. В Мелашки так закидалось серце, як птиця тріпається крилами в густому гіллі. В молодих душах розгорялася любов, як розгоряється сонце літнім ранком.

З тв. І.Нечуя-Левицького.

*** Диктант із коментуванням.** Накреслити схему складнопідрядного речення, вказаного вчителем. За схемою, поданою на с. 115 підручника, зробити синтаксичний розбір цього речення (усно).

І. Моя душа так ближчає до Бога, як людській і не снилося душі. (Г.Білоус.) Господи Вседержителю, Божим підтримай словом, дай мені так прожити, щоб не зробити злого, злого не тільки вчинком, але й у думці грішній. Дай мені в серце тиші, дай мені в серце миру. (Т.Яковенко.) Я люблю тебе, мій рідний краю так, що слів не вистачає сповна. (М.Васильківський.) Вже так до ножа ми привикли у спину, що в чесній битві ми переможемо! (Л.Костенко.) Як хмарина мусить воду вилить, так і я – всю душу у пісні. (П.Воронько.) Лягла журба на серденько так, як камінь на могилоньку. Схилилася головонька, як маківка на билиненьку. (Л.Боровиковський.) Здається, все гаразд. Чому ж, однак, якийсь невпокій

дихає у спину так, ніби на плечі моїм провини горить і не згоря заклятий знак? (Б.Олійник.)

II. Якщо ти хочеш бути красивим, працуй до самозабуття. Працуй так, щоб ти почував себе творцем, майстром, господарем в улюбленому ділі. Працуй так, щоб очі твої виражали одухотвореність великим людським щастям – щастям творчості. Зовнішня краса має свої внутрішні, моральні джерела. Улюблена творчість накладає відбиток на риси обличчя, робить їх тоншими, виразнішими.

З журналу.

** Подані народні прислів'я записати у завершеному вигляді. Визначити тип складнопідрядних речень.*

Наговорив стільки, що Зробив так, що В хаті так холодно, що так він і гавка. Так наробився, що Такий старий, що Такий хворий, що Так співає, що Так жінку бив, що... . У нього стільки правди, як

Для довідок. ... і в шапку не збереш. ... комар носа не підточить. ... собаки не вдержиш. Як собаку годують, ... рук не чує. ... аж порохня сиплеться. ... аж волосся попухло. ... волос в'яне. ...сам насилу втік. ... у кози хвоста (як у решеті води).

VI. Підбиття підсумків уроку.

VII. Домашнє завдання. П. 8 (с. 58), вправа 110.

Урок № 23

Зв'язне мовлення

Реферат на основі двох-трьох джерел

Мета: пояснити мету реферування наукових першоджерел, послідовність підготовки реферату, правила графічного оформлення реферату, зокрема бібліографії; формувати культуру розумової праці, розвивати логічне мислення, мовлення, збагачувати й уточнювати словниковий запас учнів.

Обладнання: зразки належним чином оформлених рефератів.

Хід уроку

I. Підготовка до сприймання нового матеріалу.

** Прочитати записані на дошці (спроєктовані на дошку) речення. Пояснити значення виділених слів, при потребі звернувшись до словника.*

1908 року перед членами чернігівської культурно-освітньої громади “Просвіта” з *рефератом* про творчість Івана Франка виступив Михайло Коцюбинський. Цей реферат було надруковано лише у 1917 році. (Р.Горак.) Порівнявши погляди кількох *прореферованих* вами праць, ви можете висловити й власну думку, звісно, аргументувавши її. (З посібн.)

II. Повідомлення мети і завдань уроку. Мотивація навчання.

III. Вивчення нового матеріалу.

* *Пояснення вчителя.*

Реферат – стислий огляд перед аудиторією або в письмовій формі змісту кількох наукових праць, що стосуються певної проблеми.

Мета реферату - систематизація й передача цілісної наукової інформації, дібраної з кількох першоджерел. Важливим є вміння дібрати відповідний до теми матеріал та належним чином його опрацювати. На основі кількох наукових текстів слід створити один текст відповідно до теми реферату.

Реферати пишуть за чужими матеріалами, тому така робота не є самостійною науковою працею в повному розумінні слова, вона є *компілятивною*. Проте реферування заохочує автора до опрацювання наукових першоджерел, привчає до використання методів наукового дослідження.

Найбільш доречним для реферату є науковий стиль. Якщо ж за змістом реферату виголошується учнівська доповідь, цілком логічним буде уведення елементів публіцистичного стилю.

Правила графічного оформлення реферату такі. Записи ведуться на одному боці стандартних аркушів, які скріплюються обкладинкою. До реферату обов'язково додається список опрацьованої літератури – *бібліографія*. У тексті реферату також необхідно посилатися на першоджерела: “на думку академіка С.М.Єфремова”, “як стверджує професор М.С.Грушевський” тощо. Якщо у рефераті висловлюються власні спостереження чи висновки, необхідно наголосити: “на нашу думку”, “як нам видається”. Вживання займенника *ми* замість *я* - одна з ознак наукового стилю.

Слід утриматися від надмірного захоплення ілюструванням – цінність реферату у странному доборі літератури, її ретельному опрацюванні, логічності, послідовності й аргументованості викладу думок. А також чіткості висновків.

Словник. *Компіляція* - неоригінальна, несамостійна наукова чи літературна праця, побудована на використанні чужих творів. *Бібліографія* - перелік книжок, журналів, статей із зазначенням вихідних даних (місце і рік виходу, видавництво тощо); покажчик літератури.

** Опрацювання таблиці-пам'ятки.*

Послідовність у роботі над рефератом

1. Добір двох-трьох першоджерел відповідно до теми.
2. Обмірковування меж теми, осмислення головної думки реферату.
3. Опрацювання дібраних джерел (помітки, виписки, систематизація виписок).
4. Складання чорнового варіанту плану реферату.
5. Концентрація дібраних з першоджерел фактів, цифр, цитат навколо кожного з пунктів плану.
6. Робота над остаточним варіантом плану з урахуванням головної думки реферату та його обсягу.
7. Складання чорнового варіанту тексту реферату.
8. Редагування тексту реферату.

** Зачитування вчителем одного-двох зразків учнівського реферату.*

** Пояснення щодо оформлення списку використаної в процесі підготовки реферату літератури (бібліографії).*

V. Виконання вправ на закріплення.

** Обговорення зачитаних учителем рефератів.*

** Колективне обмірковування меж запропонованих учителем тем для реферату. Складання чорнового варіанту плану реферату на одну з тем.*

Наприклад:

- Народнорозмовна й писемна мови Київської Русі
- Художні переклади й переспіви “Слова о полку Ігоревім”
- Гуманістична спрямованість творів Григорія Сковороди

VI. Підбиття підсумків уроку.

VII. Домашнє завдання. Підготувати реферат на одну із запропонованих учителем тем (з мови чи літератури)

Урок № 24

Тема: Складнопідрядне речення з підрядним порівняльним.

Мета: дати поняття про такий різновид підрядних речень способу і ступеня дії, як підрядне порівняльне, формувати вміння впізнавати такі речення, визначати в них граматичні основи, частини головну й підрядну; виховувати повагу та любов до рідної мови, прищеплювати переконаність у необхідності берегти чистоту мови; формувати пунктуаційну грамотність, розвивати уяву, увагу, пам'ять, логічне та образне мислення, вдосконалювати навички виконання таких мисленневих дій, як порівняння, конкретизація, аналіз.

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу.

Обладнання: підручник.

Хід уроку

I. Повідомлення теми і мети уроку. Мотивація навчання.

II. Підготовка до сприйняття нового матеріалу.

* *Прочитати записані на дошці (спроектовані на дошку) речення.* Визначити в кожному граматичну основу, вказати відокремлений член речення. Що вам відомо про порівняльний зворот?

I. Звиса роса, мов крапельки вівса. (Д.Луценко.) Лежать степи, як зморені мужчини. (І.Іов.) А сонце, наче мамина рука, на липах гладить золотаві коси. (Л.Косило.) Стебла, наче арфи струни, ллють мажорний ніжний звук. (В.Івасик.) Вже ластівки, як до-ре-мі-фа-соль, розсілися в зажурі між дротами. (Г.Рибцуник.)

II. Біжать, мов спринтери, хвилини. (О.Ковальчук.) Мелькають дні, як п'яти марафонця. (Л.Костенко.) Наче пензель, висока тополя на хресті непроїжджих доріг. (Г.Васильченко.) Мов струни ненацягнені бандури, стікаються дороги до села. (В.Загороднюк.) Течуть із сосен золотисті смоли, як сльози, й кров, і соки, і снага. (А.Малишко.)

III. Вивчення нового матеріалу.

* *Пояснення вчителя.*

Різновидом підрядних речень способу і ступеня дії є підрядні порівняльні речення. Вони виражають порівняння ознаки чи способу дії, про яку йдеться в головній частині.

Підрядні порівняльні речення відповідають на питання *як? подібно до чого?* З головною частиною вони з'єднуються за допомогою сполучників *як, мов (немов), мовби (немовби), наче (неначе), ніби, начебто.* (напр.: *Гуркочуть брили грому в скалах, мов неба колеться горіх.* (Д.Павличко.) *Трісне мороз, наче трісне галузка.* (Є.Гуцало.) У головній частині може бути прислівник *так*. Напр.: *Далеч життя, освіти мою мить так, як висвітлює*

сонце краплину. (О.Калашник.) Як з дуба рве буря пожовклі листи, так дух наш народний вривали. (М.Старицький.)

Підрядне порівняльне речення може стояти після головного (напр.: Душа співа, як все співає. (Олександр Олесь.) Береза скине листя з себе, мов жінка скине хустку з пліч. (Є.Гуцало.) Чорний страх малює чортovinня, ніби серце із грудей хтось вийняв. (О.Софієнко.), перед головним (напр.: Немовби день чекає ночі, я так побачення чекав (П.Середюк.) та всередині головного речення (напр.: Колись я тут, мов схимник серед піль, шукав себе у слові на відлюдді. (І.Гнатюк.).

Підрядне порівняльне речення буває неповним – з пропущеним присудком (напр.: Я стрів тебе, як день волошку в житі. (І.Редчиць.) А вітер в степу припадає, як вершник до гриви. (О.Галета.) Червоні калини цвітуть у лугах, як щастя дівоче на буйних вітрах. (Л.Забашта.) .

*** Робота з підручником.** Самостійне опрацювання теоретичного матеріалу (с. 58-59). Завдання: знайти відповідь на питання: як підрядні порівняльні речення відрізнити від порівняльних зворотів?

IV. Виконання вправ на закріплення вивченого.

*** Робота біля дошки.** Записати речення. Поставивши питання від головного речення до підрядного, визначити тип складнопідрядного речення.

I. Лапатий кленовий листок прощальний кружляє танок, немов одчайдушний козак танцює веселий гопак. (В.Сторожук.) Мій час пливе так тихо-тихо, як по ставку пливе листок сухий. (Леся Українка.) Сонце стояло велике й червоне, наче на нього напнули круглий пурпуровий абажур. (В.Винниченко.) Згубилося сонце у хмарах, немов загубилося слово. (Є.Гуцало.)

II. Поїзди розтягують тіло людства, як тісто невмілий пекар. (В.Кузьмич.) Під стукіт коліс і дерева біжать, немовби і їм проти ночі не спиться. (І.Гнатюк.) Пароплав сунув вниз Дніпром поважно, повільно, з обережністю, як чоловік у слизьких калошах з мокрої гори. (В.Винниченко.) Тіні сунуться широкі, наче в синьому затоні фантастичні плинуть риби. (М.Рильський.)

III. Зацвіла в долині червона калина, ніби засміялась дівчина-дитина. Хатки біленькі виглядають, мов діти в білих сорочках у піжмурки в яру гуляють. Неначе степом чумаки уосени верству проходять, так і мене минають годи. (Т.Шевченко.)

***Прочитати. Вказати складнопідрядні речення з підрядними порівняльними та прості речення з порівняльними зворотами.** Пояснити, як їх розрізнити.

Так груба річ калічить наші душі, немов їржа залізо роз'їда. (С.Жук.) Лайка прорветься вустами, як греблею, ніби на гак почепили та й ребрами.

(І.Іов.) Як вогонь у серці, я несу в майбутнє негасиму мову, слово незабутнє. (Ю.Рибчинський.) Як у пустелі, спрага сушить без добрих, теплих, світлих слів. (В.Бубир.) Бережіть, як ниву хлібну, рідну мову, люди! (В.Івасик.) Рідна мова, без тебе ніхто я, мов одірваний вітром листок. (П.Перебийніс.) Рідна мова – гордість мого роду. Це так просто, як води напиться. (І.Немченко.) Лихе слово вуста обпіка, як недопалок. Думка злочинна, як тліючий торф, поступово випаює душу. (В.Кузьмич.) І непокірне слово, як шовкове, стелилося з рясного рукава. (Б.Олійник.) Радію мові лагідній, дитячій, вона, мов тепла хвилька, ніжно хлюпа. (М.Косякевич.) До мене вчора прилетів ваш голос, неначе в лісі Мавку я зустріла. (Н.Гришаєнко.)

***3-поміж поданих речень прочитати спочатку складнопідрядні з підрядними порівняльними, потім – речення з порівняльними зворотами.** Пояснити, як їх розрізнити.

I. Говерла, як весільний коровай, стояла на столі Карпат широких. (П.Воронько.) Білий берег так блищав проти місяця, неначе од його лився білий світ на саме море. (І.Нечуй-Левицький.) Мов горда думка, котиться ріка, і міст над нею знісся, наче порив. (М.Рильський.) Дорогу так приполошило цвітом, немов проліг новий Чумацький шлях. (Г.Білоус.) Сяє дощик на зеленім листі, наче сльози капають на лист. (Є.Гуцало.) На липах листя золоте тріпоче понад нами, неначе знову ліс цвіте осінніми квітками. (Олександр Олесь.) На землю тихо золото багряне спада з дерев, немов чиясь рука його зрива. (В.Сосюра.) Обняв за стан клен липу кучеряву, немов коханий суджену свою. (Л.Маленький.)

II. Зоря мені наснитися, мов пшениця хлюпне крізь далі простору й років. (О.Дробаха.) В рідних степах сизогрива пшениця хлюпа, як хвилями тихий Дунай. (Д.Луценко.) За обрій жовті стерні потекли, немов бджолині стільники проллялись. (Є.Гуцало.) Минають швидко дні і губляться, як жайворонки в житі. (Є.Гончаренко.) Стурбовано думки крилами лопотіли, мов над огнем метелики нічні. (Леся Українка.) Чому мене так вабить рідна хата, збадьорює, мов подихом весни? (І.Турчин.) Завтра ще один деньок народиться, світлочолій, як в колисці хлопчик. (М.Сливко.) Листок з асфальту вибився з-під ніг і визирнув, мов хлопчик із віконця. (Л.Соловйова.) Пташиний щебет будить простір, як літній день дитяча гра. (П.Камінський.)

*** Диктант із коментуванням.** Записані речення прочитати, дотримуючи правильного інтонування. Накреслити схему вказаного вчителем речення. За схемою, поданою на с. 115 підручника, зробити синтаксичний розбір цього речення (усно).

I. Людина без Вітчизни, як соловей без пісні. (Нар.творч.) Моя душа цвіте для тебе, неначе квітка для бджоли. (М.Сіренко.) Бджоли гули, неначе гула

гучними струнами кобза, приграваючи до чудової казки-пісні. (І.Нечуй-Левицький.) Розгублю в дорозі дні золотокосі, як розгубить вітер листя у саду. (Д.Фальківський.) А Кобзареві мудрі очі витеплюють через роки серця юнацькі і дівочі, як сонце ніжні пелюстки. (І.Немченко.) Прощайте! Зичу вам у літо увійти, як входить корабель у гавань до мети. (М.Рильський.) Так для сонечка осінь убралася, мов цариця у свято врочистее. (Леся Українка.) Роса розвішує дзвоники, а коники так сюрчать, неначе на свято коники при дзвониках будуть мчать. (Л.Талалай.) На овиді табун птахів літа, кружляючи так дивно, неначе з давнини віків махає велетень-людина. (М.Самійленко.) Я люблю поезію, як мати любить сина сповивати, як старий досвідчений коваль любить сталь. (П.Воронько.)

II. Сріблиться дощ в тоненькому тумані, як ниточка в прозорім полотні. (Д.Павличко.) Гострим полиском хвилі спалахують після бурі у місячну ніч, наче військо мечами двусічними хоче зняти ворожі голови з пліч. Пальми поникли покірно гілками сухими, смутними, наче на них налягла невидимого Бога рука. (Леся Українка.) Поле зорано так, наче зорано предківську славу. (Є.Гуцало.) В хаті стало тихо, тільки борщ бризкав вряди-годи здоровими бульками, неначе старий дід гарчав. (І.Нечуй-Левицький.)

*** Переписати речення, підкреслити в кожному граматичні основи.** Вказати речення прості й складні.

I. Сходи - наче клавіші рояля. (М.Петренко.) Музики раптом стали, неначе струни порвали. (І.Нечуй-Левицький.) Мов крило лебедине, тиха музика лине. (Д.Луценко.) А лілії срібляста квітка на синім плесі – як лебідка. (М.Луків.) Листя з опаленими краєчками, ніби листи, вихоплені з полум'я, перечитує вітер. (П.Коробчук.) Обійми мов сплели свої земля і сонце в згоді. (В.Сосюра.) Над хвиль золотавим розгоном неначе лечу я в блакить. (В.Сосюра.) Під горою синіє річка, мов хто блакитною стежечкою оповив гору. (Панас Мирний.)

II. У молочній піні мов застиг на гіллі хвиль морських прибіїв. (Г.Хорташко.) Задумливо летять сніжинки, немов шукаючи когось. (А.Казка.) Мов весла на воді, лишають птиці червоних лапок нерозмитий слід. (Н.Кир'ян.) У кутку стояв обірваний диван, мов горбатий старець примостився біля стіни спочивати. (Панас Мирний.) Пішли у світ мої печалі, як в буйну повінь два весла, забуті кимось на причалі. (П.Камінський.) Я так побачення чекав, ніби весну чека берізка.

V. Підбиття підсумків уроку.

VI. Домашнє завдання. П. 8, вправа 110 (II).

Тема: Складнопірядне речення з підрядним способу і ступеня дії.

Мета: закріпити знання про складнопірядні речення з підрядними способу і ступеня дії, удосконалювати вміння впізнавати їх, розрізняти порівняльній непорівняльній речення, визначати в них граматичні основи, частини головну й підрядну, складати такі речення; виховувати поважливе й уважне ставлення до явищ природи, повагу до образного й влучного художнього слова, повагу до фольклору; формувати пунктуаційну грамотність, удосконалювати навички самостійної роботи, навички застосовувати здобуті теоретичні знання на практиці; розвивати увагу, уяву, пам'ять, логічне й образне мислення, мовлення.

Тип уроку: урок закріплення вивченого.

Обладнання: підручник, роздавальний матеріал.

Хід уроку

I. Перевірка домашнього завдання.

**Робота біля дошки.* Виконання індивідуального завдання за роздавальним матеріалом двома-трьома учнями.

Картка 1

Скориставшись довідками, дописати народні прислів'я. Пояснити, у чому полягає різниця між порівняльним зворотом і підрядним порівняльним реченням.

Військо йде, На словах, як , а на ділі, як Меле, як Кохання не втаїться, як Вік пройшов, як Біжить вік, як Прожите, як пролите, Встряв, як Отак він діло бере, як Сердиться, ніби ...

Народна творчість.

Для довідок. ... як мак цвіте. ...на цимбалах; ...на балалайці. ...порожній млин. ...у мішку шило. ...батогом ляснув. ...вода по камінню. ...не повернеш. ...сіль в очі. ...свекор пелюшки пере. ...йому пес ковбасу з'їв (ніби я йому батька вкрав).

Картка 2

Переписати, розставляючи розділові знаки (подаємо речення без їх вилучення) та вставляючи пропущені букви. Пояснити, в чому полягає різниця між порівняльним зворотом і підрядним порівняльним реченням.

В..ликий, як світ, а дурний, як кіт. Д..ре голову, як попова кобила. У

нього сумління, як заїзна корчма. Скупі ж..вуть, як ж..браки, а ум..рають, як багачі. У нього грошей, як у жаби пір'я. Хороша, як свиня в порошу.

Народна творчість.

Картка 3

Переписати, розставляючи розділові знаки (подаємо речення без їх вилучення). Вказати складнопідрядні речення з підрядними порівняльними та прості речення з порівняльними зворотами. Пояснити, як відрізнити порівняльний зворот від підрядного порівняльного речення.

Його совість чиста, як поцілунок немовляти. Закохався, як чорт в суху вербу. Торохтить Солоха, наче діжка з горохом. Командує, як свиня мішком. Залишивсь, як на морі без весла. Заманулось, як серед літа криги. Товчеться, як Марко по пеклу. Зав'яз, як собака в тину.

Народна творчість.

* *Диктант із коментуванням.* Пояснити, як відрізнити складнопідрядне речення з підрядним порівняльним від простого речення з порівняльним зворотом.

Життя біжить, як музика дзвенить. (Нар.творч.) Пізнати себе – то школа нелегка. Життя мінливе, мов швидка ріка. (П.Воронько.) Я жив, немов лупав камінну брилу. (М.Самійленко.) Я наступлю на спогад, як на міну. (Л.Костенко.) А роки деруться на плечі, мов огудиння дереться на тин. (М.Самійленко.) Бринить джерело, мов порвалася струна у бандури. Блищить джерело, наче порвана срібна струна. (Є.Гуцало.)

* *Творча робота.* Скласти два речення про кінець осені (початок зими): просте із порівняльним зворотом та складнопідрядне з підрядним порівняльним.

II. Повідомлення мети і завдань уроку.

III. Відтворення теоретичних відомостей.

* *Бесіда.*

- Які речення називаються складнопідрядними з підрядними способом й міри дії? Навести приклади таких речень.
- Якими сполучниками приєднується підрядне речення способом й міри дії до головного? На які питання відповідає?

- На які групи поділяються підрядні речення способу дії?
- Як їх розрізнити?
- Як відрізнити складнопідрядне речення з підрядним порівняльним від простого речення з порівняльним зворотом?

IV. Виконання вправ на закріплення.

* **Прочитати.** Охарактеризувати складнопідрядні речення з підрядними способом дії. Зробити синтаксичний розбір одного з них.

Очерет шумів так, що заглушав навіть думки. Птахи кружляли над плавнями цілими хмарами і так верещали, що заглушали навіть шум плавнів. (М.Коцюбинський.) Цвіте липа так буйно й розкішно, що все місто плаває в задумливому мареві. (Ю.Яновський.) Як без повітря, хліба і води не може жити на землі людина, так я без тебе черствію завжди, жадана пісне, подруго єдина. (Д.Луценко.) І, неначе в хату днина, в тіло увійшла душа. (Д.Павличко.) Тепер, скажу я вам, так не читають вірші, як ми читали їх у дні мої не гірші. (А.Малишко.) В розлуці з вами, солов'ї України, так ние серце, що аж сміх бере з самого себе. (М.Рильський.) Сонце привітно світило і гріло, як воно завжди гріє восени. (Панас Мирний.) На гостей зала мовчки жде, як бойовище жде на битву. (Б.Лепкий.) Слова стають до строю, рядки тісняться до рядків, мов Аполлон і дев'ять дів схилились надо мною! (Р.Бернс.)

***Прочитати.** Вказати народні порівняння. Вказати складнопідрядні речення з підрядними способом дії.

Холодний страх пройняв її наскрізь, наче хто льоду приложив до серця. Поза спиною в неї мороз ходить, хоч голова горить-палає. Очі ріже, наче хто піску понасіпав. Вона підвелася устати, та зразу й сіла, бо ноги мов хто косою підкосив.

З тв. Панаса Мирного.

* **Попереджувальний диктант.** Накреслити схему вказаного вчителем речення.

І. Взятась зозуля враз кувати, мов хто їй голос наточив. (Янка Купала.) У присмерку літають ластівки так низько, ніби в землю поринають, і виринають з неї, мов з ріки, крильми собі дорогу протинають. (Д.Павличко.) Пульсує вуж у сірім бур'яні так, наче тиша шарудить осіння. (Є.Гуцало.) Бринить космічна музика струмка, неначе ним усесвіт обізвався. (В.Стус.) Там розкидається шатро дубове, гостинне, ніби лицарський намет. (М.Рильський.) Шатро небес розкинувши над світом, стояла ніч так, як стояв Мамай. (Є.Гуцало.) Ніби немовлятка діти, рухами говорять квіти. (В.Рой.) Я

книгу розгорнув, як двері до рідного краю. (К.Бібл.) Все буде так, як писано в книжках. (М.Рильський.)

II. Над зеленими нивами тремтіло гаряче повітря, неначе хто тряс перед очима блискучим серпанком. Кострубаті й присадкуваті верби з обох боків дороги міцно чіплялися оголеними корінням за землю, немов хижий птах загнав пазури у здобич. Далеко за річкою блиснуло щось, немов із неба вогонь упав на землю і спалахнув, як свічка.

З тв. М.Коцюбинського.

* **Навчальний диктант.**

Над ставком носилися густі пари, мов хто підігрів знизу воду. Понад ставом білили крізь туман хатки, а угору від них зеленіли городи. Соняшники високо попіднімали свої голови, мов ставали навспинячки, щоб мерщій погрітися на сонці, котре дугою збігало через гору і осідало золотим піском за ставом на луках. Вони наче сміялися, обігриваючись після нічної прохолоди, куталися у теплій хвилі, міняючи свій колір з зеленого на жовтогарячий або на червоно-сизий. За луками картатими плахтами виставились лани, мов хто кольорові доріжки вислав по долині. Вони не знають куди тяглися, зникаючи у сизому просторі безкрайньої далекості. (За Панасом Мирним; 93 сл.).

* **Самостійна робота.** Переписати, розставляючи розділові знаки (подаємо речення без їх вилучення).

I. Як хвилі мчать на узбережну рінь, так в небуття і наші мчать хвилини. (В.Шекспір.) Вам, молодим, любить, горіти, як тільки вміє молодість одна. (Д.Фальківський.) Так зелено в вересні, зелено так, що іншому липню скупому й не снилось. (П.Воронько.) Стогне Черемош, лютує, в шумі білому шумить, греблі, камені шматує і орлом кудись летить, наче лицар незрівнянний впав в бою і довго спав, а прокинувся, наче п'яний, про кривавий бій згадав і підвівсь, і став на ноги, і на поле очі звів... (Олександр Олесь.)

II. В хаті було тихо, тільки в печі шкварчала ринка з вишкварками так сердито та голосно, неначе кричало десять бабів разом, захопившись за коси. Сало шипіло, як змія, булькотіло, кувікало, як свиня в тину, геготало, як гуска, гавкало, як собака, пищало, скреготало, а далі собі завило: гвалт, гвалт, гвалт!

І.Нечуй-Левицький.

Словник. *Рінь* - крупний пісок, гравій, галька; берег або дно річки з крупного піску, гравію, гальки.

V. Перевірка самостійної роботи учнів.

VI. Підведення підсумків уроку.

VII. Домашнє завдання. П.8 (с. 58-59), скласти висловлювання (обсяг – 8-10 речень) на тему “Мої улюблені квіти” (“Мій улюблений вид спорту”), вживши 3-4 складнопідрядних речення з підрядними способу дії.

Урок № 26

Тема: Складнопідрядні речення з підрядним причини і мети.

Мета: дати поняття про складнопідрядні речення з підрядними причини та мети, формувати вміння впізнавати такі речення, визначати в них граматичні основи, частини головну й підрядну; виховувати повагу до духовності, працелюбності, гідності, мудрості як найвищих життєвих цінностей; формувати пунктуаційну грамотність, розвивати логічне мислення, пам’ять.

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу.

Обладнання: підручник.

Хід уроку

I. Повідомлення теми і мети уроку. Мотивація навчання.

II. Вивчення нового матеріалу.

** Пояснення вчителя.*

Складнопідрядним реченням з підрядним причини називається таке складне речення, в якому підрядна частина вказує на причину дії, про яку йдеться в головній частині. Підрядне речення причини відповідає на питання *чому? з якої причини? через що?* Питання до підрядної частини ставиться не від певного слова-члена головного речення, а від головного речення в цілому.

До головної частини підрядне речення причини приєднується простими сполучниками *бо, оскільки, що*; складеними *тому що, через те що, завдяки тому що, з тієї причини що*, парними *тому... що, через те... що*, а також сполучними виразами *завдяки тому, що; у зв’язку з тим, що; в силу того що; з тієї причини, що, з того приводу, що*.

Підрядне речення причини може стояти перед головною частиною (напр.: *Щоб лиха не знати, треба своїм плугом орати.* (Нар.творч.) *А що їм добре, то їй забули про мене.* (Марко Вовчок.), після неї (напр.: *Про курочку Рябу читайте щодня, бо то – наймудріша книжка.* (Н.Кир’ян.), зрідка всередині головної частини.

** Робота з підручником.* Опрацювання теоретичного матеріалу (с. 63-64).

III. Виконання вправ на закріплення.

**Робота біля дошки.* Записати речення, довести, що вони складнопідрядні. У кожному з речень з’ясувати місце підрядної частини щодо головної,

визначити її вид. Указати сполучники, за допомогою яких підрядна частина з'єднується з головною.

Доростай, мій сину, до Людини, бо життя дається лише раз. (П.Камінський.) Стежку відшукати треба, щоб ходив ти вік у щасті. (Л.Барабаш.) А серце лиш тому не захолоне, що суть його – у вічному дерзанні. (О.Галета.) І знову Душа не здається і дає Судьбі відкоша. А Душа над Судьбою сміється, бо вона головніша – Душа! (І.Драч.) За переконанням Г.Сковороди, праця не за природними нахилами завдає людині шкоди, через те що щастя не в почестях і багатстві, а в чистій совісті, незалежності й сердечній веселості. (Б.Деркач.)

* **Пояснювальний диктант.** Записані речення прочитати, дотримуючи правильної інтонації.

I. А на душі у мене сумно трошки, що пісню дідусевої гармошки послухати мені не довелось. (А.Зігора.) Чи не тому, що гомін гаю нас учить вірити в казки, цю казку так оповідають любовно в нас поліщуки? (Д.Фальківський.) Уже нема кому прибрати, причепурити нашу хату, бо і мене, і мій диван заворожив телеекран. (А.Качан.) Час – найлютіший кат якраз тому, що він – найгуманніший лікар. (В.Пахаренко.) Я не клянусь, тому що я не зраджу. (Л.Костенко.) Лихо в світі не довічно мучить нас і боре, бо так само, як і щастя, так минає й горе. (Б.Грінченко.) Вічності б у вічі подивитись, бо ж для чогось в світі ми живем! (В.Кордонець.)

II. Плаче хмаринка мала, що більше не буде тепла. (В.Сторожук.) Сьогодні сонце не зійшло, бо хмари геть усе заповнили. (С.Кічун.) Земля прагне цілющої зливи, просить ласки людської і сили, бо стомились від хімії ниви, Україно ти моя мила! (Г.Гуржій.) Озимини зелена рота припала низько до землі, бо колеться колочим дротом холодного повітря лід. (Є.Гуцало.) Уже тому, що ти жива, Вкраїно ніжна й гордовита, дзвінких пісень твоїх слова мені допомагають жити. (Б.Дегтярьов.)

* **Переписати з дошки народні прислів'я, розставляючи пропущені розділові знаки** (подаємо речення без їх вилучення). Визначити вид підрядних частин.

Годуй діда на печі, тому що й сам там будеш. Не клади пальця в рот, бо відкусять. Сама себе раба б'є, що нечисто жито жне. Не дивись високо, бо заporошиш око. Не розхитуй човна, бо вивернешся. Розгнівався, бо муха йому на ніс сіла. Вкуси мене, вовче, бо я тебе не можу! Не кивай пальцем, бо й сам станеш старцем.

Народна творчість.

*** Робота з підручником.** Виконання вправи 121 (І, усно).

*** Прочитати.** Безсполучникові речення перебудувати на складнопідрядні з підрядними причини (усно).

В Червону книгу запишіть поетів: поети теж зникають на землі. Я щаслива: моя свобода завжди при мені. (Л.Костенко.)

*** Диктант із коментуванням.** Скласти схему вказаного вчителем речення. Усно зробити синтаксичний розбір цього речення (за схемою, поданою на с. 115 підручника).

І. Ставало все краще на нашій Землі тому, що на ній – Україна. (І.Гончар.)
Люблю людей землі своєї, бо й я землі своєї син. (В.Сосюра.) І мені так гарно стало, що минула ніч завій. (Д.Павличко.) Пахучий сад і материнське слово, тумани сиві й роси світанкові – то все моє, бо тільки там я жив. (Б.Дегтярьов.) Ти не молися мовою чужою, бо на колінах стоячи, умреш. (Д.Павличко.) Серцю хочеться щирого вірша, бо фальшивого серцю не треба. (П.Паливода.) Земля прекрасна, тому що на ній живуть дзвінкоголосі малюки. (Д.Бедзик.) Не бував ти у наших краях, бо відтіль не таким би вернувся! (П.Тичина.) І десь у цім простім до болю світі ще є лелеки, бо маленькі діти іще ростуть на маминих руках. (І.Цабієнко.)

ІІ. Оскільки дразливе слово викликає лютощі, людина гаряча здійсмає сварку. Людина лагідна незгоду втихомирює, тому що розважлива відповідь гасить гнів. Ніколи не прагни товариства людей лихих, через те що серця їхні привчені до насильства. (З Біблії.) А більший меншого тусає та ще й б'є, з тим, що сила є. (Л.Глібов.) Орлові Муха скаргу подала: “Мене всі б'ють, тому що я мала”. Орел їй відповів суворо, та правдиво: “Тебе всі б'ють, бо дуже ти шкідлива”. (В.Симоненко.)

ІV. Вивчення нового матеріалу.

*** Пояснення вчителя.**

Складнопідрядним реченням з підрядним мети називається таке складне речення, в якому підрядне речення вказує, з якою метою відбувається дія, про яку йдеться в головному реченні. Підрядне речення мети відноситься до головної частини в цілому і відповідає на питання *з якою метою? для чого? навіщо?* Воно пов'язується з головним реченням сполучниками *щоб (аби), для того, щоб; з тим, щоб; з тією метою, щоб; в ім'я того, щоб* (напр.: *Ось тополя, змерзши, вітами поволі б'є себе у груди, щоб зігріти дух.* (Є.Гуцало.) Підрядні речення мети можуть стояти перед головною частиною (напр.: *Щоб уволю всього мати, слід багато працювати.* (Нар.творч.) *Щоб глянути ясніше уперед, не раз, не два дивлюсь я у минуле.* (В.Сосюра.), після головної частини (напр.: *Люби природу, о люби, щоб бути самим собою!*

(В.Сосюра.)зрідка всередині головної частини (напр.: *А по небі нічка ходить і, щоб краще було спати, мрії нам з-над хмар приводить.* (Б.Лепкий.). *Христя, щоб як-небудь скоротити час, почала вишивати сорочку.* (Панас Мирний.)

*** Робота з підручником.** Опрацювання теоретичного матеріалу (с. 66).

V. Виконання вправ на закріплення.

*** Переписати записані на дошці (спроектовані на дошку) речення, довести, що вони є складнопідрядними.** Визначити вид підрядних речень, з'ясувати їх місце щодо речення головного.

I. Мудрість одвічну з Святого Письма зачерпни, щоб напоїти прийдешнього в'янучі стебла. (А.Зігора.) Щоб з людьми було тобі не студно, не скупись на ласку і тепло. (П.Камінський.) Зберемось відразу, щоб далі йти дорогою одною. (О.Теліга.) Ще скільки мають гинути поети, щоб відродились честь і чистота? (Н.Поклад.) Можемо стати над прірвою в полі, щоб одвертати людей од біди голосом пісні і доброї волі. (П.Воронько.) Я не на те, слова, ховала вас і напоїла кров'ю свого серця, щоб ви лилися, мов отрута млява, і посідали душі, мов їржа. (Леся Українка.) І хотілось цілувати руки матері твоєї, що таку тебе вродила, що таку тебе зростила у підгір'ї між ялин. (М.Рильський.) І хрестить нас мати на ріднім порозі, щоб нам, її дітям, щастило в дорозі. (Д.Білоус.)

II. На те шука в річці, щоб карась не дрімав. На те й лихо, щоб з ним битись. Їж та хвали, щоб ще дали. Щоб запитати, не треба гроші мати. Не живемо, щоб їсти й пити, а їмо й п'ємо, щоб жити. Аби чоловіка розпізнати, треба його за серце взяти. Щоб пізнати людину, треба з нею пуд солі з'їсти.

Народна творчість.

*** Пояснювальний диктант.**

I. Благослови, рідна нене, старими руками, щоб вороги в полі мліли перед козаками! (П.Куліш.) Тарас за мене мучився й боровсь, щоб я зродився зерням України. (В.Кочевський.) Дай же, людство, вогню, щоб Тарасову пісню зустріти! (А.Малишко.) У завзятій, важкій боротьбі ми поляжем, щоб волю і славу, і честь, рідний краю, здобути тобі! (І.Франко.) І співати мало: "Ще не вмерла..." І радіти мало, що не вмерла. Треба жити, щоби жила вона. (Д.Кремінь.) Усі свої сили, і душу широку, й життя я віддам до останнього кроку, аби ти щаслива була, Україно! (П.Воронько.) Щоб множилися радощі народні, до праці серце хай нас спонука. (Д.Луценко.)

II. Щоб од серця одлягло, буду слухать тихі речі. (В.Милорадович.) Ти вірші мені почитала б, сердечні, прості рядки, щоб стишити мій неспокій, прогнати думи важкі. (Г.Лонгфелло.) Мабуть, щоб в очі сонцю не дивитись, ховаємось ми в тінь, а не від спеки! (А.Зігора.) Горем об землю кинула б,

щастя щоб віднайти. (Г.Поліщук.) Лелека крилатий, лелека старий вернувся до білої хати, аби лише вдома вмирати. (М.Ткачук.) Підійшла черешня тихо до воріт, простягнула пишні віти білосніжні, щоб плодом прийдешнім чарувати світ. (Г.Хорташко.) Дуби стоять кремезні, як Атланти, і на могутніх бронзових плечах тримають споконвіку неба шати, щоб килим лугу в спразі не зачах. (Д.Луценко.)

II. Треба слову мужності додати, щоб воно могло багнетом стати. (М.Сингаївський.) Кайдани, шаленіючи, бряжчали, щоб заглушити пісню Кобзаря. (Л.Костенко.) Шукаю слова нестерті, щоб стати на повен зріст. (Т.Коломієць) Я тихо-тихо заспівала, щоб серце з туги не вмирало. (Н.Гришаєнко.) Щоб твоя щасливо літувала доля, заступлю дорогу осені й журбі. (С.Жадан.) Чумацький Шлях, як вус Енея, пірне в небес глибінь бездонну, щоб там, в невинних снах Астраї, знайти свою зорю – Дідону. (В.Герман.)

*** Диктант із коментуванням.** Скласти схему вказаного вчителем речення. Усно зробити синтаксичний розбір цього речення (за схемою, поданою на с. 115 підручника).

I. Збіжаться люди із села, щоб розпитать про все на світі. (Т.Вишталюк.) Я собою заступлю тривоги, щоб у дім твій не знайшли доріг. (П.Камінський.) Будують дім до сонця вікнами, дверми вхідними і порогом, щоб поселилися навек у нім тепло і лагідність природи. (М.Косякевич.) Людям краще щоб було жити, попід косами лягло жито. (А.Малишко.) Весняний день пряде свою куделю, снує, мов диво, ниті дощові, щоб зарясніли паростки живі. (Т.Коломієць.)

II. Ой візьміть мене, лебеді, разом з собою, понесіть мене, лебеді, в теплі краї, щоб зігрілося серце, обпечене горем, на цій рідній, великій, прекрасній землі. (Н.Калениченко.) Я мушу книжки читати, щоб очі мої не осліпли. Я розмовляти мушу, щоб з туги не оніміти. Я друга побачити мушу, щоб день мені став ясніший. (Д.Павличко.) Скільки надії ще треба, щоб мрії збулися. Скільки ще сил нам набратись, щоб все пережить. (Л.Матусяк.) Ми пагінці плекаємо кущів, щоб відновить красу троянди ними (В. Шекспір.)

VI. Підведення підсумків уроку.

VII. Домашнє завдання. П. 8 (с. 63-64, 66), написати творчу роботу на тему “Що я можу зробити для України“, використавши у її тексті кілька складнопідрядних речень з підрядними причини та мети або вправа 128 (II).

Урок № 27

Тема: Складнопідрядні речення з підрядними умови і допустовим.

Мета: дати поняття про складнопідрядні речення з підрядним умови та з підрядним допустовим; формувати вміння впізнавати такі речення, визначати в них граматичні основи, головну й підрядну частини, робити синтаксичний розбір таких речень; виховувати ставлення до людської гідності, гордості, волелюбності як до найвищих людських чеснот; формувати пунктуаційну грамотність, розвивати увагу, логічне мислення, мовлення, удосконалювати навички правильного інтонування речень, розвивати емоційну сферу.

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу.

Обладнання: підручник.

Хід уроку

I. Перевірка домашнього завдання.

* *Пояснювальний диктант.* З'ясувати види підрядних речень. Накреслити схему одного з речень.

Не вірю в сльози я раба, бо сліз в раба немає. Не вірю клятві я раба, бо правди раб не знає. (О.Кониський.) Я йду до вас, щоб з вами заспівати. (О.Озірний.) А степ стогнав, бо стоптаний був бранцями. (О.Галета.) Збережімо бджолу на осонні, щоб прокинулась знову жива. (Н.Гуменюк.) Зібрала ніч поважно зорі в клунок, бо стукає світанок у вікно. (Г.Маковій.) Душа летить в дитинство, як у вирій, бо їй на світі тепло тільки там. (Л.Костенко.)

Словник. *Осоння* - незатінене місце, що освітлюється й обігрівається сонцем.

II. Підготовка до сприймання нового матеріалу.

* *Робота біля дошки.* Записати речення, підкреслити в кожному граматичні основи. Поставити питання від головної частини до підрядної.

Коли зроблено плуг, він оратиме поле чи луг. Коли зведено дім, будуть мешкати люди у нім. Якщо квітнуть сади, будуть спіти улітку плоди. Буде більше у світі тепла, якщо дружба прийшла (За П.Вороньком.) Якщо болить серце, тобі, друже, поталанило. (В.Стус.)

III. Повідомлення теми і мети уроку. Мотивація навчання.

IV. Вивчення нового матеріалу.

* *Пояснення вчителя.*

Складнопідрядним реченням з підрядним умови називається таке складне речення, в якому підрядна частина вказує на умову, при якій стане можливим те, про що йдеться в головній частині. Підрядне речення умови відповідає на питання *за якої умови? при якій умові?* і з'єднується з головним сполучниками підрядності *коли (коли б), якби (аби), якщо, як, як же, раз*. У головному реченні цим сполучникам можуть відповідати слово-частка *то*, або обставинне слово *тоді*.

Підрядні умовні речення можуть стояти перед головною частиною (напр.: *Коли б ти нашого наслухавсь півня, тоді б ще краще заспівав.* (Л.Глібов.), після головної частини (напр.: *Даремно говорить про згоду, коли нема ладу серед народу.* (Б.Грінченко.), у середині головної частини (напр.: *Обіцявся чорнобривий, коли не загине, обіцявся вернутися.* (Т.Шевченко.)

*** Робота з підручником.** Опрацювання теоретичного матеріалу (с. 68).

V. Виконання вправ на закріплення.

***Прочитати.** Довести, що подані речення є складними, сполучниковими, складнопідрядними. Поставивши питання від головної частини до підрядної, визначити тип складнопідрядного речення.

І. Коли говорить в вас душа, то слово шире і буремне. (В.Гете.) Людину тоді помічають, як знаходить вона себе. (Р.Кудлик.) Коли в людини є народ, тоді вона уже людина. (Л.Костенко.) Свобода слова – це чудово, коли є хист до того слова. (В.Красиленко.)

***Прочитати текст.** Вказати складнопідрядні речення, в яких підрядне речення вказує на умову, за якої може відбутися дія, про яку йдеться в головному реченні. Визначити тип складнопідрядного речення.

Орел і черепаха

На дубі сидів Орел. Поблизу черепаха розповідала своїй братії:

- Гори воно вогнем оте літання! Покійна наша прабаба жива була б досі, якби не почала вчитися в Орла сеї гиблої науки.

- Слухай-но! Якби премудра твоя прабаба не взялася не за свою справу, то не загинула б, - обірвав її Орел. - Літати не гірше, ніж повзати.

Сила:

Якщо людина прагне слави й насолоди, це може збити її у протиприродний стан. Найбільшої шкоди завдасть людині таке прагнення, коли така невідповідність є значною.

Г.Сковорода.

***Переписати з дошки речення, розставляючи розділові знаки (подаємо речення без їх вилучення.** Визначити вид підрядних частин, вказати їхнє місце щодо головної частини складних речень. Підкреслити сполучники, за допомогою яких підрядні частини з'єднуються з головними.

I. Коли ти твердо йдеш обраним тобою шляхом, то ти щасливий. Ти робиш найкращу справу, якщо твердо ступаєш шляхом доброго глузду. Як я хочу бути улюбленим, то сам перший люблю. Якщо не зможу нічим любій вітчизні прислужитись, тоді з усієї сили намагатимусь ніколи ні в чому їй не шкодити.

За Г.Сковородою.

II. Коли стелеться доріжка, козакові не до ліжка. Не допоможе й булава, коли дурна голова. Якби хліб та одежа, їв би козак лежа. Якби всі свята святкували, не було б кому працювати. Був би ангел, коби не роги. Не допоможуть і чари, як хто кому не до пари. Якщо люб, то гарний шлюб. Якби було все одно, то всі лазили б у вікно.

Народна творчість.

*** Безсполучникові речення перебудувати на складнопідрядні з підрядними умови (усно).**

Грім не гряне – ледачий не встане. Спать до обід – присниться ведмідь. Гірко поробиш – солодко з'їси. Зачепилася за пень – простояла цілий день. Пошли дурня Богу молиться – він лоб розіб'є. Дай дурню товчач – він вікна поб'є. Нема в голові – на базарі не купиш. Знає кума – знає півсела.

Народна творчість.

***Попереджувальний диктант.** Пояснити вживання розділових знаків. Вказати сполучники, якими з'єднуються частини складнопідрядних речень. Прочитати речення, правильно їх інтонуючи.

I. Не можна любити народів других, коли ти не любиш Україну. (В.Сосюра.) Одна любов у мене – Україна. Коли вже треба впасти на коліна, то тільки перед нею упаду! (П.Перебийніс.) Коли гідність є й воля, все можем надбать. (В.Каюков.) І легко синам шляхи топтати, і добре синам, як є рідна мати! (А.Малишко.) І завжди ми голубимо надію, якщо стає нам важко у житті. (М.Ткачук.) Якби я турбувався сам про себе, вже б онімів давно від самоти. (Д.Павличко.) Чи ж можу я виспівувать лірично, як бачу я страждання, кров і бруд? (П.Тичина.) Коли сумління винесеш на сміття, його вже не придбаєш за купон. (І.Немченко.) Вівчарка, хитрість бачачи таку, сказала Вовку: “Ти в кошару лізь, але, як хочеш говорити любо, залиш надворі пазурі і зуби”. (В.Симоненко.)

II. Коли хочеш ти добро зробити, поспішай його зробити швидше. (Б.Грінченко.) Мати життям прикриває життя, коли в небезпеці її дитя. (П.Воронько.) Тож, коли хто з вас цікавий, сядь і слухай давню казку. (Леся Українка.) Найкраща музика – це тиша, коли лиш серце громом дише. (І.Драч.) Не журись, коли недоля в край чужий тебе закине! (Леся Українка.) Якби пам'ятником стало все, що кидали на тебе, він шпилем би звівсь у небо. (П.Безруч.) Людська душа втрачає дивоцвіт, коли любов її не зігріває. (Г.Васильченко.) Листок дерева здатен говорити лише тоді, коли доторкається до іншого листка. Душа людська здатна жити лише тоді, коли доторкається до іншої душі. (В.Пахаренко.)

***Диктант із коментуванням.** Накреслити схему вказаного вчителем речення. Усно зробити його синтаксичний розбір (за схемою, поданою на с. 115 підручника).

I. Гони, вигонь з душі покійного раба, коли між волею й неволею змагання. Коли між розумом й безумством боротьба, скоріш з душі раба вичавлюй без вагання! Носитимеш кайдани на руках, якщо раба з душі ти випхати не в силах. (М.Барчук.) А вже як життя лічиш своє понеділкум та неділею, то до всього тобі байдуже. (Марко Вовчок.) Допоки в серці жевріє надія, живе людина, думає і діє. Якщо ж у неї вогник віри згас, людина не живе – нудьгує, скніє. (К.Лесьєв-Лесь). У мене вмить заб'ється в грудях серце, коли до болю щира й чарівна десь наша рідна пісня розіллється і жайвором весняним залуна. (Д.Луценко.)

II. Якби могли дерева говорити, то рідний край навчили б нас любити. (С.Жук.) Коли душа скипілася у тузі, причалюємо серцем до матусі, свої печалі віддаємо їй. (Т.Бартош.) Лише тоді, коли гризе скорбота, йдемо ми за порадою до неньки. (А.Зігора.) Як я малим збирався навесні іти у світ незаними шляхами, сорочку мати вишила мені червоними і чорними нитками. (Д.Павличко.) Коли б я вмiла килим ткать, то я б життя твоє зіткала. (Н.Калениченко.) Якби оті проміння золоті у струни чарами якими обернути, я б з них зробила золоту арфу. (Леся Українка.) Коли сльотить негода за вікном, люблю при світлі лампи за столом, міцного чаю випивши з малиною, за книжкою засісти старовинною. (М.Луків.) Тоді є щастя-втіха, коли своя у тебе стріха. (Б.Грінченко.)

*** Подані прислів'я записати в завершеному вигляді.** У кожному з речень визначити частини головну й залежну. Підкреслити вказівні слова - частку *то*, обставинне слово *тоді*.

Як відступиш від грамоти на аршин, то Якби тітка мала вуса, то
Коли хліб на возі, то... . Якби я був паном, то Як ти не коваль, то
Коли моє не в лад, то Коли б ковбасі крила, то Як зазиміє, то

як є з чого нове будувати. Як бороду голять, то то ходив би у злоті. Якби ми знали, то Як золотий хвіст, то

Народна творчість.

Для довідок. ... вона від тебе на сажень. ... дурна голова. ... то дядьком була б. ... нема біди в дорозі. ... все б на подушках лежав. ... кліщів не погань. ... я з своїм назад. ... кращої птиці на світі не було б. ... жаба оніміє. Треба старе руйнувати Хай вуса тихо сидять. Коли б не дірка в роті, вас би не питали. ... дорогий гість.

***Усно перебудувати речення, замінивши дієприслівниковий зворот на підрядне речення умови.**

Боячись вовка, не ходи в ліс. Не взявши сокири, не збудуєш хати. Послухавши жука, завжди в гною будеш. Добра добувши, кращого не шукай. Не зазнавши біди, не цінуватимеш щастя. Не поберігши тіла, погубиш душу. Не жалкуй масла, заваривши кашу. Затративши чуже лико, ремінцем мусиш оддати. Не хвались, ідучи на торг, а хвались, ідучи з торгу. Не давши слова - держись, а давши – кріпись. Одержавши диплом, не думай, що ти вже агроном.

Народна творчість.

VI. Вивчення нового матеріалу.

***Пояснення вчителя.**

Підрядні речення допустові виражають твердження, всупереч якому дія головного речення все ж відбувається. Такі підрядні речення відповідають на питання *незважаючи на що?* Підрядні допустові речення пояснюють усю головну частину. Вони можуть стояти перед головною частиною (напр.: *Хоч копійка у кафтані, зате на сто рублів чвані.* (Нар.творч.) *Хоч земля вся укрита снігами, моє серце в цвіту.* (В.Сосюра.), після головної частини (напр.: *Зима літо з'їдає, хоч сама перед ним і тікає.* (Нар.творч.) *А я упізнаю хустину легку за плечима, хоч стільки у ріках злетіло води!* (Б.Олійник.), у середині головної частини (напр.: *Стид, хоч він не дим, очі виїсть.* (Нар.творч.) *Молодієш, Києве, хоч старий літами, і гордишся знову ти парками й садами.* (Д.Луценко.)

З головною частиною підрядні допустові речення поєднуються сполучниками *хоч (хоча), дарма що, хай, нехай, як не, куди не, незважаючи на те що.*

Якщо підрядне допустове речення стоїть перед головною частиною, у реченні можуть бути протиставні сполучники *а, та, зате, проте, але, однак* (напр.: *Хоч кілка на голові теши, а він своє. Хоч жити з ним в курені, однак він до серця мені. Дарма що в голові пусто, аби грошей густо.* (Нар.творч.) *Хоч труд важкий у хлібороба, але висока в хлібі проба!* (Л.Забашта.) *Хоч*

звечора й держало заморозками, проте вдень так світило, так гріло ясне сонечко! (Панас Мирний.)

* **Робота з підручником.** Опрацювання теоретичного матеріалу (с. 70).

VII. Виконання вправ на закріплення.

***Прочитати записані на дошці (спроектовані на дошку) складнопідрядні речення.** У кожному визначити частину головну й підрядну, до підрядної частини поставити питання, визначити її вид. Визначити місце підрядного речення щодо головного, вказати сполучники, якими підрядні частини приєднуються до головних.

I. Іду до Говерли, хоч шлях нелегкий. (В.Герман.) Хоча була дорога й нелегка, космічні подолали ми безодні. (Д.Луценко.) Хоч надвечір'я вже минуло, душа наповнена теплом. (Н.Калениченко.) Жива краса жовтневої пори, дарма що осінь землю млою вкрила. (Д.Луценко.) Хоч як поквапишся, та все ж сонця ти не підженеш. (Д.Білоус.)

II. І хоч сльози із верб ще котились, уже чистим ставав небосхил. (Г.Савчук.) Цей день – не літо і не осінь, хоч моріжок ген-ген одцвів. (Т.Коломієць.) Хоч я - маленький світ, але усі світи вбираю в себе я, як музику світання. (В.Сосюра.)

***Пояснювальний диктант.** Визначити ти складнопідрядних речень. Якими частинами мови є виділені слова?

Хай нічого не виходить, *а* ти, Марку, грай. Хоч бачить око, *та* зуб не йме. Хоч пень об сову, хоч сову об пень, *а* все сові лихо. Хоч хліб з водою, *аби*, серце з тобою. Дарма що погано скроєний, *зате* міцно зшитий. Хоч до сала його прив'яжи, *а* він буде, як драбина. Хоч ми брати, *а* кишені наші не сестри. Хоч в голові пусто, *та* грошей густо. Хоч він чорт, хоч він біс, *аби* яйця ніс. Хоч і по-свинськи, *зате* здорово!

Народна творчість.

***Попереджувальний диктант.** Визначити тип підрядних речень, вказати їх місце щодо речення головного. Прочитати речення, правильно їх інтонуючи.

I. Хоч нас рубали до основи і сіяли смертельний страх, не пропала наша мова в Сибірах і на Соловках. (Л.Воловець.) Звучить нова мелодія про волю, хоч багатьом ще сниться Колима. (І.Турчин.) Ми опирались чаду й скверні, хай випасали нас людці. (І.Драч.) Нехай і не таланить нам, та все ж на світі варто жити. (Б.Дегтярьов.) Козакові журитись негоже, хай нас мало в облозі ворожій. Наша правда в огні виграє, хай нас мало, та ми іще є. (Г.Лютий.) І хоч на світі сторони чотири, я тут живу, бо я цей край люблю. (Л.Костенко.) Я до життя повернутий не гнівом, хоча воно душило до нестями. До нього я свічусь

добрим і співом, які мені дісталися від мами. (Д.Луценко.) Хай навіть лють, неначе карою, на душу каменем лягла, а ви добром-кресалом з каменю добудьте світла і тепла. (А.Бортняк.) Ми хочем жить, хоч попелом, димами, руїною покрився рідний край. (Б.Лепкий.) Шукай себе, перемагай зневір'я, нехай сімнадцять літ чи сімдесят. (П.Воронько.) Я народився ще в імперії, хоч і не знав, що це – вона. (Д.Кремінь.)

II. Художник не дума про гроші, хоч змага з боргами гірка. (В.Загороднюк.) Хоч у двері злидні викинь, вони лізуть до вікон. (Р.Бернс.) Прошу тебе, людино, не здавайся, міцній, борись, хай важко, але стій, упавши раз, уперто піднімайся, крокуй, іди, та плакати не смій! В прокрустове нехай втискають ложе, ти ж виростає і в білий світ лети. (М.Карапка.) Хоч би як високо не оцінили вас, завжди майте мужність визнати себе неуком. (І.Павлов.) На жаль, не став я бездоганим, хоч розпинав себе і ганив. (С.Реп'ях.) Нехай когось у розкошах купають, ми підемо туди, де нас чекають. (М.Волощук.) Каже хтось, що в курені рай з милим, хай курінь той навіть з лободи. (Б.Дегтярьов.) Хай лютує, казиться зима, все долають людські теплі руки. (В.Сосюра.)

***Диктант із коментуванням.** Скласти схему вказаного вчителем речення. Усно зробити його синтаксичний розбір (за схемою, поданою на с. 115 підручника).

I. Хоч і тепло вже, а осінь вже підходить крадькома. (Н.Забіла.) Іще погожі дні, хоч вже про осінь йдеться. (Г.Гордасевич.) Іще таким спокійним світ стоїть за спиною поета, хоч рання осінь крадькома уже підкралась і до нього. (Л.Талалай.) Троянди паморозь іскриста вкрила, хоч бідні пуп'янки ще прагнуть розцвісти. (М.Рильський.) Я – мертве дерево, хоч ще живе коріння. (О.Данилевська.) Хоч слабкіш стає твоє коріння, та печаль давно прогнати слід. (Б.Манюк.) Хай опадає лист в саду на землю в срібному інеї – я в пісні молодість знайду і довго-довго буду з нею. Нехай зима мій волос вкрила – у серці квітень розцвіта. (В.Сосюра.) Хай час і труд побілять нам волосся, ми юності нікому не здамо! (М.Рильський.)

II. Я відкриваю світ собі щодня, хоч, може, він стократ уже відкритий. (І.Гнатюк.) Хоч правда у воді не тоне і не згорає у вогні, вона задовго до Платона оголосила бій брехні. (Б.Дегтярьов.) Відверто йшов на чесний поєдинок, хоча й не скрізь, признаюся, везло. (Д.Луценко.) Хоч кожен з нас несе по кілька ран – гуде хода твердим солдатським кроком. (П.Воронько.) Цвірінь! Хоч і не бачимо співця, а вгадуємо в ньому горобця. Хай спів не всіх такий, як в солов'їв, але у кожного щось є оригінальне і своє. (М.Білокопитов.)

*** Навчальний диктант.** Самостійно накреслити схеми складних речень.

Японські художники середньовіччя, коли досягали високої майстерності й гучної слави, змінювали свої імена. Це для того, щоб не засліпитися славою, не

піддатися принадам зовнішнього світу, не втратити глибинного сприймання життя, такий спосіб зберігаючи своє мистецьке “я”, свою внутрішню свободу. Оце – мудрість! (О.Гончар, 40 сл.)

VIII. Підбиття підсумків уроку.

IX. Домашнє завдання. П.8 (с. 68, 70), вправа 136 або дібрати й записати 5-8 народних прислів'їв – складнопідрядних речень з підрядними умовними й допустовими.

Урок № 28

Тема: Складнопідрядне речення з підрядним допустовим.

Мета: закріпити знання про складнопідрядне речення з підрядними допустовими, удосконалювати вміння впізнавати такі речення, визначати в них граматичні основи, частини головну й підрядну; виховувати повагу до загальнолюдських моральних цінностей, виховувати повагу до таланту майстрів художнього слова, зокрема художнього перекладу; формувати пунктуаційну грамотність, розвивати увагу, пам'ять, уяву, логічне мислення, мовлення, удосконалювати навички креслити схеми та робити синтаксичний розбір складних речень, навички самостійної роботи.

Тип уроку: урок закріплення вивченого.

Обладнання: підручник.

Хід уроку

I. Перевірка домашнього завдання.

* **Робота біля дошки.** Виконання індивідуального завдання за картками двома-трьома учнями.

Картка 1

Переписати, розставляючи розділові знаки (подаємо речення без їх вилучення), вставляючи пропущені букви та знімаючи риски. Визначити вид підрядних частин. Зробити синтаксичний розбір останнього речення (усно).

Коли є хліба край, то й під в..рбою рай. Коли війна шаліє, то закон німіє. Коли Бог не/попустить, то свиня не/вкусить. Як в ліс не/з'їдиш, то на печі змерзн..ш. Як убравсь між ворони, то й каркай, як вони. Як/би все вовк л..жав, то вже досі здох/би. Як/би свині крила, вона й небо зрила/б. І баран буцне, як зачеп..ш. І комар кобилу загр..зе, як вовк поможе.

Народна творчість.

Картка 2

Переписати, розставляючи розділові знаки (подаємо речення без їх вилучення) та пропущені букви. Визначити вид підрядних речень. Зробити синтаксичний розбір першого речення (усно)

Дарма, що у вола язик довгий, а говорити не може. Хоч чоловік убогий, та слово його ч..сте. Сонце не всі гори освітлює, хоч високо ходить. Біда знайде, хоч у піч замажся. Хоч нові птахи, та старі пісні. Дарма що подали в ч..репку, аби курка смажена. Сид, хоч він не дим, а очі виїсть. Т..рпи, Грицю, хоч надворі спека. Дарма, що був злодій, аби т..пер к..зак. Хоч борщ без сала, аби душа пр..стала.

Народна творчість.

Картка 3

Переписати, розставляючи розділові знаки (подаємо речення без їх вилучення), знімаючи ризики. Накреслити схеми першого й останнього речення.

Рідко говоримо, бачимось рідко, хоч живемо через вулицю ми. (П.Воронько.) Любов – це вічна тема для сонета. І хоч ця тема стерта, як монета, але вона ще збудить хоч/кого. Я – не святий, хоч іншим не/втямки, що я гріхи несучи, як тумачи. (І.Гнатюк.) Я б на край світу йшов за крихтою любові, хай босий, хай вітрам відкрита голова! Хай крізь пустелю, й там була б роса жива. (Я.Врхліцький.) Хай міражі обдурюють лукаві, нехай земля згоряє у заграві, а ти іди! (П.Воронько.)

** Диктант із коментуванням.*

I. Живем і помираєм ненароком, шукаєм правди, хоч вона страшна. (Д.Павличко.) Дарма, що серце чує гострий біль, я прагну знов у шторми й довгі рейси. (Д.Луценко.) Зірок тих, мабуть, сто разів по сто тисяч, усіх не оглянеш, хоч тиждень крутяться. (Д.Родарі.) І, настрілявшись, вертались ми щасливі, дарма що промахів чимало в нас було. (М.Рильський.) Хоч і осінь, і немає літа, і давно замовкли солов'ї, принесла мені ти свіжі квіти, щоб пісні не в'янули мої. (В.Сосюра.)

II. Нехай і холод, і вітри, і сніг з дощем, і сніг з дощем, я від негоди захищу тебе плащем, тебе плащем. Нехай я буду злидарем в чужім краю, сумнім краю, з тобою буде скрізь мені як у раю, як у раю. Нехай я стану владарем на цілий світ, на цілий світ, в моїй короні будеш ти як самоцвіт, як самоцвіт.

Р.Бернс.

III. Хоч кілка на голові теши, а він своє. Спить, хоч у дзвони бий. Хоч спить на славу, а не заробить і на страву. Хоч гавкай на нього, а нічого не

вдієш. Хоч на споді лежатиму, а у вічі плюватиму. Верба хоч товста, але зсередини пуста. Хоч піду до їх, не піду в двір; хоч піду в хату, та не сяду за стіл; хоч сяду за стіл, та не буду їсти.

Народна творчість.

II. Повідомлення мети і завдань уроку.

III. Відтворення теоретичних відомостей.

**Бесіда.*

- Які речення називаються складнопідрядними з підрядними допустовими? Навести приклади.
- На які питання відповідають підрядні допустові речення?
- Якими сполучниками з'єднуються з головним реченням?

IV. Виконання вправ на закріплення.

* *Робота біля дошки.* Записати речення, зробити їх синтаксичний розбір (усно).

Хай кущ старий і всохне без дощів, весною пагін молодий цвістиме. (В.Шекспір.) Хоч дуже швидко час біжить, здається, ми довго дожидаємо Різдва. Приходять завжди по сівбі жнива, хоч, може, й навпаки комусь багнеться. (Ф.Війон.) Хай тобі людський мурашник наче рідний брат, але ти на світ широкий не дивись з-за ґрат. (Олександр Олесь.)

* *Пояснювальний диктант.* Прочитати речення, правильно їх інтонуючи.

Хай нікчемна татарва робить сміливі наскоки, лук наш вцілить на всі боки, не урвалась тятива! (С.Черкасенко.) Я вам готовий і в щасті і в нещасті помагати, хоч би від мене серце ви замкнули. (Леся Українка.) Хоч доля привела у город суєтливий, добра і зла прикрашений вертеп, я все-таки люблю сіножаті і ниви, люблю широкий, тихий, рідний степ. (Л.Глібов.) Нехай собі недосвіт землю сіру ще вранці пригорта безсилями руки, та вже ніхто, ніхто із нас не вірить в зимові сни з зимовими піснями. (Д.Фальківський.) Хай бідні ми, хай злидні ми, не маємо нічого, а будьмо чесними людьми й не біймося нікого! Хоч ми їмо черстві шматки, вдягаємось убого, а чесним бути в бідності найвище од усього. (Р.Бернс.)

Словник. *Вертеп* - печера; сховище або місце гульбища злочинців, розпусників і т.ін.

* *Самостійна робота.* Переписати, розставляючи пропущені розділові знаки (подаємо речення без їх вилучення), вставляючи пропущені букви та знімаючи риску.

Хоча л..жачого й не/б'ють, то і полежать не/дають л..дачому. (Т.Шевченко.) Хоч нині ч..рна ніч, так завтра день. Гони ро..пуку пріч, співай пісень! (Б.Лепкий.) Не/хай я отруєна злою журбою, та в пісні на всяку отруту є лік. (Леся Українка.) Бе..смертя на з..млі не/має, хоч би й хотів того б..гач. (Ф.Війон.) Хай час в простори зорянії лине, і за блакиттю знов встає блакить, святі слова “кохана” й “батьківщина” у нашім серці вічно будуть жить. (В.Сосюра.) Я не/навиджу брехню у всякій одежі, самовдоволену тупість, хоч би й носила вона в золотих обідках окуляри. (М.Рильський.)

* *Перевірка самостійної роботи.*

* *Накреслити схему поданого речення.*

Я так люблю Карпат живу оздобу, де буки, мов старезні літописці, засвідчують, як вів Олекса Довбуш опришків до Лук'яна Кобилиці. (Д.Луценко.)

VII. Підбиття підсумків уроку.

VIII. Домашнє завдання. Вправа 139 (I).

Урок № 29

Тема: Складнопідрядні речення з кількома підрядними.

Мета: пояснити характер взаємозв'язку головного й підрядних речень у складнопідрядних реченнях з кількома підрядними, дати поняття про послідовну, однорідну й неоднорідну підрядність; формувати вміння визначати вид підрядності; виховувати повагу до неординарності людського мислення, неповторності людського “я”; розвивати логічне мислення, удосконалювати навички синтаксичного розбору складнопідрядних речень, креслення схем речень; розвивати увагу, уяву, емоційну сферу.

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу.

Обладнання: підручник.

Хід уроку

I. Підготовка до сприйняття нового матеріалу.

* *Робота біля дошки.* Записати речення, підкреслити в кожному граматичні основи. Скільки підрядних частин у кожному реченні? Накреслити схеми речень, за допомогою стрілок показавши зв'язки між їхніми частинами.

Залишу я синові у спадок батьківське терпіння і хоробрість, щоб збагнув із вдячністю нащадок, як життя плекалося і добрість. (Д.Луценко.) Коли б ти

знала, де я був, що я губив і що здобув, який безмежний бачив світ!
(П.Воронько.) Якщо не можна вітер змалювати, прозорий вітер на ясному
тлі, змалюй дуби, могутні і крилаті, котрі од вітру гнутья до землі.
(Л.Костенко.)

II. Повідомлення теми і мети уроку. Мотивація навчання.

III. Вивчення нового матеріалу.

** Робота з підручником.* Опрацювання теоретичного матеріалу (с. 74-75).

IV. Виконання вправ на закріплення.

** Робота біля дошки.* Записати речення, підкреслити в кожному граматичні
основи. Накреслити схеми речень, визначити види взаємозв'язку головного
й підрядних речень.

Я допускаю, що в мені живе душа коня, бо на зелені трави мене весною
тягне, хоч під осінь люблю я в білім золоті вівса купатися. (Д.Павличко.)
Коли мені не дано крил міцних, щоб я могла орлицею підбитись геть високо
понад найвищі гори, то прагну я собі потоків сліз, гарячих сліз, нестриманих,
раптових, що рвуться з глибини самого серця джерелами живущої во ди.
(Леся Українка.) Коли притомить нас дорога, нап'ємось грому молодого, як
п'ють з беріз холодний сік. На тоненьких гілках надії, які завжди зеленіють в
моїй душі, спочиває сьогодні лазорівка – голуба синиця, щоб завтра податись
у мандри. (Є.Гуцало.)

** Пояснювальний диктант.* Визначити види зв'язку між головною й
підрядними частинами в кожному з речень. Накреслити схеми речень.
Зробити синтаксичний розбір одного з речень за схемою, поданою на с. 84
підручника (усно).

I. Я так давно не чув, як перепел вночі запідпадьомкає, як в лузі деркачі
охриплим голосом задеркотять жагуче. (М.Рильський.) Щоб не пекли дрібні
образи дрібненьку душу день при дні, я згоден вибухнуть відразу, неначе
бомба на війні. (В.Симоненко.) Спасибі, мамо, що в голодний день ти, мов у
казці, де дарують царства, передала єдине із багатства – найвищу пробу
золотих пісень. (Б.Олійник.) І хоч не всякий долетить туди, де на шпильях
безсмертна слава сяє, залишаться пісні, немов сліди, котрими дух нових доріг
шукає. (Б.Лепкий.)

II. Ти не дивуйсь, що гаснуть зорі, як зійде ранок золотий, що хвилі ніжні і
прозорі змивають берег кам'яний. Ти не дивуйсь, що ніч п'яніє і день
тріпоче по весні, що бідне серце в грудях мліє, як вгледить щастя уві сні.

З тв. Олександра Олеся.

* *Робота з підручником.* Виконання вправи 146.

V. Підбиття підсумків уроку.

VI. Домашнє завдання. П.9, вправа 147 (I, II).

Урок № 30

Тематичне тестування

(тема: Складносурядне й складнопірядне речення).

Складання діалогів.

Мета: з'ясувати рівень засвоєння знань, сформованості вмінь та навичок щодо теми “Складносурядне й складнопірядне речення”; з'ясувати рівень сформованості комунікативних умінь, зокрема вміння складати діалоги; удосконалювати вміння застосовувати здобуті теоретичні знання на практиці, навички самостійної роботи, вміння дотримувати етичних правил спілкування, орфоепічні навички; збагачувати й уточнювати словниковий запас учнів.

Тип уроку: урок перевірки й обліку здобутих мовних і мовленнєвих знань, умінь, навичок.

Обладнання: тестові завдання.

Хід уроку

I. Повідомлення мети і завдань уроку.

II. Повідомлення мети перевірки й способів її проведення. Інструктаж щодо проведення тестування.

III. Проведення тестування.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ ТЕМАТИЧНОГО КОНТРОЛЮ (зразки)

1. Складносурядне речення - це

а) складне речення, в якому прості речення об'єднані за змістом та інтонацією без допомоги сполучників та сполучних слів;

б) складне сполучникове речення, яке складається з двох або кількох простих речень, що є рівноправними;

в) складне сполучникове речення, яке складається з двох або кількох речень, одне з яких є залежним від іншого;

г) конструкція з прямою мовою.

Скласти (пригадати) й записати складносурядне речення, підкреслити в ньому граматичні основи (напр.: Щастя має ноги, а біда має роги. (Нар.творч.) Біда приходить, та й вона минеться. (Ф.Війон.) Огонь пройшов, і залишився дим. (М.Рильський.)

2. Частини складносурядного речення поєднуються за допомогою сполучників

а) єднальних, протиставних, розділових (сурядності);

б) часових, причинових, мети (підрядності);

в) умовних, допустових (підрядності);

г) наслідкових, порівняльних (підрядності).

Скласти (пригадати) й записати складносурядне речення, частини якого поєднано сполучником *а* (*але, проте, та*) (напр.: *Можна без хліба в світі прожити, а без Вітчизни згіркне життя.* (Д.Луценко.) *Ніколи ж ти погоди не годи, а будь собою ти, самим собою.* (П.Тичина.) *Герої живуть славно, а боягузи довго.* (В.Куземко.)

3. Складнопідрядне речення, в якому залежна частина вказує на причину дії, про яку йдеться в головному реченні, це

а) складнопідрядне з підрядним означальним;

б) складнопідрядне з підрядним мети;

в) складнопідрядне з підрядним причини;

г) складнопідрядне з підрядним з'ясувальним.

Скласти (пригадати) складнопідрядне речення з рідрядним часу (напр.: *А коли зацвітали бузки багаті, я маленьким виходив на стежку бити.* (А.Малишко.) *Доки у серці зернина вогню не погасне, доти людина воістину в душі живе.* (Б.Олійник.) або причини (напр.: *Друзі, висівайте доброту, бо вона, як хліб, потрібна людям.* (Д.Луценко.)

4. Підрядність, при якій перша підрядна частина залежить від головної, друга – від першої підрядної частини, третя – від другої і т. д., - це

а) однорідна підрядність;

б) неоднорідна або паралельна підрядність;

в) послідовна підрядність.

Скласти (пригадати) й записати складнопідрядне речення з послідовною підрядністю (напр.: *Я між братами щастя розділю, щоб всі були однаково щасливі, бо я – людина і людей люблю.* (Д.Луценко.) *Люблю дивитись на Дніпро я з його стрімких, високих круч, коли здається, що рукою торкнутись можеш ти до круч.* (В.Сосюра.)

5. Кома не ставиться між частинами такого складносурядного речення:

а) Пробіг автомобіль, і синя хмарка диму за ним розвіялась. (М.Рильський.);

б) Вже інші ми, і в наших голосах тепло якесь заграло оксамитне. (М.Рильський.);

в) Човни у пристанях, і згорнуто вітрила. (М.Рильський.);

г) Там дише стомлено безмежний океан і віє запахом прогнилих трав та йоду. (М.Рильський.)

Скласти (пригадати) й записати складносурядне речення, в якому є спільний для обох частин другорядний член речення (напр.: *А в тій хатині сумує мати й лежить, нездужає сестра.* (П.Грабовський.)

6. Складнопідрядним реченням з підрядним місця є таке:

а) Як не співають, коли нас світять зорі? (С.Черкасенко.);

б) Ви не забули пишний гай тоді, як липи розцвітали? (С.Черкасенко.);

в) Там, де цвів зелений гай, золоті горять пожари. (С.Черкасенко.);

г) Як сонечко сміється, то любо всім живеться. (С.Черкасенко.)

Скласти (пригадати) й записати складнопідрядне речення з підрядним місця (напр.: *Біда вівцям, де вовк пастух.* (Нар.творч.) *Там, де ти колись ішла, тиха стежка зацвіла.* (Б.Олійник.) *Де пасіка була, трава зазеленіла.* (Л.Глібов.) або з підрядним порівняльним (напр.: *А зоря на сході руки вгору зводила, мов дівчина ясна із води виходила.* (П.Тичина.) *І дівчина, обсипана квітками, іде, немов пливе лебедонька в воді.* (М.Рильський.)

IV. Відповіді вчителя на запитання учнів (після того, як тестові завдання виконано).

V. Виконання ситуативних вправ на створення й розігрування діалогів.

** Скласти й розіграти діалог, можливий між однокласниками, які домовляються про спільне відвідання музею (виставки, районної бібліотеки, книгарні, комп'ютерного клубу, дискотеки) найближчого вихідного дня. У розмові визначити мету й тривалість перебування у вказаному закладі, обґрунтувати вибір проведення дозвілля, вказати час та місце зустрічі.*

** Скласти й розіграти діалог – обмін враженнями між двома (трьома) однокласниками, які відвідали музей (районну бібліотеку, книгарню, комп'ютерний клуб, дискотеку) або ж виставку художньої фотографії, концерт улюбленого співака, футбольний (хокейний) матч, змагання з баскетболу (регбі). У розмові висловити власні враження від побаченого, почутого, оцінку діяльності й рівня фахової підготовленості людей, з якими довелося спілкуватися.*

**Скласти й розіграти діалог-обмін враженнями між однокласниками, які:*

- прослухали оперу М.Лисенка “Наталка Полтавка” в Національній опері імені Т.Г.Шевченка;
- переглянули екранізацію твору І.Котляревського “Наталка Полтавка” (“Москаль –чарівник”) по телебаченню;
- відвідали спектакль за мотивами поеми І.Котляревського “Енеїда” в Національному академічному драматичному театрі ім. І.Франка (іншому драматичному театрі).

У діалозі висловити думки щодо значення таких вистав та екранізацій для молоді, скласти оцінку сценарію, акторській грі, музичному й художньому оформленню тощо.

VI. Підбиття підсумків уроку.

VII. Домашнє завдання. П. 9, вправа 157 (I.II).

Урок № 31

Тема: Безсполучникове складне речення. Смислові відношення між простими реченнями у безсполучниковому.

Мета: поглибити знання про безсполучникове складне речення та смислові відношення між простими реченнями в його складі; формувати вміння визначати граматичні основи та смислові відношення між частинами безсполучникового складного речення; виховувати патріотичні почуття, любов до природи рідного краю, доброту й милосердя до всього живого; удосконалювати навички правильного інтонування безсполучникових складних речень; розвивати логічне мислення, пам'ять, усне й письмове мовлення.

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу.

Обладнання: підручник.

Хід уроку

I. Підготовка до сприймання нового матеріалу.

***Робота біля дошки.** Записати речення, підкреслити в кожному граматичні основи. Пояснити, як об'єднані частини складних речень. Вказати речення сполучникове й безсполучникові. Що вам відомо про безсполучникове складне речення?

I. Очі без душі сліпі, вуха без серця глухі. (Нар.творч.) Душі здається, що вона могла б все відтворити в ясному свічаді. (М.Рильський.) Блакить мою душу обвіяла, душа моя сонця замріяла. (П.Тичина.)

II. Лежачий камінь у траві лежить, вода під камінь, кажуть, не біжить. Лежача в цього каменя душа, нікуди в світ вона не поспіша. У каменя лежачі є думки про те, що він лежить отут віки. Лежачий камінь у траві лежить, лежачий камінь завжди буде жить.

Є.Гуцало.

II. Повідомлення теми і мети уроку. Мотивація навчання.

III. Вивчення нового матеріалу.

*** Робота з підручником.** Опрацювання теоретичного матеріалу (с. 93.)

IV. Виконання вправ на закріплення.

** Попереджувальний диктант.* Довести, що записані речення є складними безсполучниковими. Підкреслити в реченнях граматичні основи.

I. Пісня дише голосом, мовить поле колосом. (Т.Швець.) М'яко стеляться луки, м'ятно пахнуть береги. (М.Луків.) Здрігнувся дуб, збудилася зі сна осика трепетлива. (Б.Лепкий.) Гнуться клени ніжними колінами, чорну хмару сріблять голуби. (М.Рильський.) З тихим плескотом на берег рине хвилечка перлиста; править хтось малим човенцем, в'ється стежечка іскриста. (Леся Українка.) В вазі в кімнаті троянди стоять, дивляться ясно, цвітуть і пахнуть, усміхом грають пелюстки бліді, радо хлюпочеться листя в воді. (Олександр Олесь.) Снігами вкрились кілометри, в заметах горбиться земля, в долонях матері Деметри дріма натруджена земля. (Д.Луценко.)

II. Заходить сонечко за гори, лягла в долині темна тінь. (С.Черкасенко.) Дрімають верби на хисткім осонні, довкруг сивіє тирса й ковила. (Г.Шанько.) Під полою поле й ліс приспала ніч; вже понурою порою півень проспівав північ. (Л.Боровиковський.) Розвидняється, світять каштани, усміхається обрій з-під брів. (Є.Гуцало.) Трави в'януть під млосною спекою, крутить вихор серпневий пил, осоки за даллю далекою підпирають в степу небосхил. (В.Симоненко.) В блакитні вечори стежками йтиму я; колотиме стерня, траву почну топтати – відчує свіжість піль тоді нога моя, я вітру голову дозволю овівати. (А.Рембо.)

V. Вивчення нового матеріалу.

** Робота з підручником.* Опрацювання теоретичного матеріалу (с.93) – смислові зв'язки та інтонація безсполучникових складних речень).

VI. Виконання вправ на закріплення.

** Прочитати речення, довести, що вони є безсполучниковими складними.* Вказати серед них такі, що складаються з однорідних простих речень. Усно перебудувати їх на синонімічні складносурядні речення. Вказати речення з неоднорідними простими реченнями, усно перебудувати їх на синонімічні складнопірядні.

Я відчуваю: день минає. (Г.Алексєєва.) Засинає день у хаті, місяць ходить за ліском, старовинну пісню мати вишиває голоском. (Б.Гірський.) І від хати та до хати, від села і до села почали колядувати - звізда ясна розцвіла. (В.Загороднюк.) Сідає сонце на спочинок, синіє обрій, тануть тіні, дарує казку хтось дитині. (К.Лєсьєв-Лєсь.) Я на тебе дивлюся щовечора, Києве мій, янтарями живими твій килим вечірній розшитий. (Д.Луценко.)

*** Переписати, вставляючи пропущені букви.** Вказати складні безсполучникові речення, що складаються з однорідних простих речень, та складні безсполучникові, що складаються з неоднорідних простих речень. Чи належить до безсполучникових складних речень конструкція з прямою мовою? Прочитати записане, правильно інтонуючи речення.

Пер..пілка бігла по ст..рні, воїн мчався полем на коні. Він копитом – прямо на кр..ло, заскр..піло рем..нем сідло. Взяв солдат поран..не пташа: не ч..рства була його душа. І в цю мить догнали вороги – задзв..ніли шаблі навкруги. Він усіх п'ятьох пер..рубав, тільки й сам посічений упав. До грудей тулилося пташа, мов кв..ліло: “Ой, яка душа!” (П.Воронько.)

VII. Вивчення нового матеріалу.

*** Робота з підручником.** Опрацювання теоретичного матеріалу – смислові відношення у безсполучникових складних реченнях (с. 94). Виконання вправи 180 (усне).

VIII. Виконання вправ на закріплення вивченого.

*** Пояснювальний диктант.** Визначити смислові відношення (одночасність, послідовність, зіставлення, пояснення, умову, причину, час, наслідок) між простими реченнями у складних безсполучникових. Накреслити схеми перших двох речень.

Застелить скатертиною стіл під гарячий округ короваю, я пахучого хліба накраю! (Є.Гончаренко.) Чаклує над діжею господиня – вже тісто піднялося до країв. (К.Лесьєв-Лесь.) В печі зникає біле чудо, гарячі пахощі пливуть. Хлібина свіжа в хаті буде – її до столу радо ждуть. (С.Мордач.) Затишно в хаті, тепло і чисто, мову про хліб я заводжу навмисне. (Ю.Кравченко.) Примарилось: річки круті береги. (Л.Воловець.) Крізь темноту самотньо горить одинокая зірка ясная, її промінь так гордо горить, не страшна їй темнота нічна! (Леся Українка.)

*** Робота з підручником.** Виконання вправи 183 (І).

IX. Підбиття підсумків уроку.

X. Домашнє завдання. П. 10, вправа 181.

Урок № 32

Тема: Кома та крапка з комою між частинами безсполучникового складного речення.

Мета: пояснити правила вживання коми та крапки з комою між частинами безсполучникового складного речення; формувати вміння обґрунтовувати вживання розділового знака; виховувати любов до природи рідного краю; формувати орфографічну й пунктуаційну грамотність; розвивати увагу, пам'ять, логічне мислення, емоційну сферу, удосконалювати навички правильного інтонуювання безсполучникового складного речення та роботи з таблицею.

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу.

Обладнання: підручник, таблиця..

Хід уроку

I. Перевірка домашнього завдання.

***Робота біля дошки.** Записати речення, довести, що вони є безсполучниковими складними. З'ясувати смислові відношення між частинами безсполучникових складних речень.

I. Вечірня хмарина розтанула в небі, упала зоря за крутий небосхил. (В.Куликов.) Хмара виплакала сльози, ними вмилися гаї, сивувата димка й досі між деревами стоїть. (Б.Дегтярьов.) Вечірнє сонце пасторалі грало на скрипках лісу, в передзвін гаїв вслухався вітер; кожен квіт помалу, немов людина, подих затаїв. (О.Фішер.) Ожиною терпкою пахне ліс, на пагорбі замріялась ялиця. (Д.Луценко.) Був теплий дощ, в траві стоїть вода, на гілці синя бабка обсихає, запах буркун гостріше; молода уперше в небі ластівка ширяє. (М.Рильський.) Це місто дивиться на мене вогнями фар, ніч прикриває змерзлий місяць шматками хмар. (Т.Угрин.)

II. Земля не родить без плугів, один не зрушиш скелю зроду... Нема ріки без берегів, нема героя без народу. (Д.Луценко.) Нормальній країні героїв не треба, їй розуму треба і чистого неба. (С.Реп'ях.) Хай підминає погода, щастя – жар-птиці перо, щастя – від Бога нагода творити добро. (І.Драч.) Самотньо я жив, наче кінь степовий, шануючи тільки свободу, вже й скрипку – місток до людей живий – давно я закинув у воду. (П.Безруч.)

II. Повідомлення теми і мети уроку. Мотивація навчання.

III. Вивчення нового матеріалу.

*** Робота з підручником.** Опрацювання теоретичного матеріалу (п.11, с. 97).

*** Робота з таблицею.**

Кома та крапка з комою

між частинами безсполучникових складних речень

Правило	Приклад
Між відносно рівноправними частинами ставиться кома .	<i>Бузково пахне вечорова тиша, садками ніч крадеться у село.</i> (С.Жадан.)
Якщо частини значно поширені, мають розділові знаки або далекі за змістом, ставиться крапка з комою .	<i>Гілка не трісне, листок не шелесне, пахне незлежаний сніг; густо просіяний промінь небесний світлою ковдрою ліг.</i> (Б.Дегтярьов.)

IV. Виконання вправ на закріплення вивченого.

* *Прочитати.* Пояснити вживання розділових знаків.

I. Вже й ніч землю обіймає; зійшов місяць і вдарив ясним промінням по білих хатах. Річка тече, як щире золото, між зеленими берегами; кучеряві верби купають у воді віти; цвітуть-процвітають маки городні, високоверхі коноплі зеленіють; хатина ж у розквітлому городі, як у віночку ховається. Се був дід дуже старий, білий, а проте високий і прямий, як явір; очі йому блискучі, як зорі; іде він собі покволою.

З тв. Марка Вовчка.

II. Небокрай горить-палає рожевим огнем; червонуваті хвилі ясного світу миготять серед темноти; понад степом віє її останнє зітхання; положисті балки дримають серед темної тіні, а високі могили виблискують срібною росою; піднімається сизий туман і легесеньким димком, чіпляючись за рослину, стелеться по землі. Тихо, ніщо не шерехне, ніщо не писне... Вітрець легенький дихнув; поблизу у траві засюрчав коник; десь далеко ударив перепел, а там над шляхом понеслась-полилася, наче срібний дзвіночок, жайворонкова пісня.

За Панасом Мирним.

* *Попереджувальний диктант.* Записані речення прочитати, правильно їх інтонуючи.

У гаю, гаю вітру немає; місяць високо, зіроньки сяють. (Т.Шевченко.) Десь озивається тихо луна, бавиться хмарою хвиля сумна. (К.Дужа.) Розлучатися важко, розлучатися мушу, я зеленим Карпатам залишу свою душу. (М.Волощак.) По полю ніч, по полю день іде, по полю бродять тихі перегуки; смутні дерева простягають руки і скаржаться... Кому? Ніхто не зна. (М.Рильський.) Проводжають мене чорні очі ожин, між березами дуб заблудився крислатий. (С.Жук.) Сонце, піднімаючись угору, привітно сяє-гріє; вітерець легенький дише; жайворонки, в'ючись над дорогою, щебечуть;

там, у темненькому лісочку, кують зозулі. (Панас Мирний.) Сиза галка лине через балку, йдуть шляхом корови із діброви, понад річкою, як річка, розлилася парубочая розлога пісня. (М.Рильський.)

*** *Переписати, розставляючи пропущені розділові знаки (подаємо речення без їх вилучення).*** У кожному з речень підкреслити граматичні основи. Прочитати речення, правильно їх інтонуючи.

Ревуть вітри суворі, сніги покрили гори. (Р.Бернс.) Сани біліють у лузі, в сани запряжено вітер, в сани запряжено вітер, санями править зима. (Є.Гуцало.) Мухи сідають на ранах, бджоли на квітках пахучих; добрий все бачить лиш добре, підлий лиш підле у других. (І.Франко.)

*** *Пояснювальний диктант.***

I. Степ, струснувши з себе росу та зігнавши непримітні тіні, горить рівним жовто-зеленим кольором; висока трава починає гнутись, хилитись, поверх неї тільки гарячий вітер гуляє та сонце розсіва своє пекуче, іскристе проміння. (Панас Мирний.)

II. Не титули і не герби, не банків лондонських скарби – зарука щастя й миру; ні, не гонитва за добром, не книги й докторський диплом дають утіху щирі. Не гроші й розкоші щасливлять людський вік, із серця нам ллється і втіх, і сліз потік. (Р.Бернс.)

*** *Робота з підручником.*** Самостійне виконання вправи 187 (II).

*** *Диктант із коментуванням.***

Вітер з гаєм розмовляє, шепче з осокою, пливе човен по Дунаю один за водою. Літа орел, літа сизий попід небесами; гуля Максим, гуля батько степами-лісами. У неділю вранці-рано поле крилося туманом; у тумані, на могилі, як тополя, похилилась молодиця молодая. Реве, стогне завірюха, котить, верне полем; стоїть Катря серед поля, дала сльозам волю. Знову закипіло синє море; вздовж байдака знову походжає пан отаман та на хвилю мовчки поглядає.

З тв. Т.Шевченка.

*** *Навчальний диктант.***

Дивно, як одзеленіла і як вижила ти, стеблинко! Цілу осінь лили дощі, земля набиралась водою, набухла, вигнала крихке стебельце. Придавили морози, земля змерзлася, як камінь, стебло заснуло. Сікли гострі вітри, зима була гола; стеблині не було захисту, зрідка випадав сухий сніжок, зривалися вітри, згонили сніги з полів на яри, балки, де сніги осідали. Тоді полили дощі, полях стояла вода, збігала й заливала низини, і ти, стеблинко, мокла у воді.

Припекли знов морози, земля обледеніла, а ти, стеблинко, вмерзла у лід. Морози лютішали, шалені вибухи стрясали ніч, земля лопалася, земля в колодязях промерзала до дна. Напровесні задощило, тумани роз'їдали лід, він відтавав і ставав крихкий. Пригріло весняне сонечко, земля спарилася, ти, стеблиночко, ожила, а дихать було нічим, тому захиріла і ти. Проте вижила й пізніше зазеленіла світові на радість. (За К.Гордієнком; 130 сл.)

V. Підбиття підсумків уроку.

VI. Домашнє завдання. П.11, вправа 191.

Уроки № 33-35

Тема: Двокрапка між частинами складного безсполучникового речення.

Мета: пояснити правила вживання двокрапки між частинами безсполучникового складного речення; формувати вміння визначати відповідну пунктограму та обґрунтовувати вибір уживання розділового знака; виховувати повагу до таланту майстрів художнього слова та мудрості фольклору; формувати орфографічну й пунктуаційну грамотність; розвивати увагу, пам'ять, логічне мислення, удосконалювати навички роботи з таблицею та правильного інтонування складних безсполучникових речень.

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу.

Обладнання: підручник, таблиця.

Хід уроку

I. Перевірка домашнього завдання.

* *Попереджувальний диктант.* Накреслити схему одного з речень.

Тільки кривду купують золотом, тільки в сріблі несуть гроби, горде слово, розкуте молотом, переважає всі скарби. Морози б'ють важкі свої копита останніми походами впівсвіта; останній подих рудуватих криг рожевим ранком звівся і застиг.

З тв. А.Малишка.

II. Повідомлення теми і мети уроку. Мотивація навчання.

III. Вивчення нового матеріалу.

* *Робота з підручником.* Опрацювання теоретичного матеріалу (п. 12, с. 100).

* *Робота з таблицею.*

Двокрапка між частинами безсполучникового складного речення

Правило	Приклад
Двокрапка ставиться, якщо друга частина розкриває зміст першої.	<i>І не холодно дуже: є морозець, та не цупкий. (Панас Мирний.) Зелений яр сьогодні незвичайний: хисткий туман хитається на дні. (С.Черкасенко.)</i>
Двокрапка ставиться, якщо друга частина виражає причину того, про що йдеться в першій	<i>Ідемо вдвох: тут для гучних компаній не місце. (М.Рильський.)</i>
Двокрапка ставиться, якщо в першій частині є слова <i>так, такий; чути, бачити, знати, розуміти</i> й под.	<i>Глянь, моя мила: зорі повисли над Дніпром. (П. Тичина.) Дивлюся я: полями в'ється рів, немов змія. (Б.Лепкий.)</i>

IV. Виконання вправ на закріплення вивченого.

***Прочитати.** У кожному з речень визначити граматичні основи. Обгрунтувати вживання двоокрапки між частинами безсполучникових складних речень.

I. З-під хмарки, мов з-під кудлатої брови, краєчком ока глянуло сонце на землю і здивувалося: чого це на полі так багато людей? (М.Стельмах.) У мене настрій радісний і добрий: рожевою щоголю тихий обрій залюблено торкається землі. (М.Косякевич.)

II. Я знаю, вірю: нам прийдешні роки відкриють шлях у неземні дива. (В.Семченко.) Тонкі голки голосів комариних тоскно нагадують: літу кінець! (В.Вербич.) Люби відтінок і півтон: відтінок лиш єднати може сурму і флейту, мрію й сон. (П.Верлен.)

***Прочитати.** Складнопідрядні речення з підрядними з'ясувальними перебудувати на безсполучникові (усно). Пояснити вживання двоокрапки.

Я чую, як вітер пронісся. Я бачу, як плачуть верхів'я. (Д.Фальківський.) Я бачив, як вітер березу зломив, коріння порушив, гілля потрощив. (В.Александров.) Чую, як листя берези про тебе говорить. (Є.Гуцало.) Не знаю, чи це ніч чи день. (Б.Лепкий.) Я знов почув, як хвилі неспокійні натхнення ніжного у серці прокотились. (М.Семенко.) Ти знай, що я з орбіти не зйду. Ти знай, що я морями не змілію! (Є.Гуцало.)

*** Попереджувальний диктант.** Накреслити схеми першого й останнього речень.

І вірю я: любов зігріє жорстокий двадцять перший вік. (І.Гончар.) Я в давню істину увірував глибоко: найвища мудрість в простоті високій. (Б.Олійник.) Збагнеш: Вітчизна не була мала, вона в житті, як всесвіти, велика. (І.Іов.) Простої істини не забувай: людина й слово – то світи космічні. (М.Самійленко.) З природою найкраще навзаєм: слід за любов платити їй любов'ю. (Є.Гуцало.) Ще немало треба пережити: на землі шляхи не ті тільки рівні. (Л.Матусяк.) На кожного ката чекає розплата: не змив плин історії злочин Пілата. (В.Герман.) Для мене загадка довіку: яким святим, кому в догоду рукою злого чоловіка зітерли пам'ять родоводу? (Н.Білокриницька.) Забувши втому, жала, оглянувшись, зомліла: юрба нероб шпурляла об землю хлібом білим. (С.Комендант.) Жолуді схожі на кулі з війни: тільки нині кулі виходять із тіла живої землі. (Є.Гуцало.)

***Робота біля дошки.** Прочитати записаний на дошці (спроектований на дошку) уривок. Накреслити схеми речень. Пояснити вживання розділових знаків.

Пусто серед степу, сумно й серед лісу: вітри-суховії обголили його рясні віти, ранні заморозки пожовтили та почервонили лист зелений; пташки щебетливі одлетіли у вирій. Вам стає гарно: по кожній жилочці пробігає несподівана міць, в кожному суставі вона обзивається молодою радістю; серце ваше б'ється повно та рівно, груди дишуть глибоко та вільно, душу чарує почування любе.

З тв. Панаса Мирного

*** Переписати, розставляючи пропущені розділові знаки (подаємо речення без їх вилучення).** У кожному з речень підкреслити граматичні основи. Усно зробити синтаксичний розбір одного з речень (за схемою, поданою на с. 115 підручника). Почитати речення, правильно їх інтонуючи.

І. Проти неділі сниться мені сон: зійшов над нашою хатою місяць уповні, червоний-червоний. (Марко Вовчок.) Сниться: із-за туману хата наша встає. (Н.Гришаєнко.) Найтепліший спогад із дитинства: мама вишиває рушники. (В.Кордонець.) І чула я: мої дитячі дні тікають швидко, як малі ягнята. (О.Теліга.) З дитинних радощів моїх убогих була мені найближчою одна: розвагою, розрадою в тривогах стояла вишенька біля вікна. (Р.Балясна.) В снах безжурного дитинства смак польоту я відчув: аж до сонця головою діставався я тоді. (Б.Олійник.) І тривожить, і мучить сон цей, що приснився мені давно: наче струни, промені сонця я черкала своїм крилом. (В.Кордонець.) Запам'яталося навік: у щедру ніч на Новий рік мене будили батько й мати: “Пора вже, сину, посівати...” Світилась радісно душа, я знав:

завруняться зернята, дозріє гарний урожай, достатком виповниться хата. (Д.Луценко.)

II. Задзвонили в Батурині у великий дзвін: прощається із Богданом весь гетьманський двір. Кругом поле широкее рясом зацвіло: не ряст – військо гетьманськеє у поход пішло. (Л.Боровиковський.) І не треба долі дорікати: всіх не може обігріть вона. (В.Симоненко.) І враз неа чужині постане, мов спалах, в пам'яті моїй: вітчизна – соняшник весняний – цвіте на грані польовій. (Є.Гуцало.) Обізвалися пташки: десь цьомкала кропив'янка, закувала зозуля, в кущі біля самого вікна защебетав соловейко. (Панас Мирний.) Давно на землі все із часом змінилося: давно плуг порізав пейзажі старі. (М.Ткачук.) Прошу пробачення, байко антична: мурашка скупа не така симпатична. От коник співучий – до серця мені: він не продає, а дарує пісні. (Д.Родарі.) Пробігає лис голодний, через пеньки скаче, аж слухає: десь ворона на гілляці кряче. (С.Руданський.) Нарешті вже щасливий ти: здолав бар'єри суєти і думою високою сягнув Говерли спокою. (В.Герман.) Збагни глибинно і затям: з краплин утворюється море, переростають в прикре горе помилки власного життя. (Д.Луценко.)

*** Завершити народні прислів'я, записати їх, обґрунтувати вживання двокрапки.**

1. Рідна мова – не полова: 2. Бабиних груш не руш: 3. Замкнув вовка межи вівці: 4. Живемо, як сорока на тину: 5. Добре бідному: 6. Бідний і на тім світі на панів робитиме: 7. Добре найнявся: 8. Любов – не пожежа: 9. Зовиця – як синиця: 10. Брати – що коти: 11. Говори до гори, гора горою : 12. У старого голова, як решето: 13. Наговорила: 14. Така господиня: 15. Ото ткач:

Народна творчість.

Для довідок. 1. ... її за вітром не розвієш. ... 2. ...свої трясси і бабі неси! 3. ... нехай тюрму знає. 4. ... хто не йде – сполохне. 5. ... од багатства голова не болить. 6. ... пани в котлі кипітимуть, а бідняк дрова носитиме. 7. ... дають рано води, а ввечері пити. 8. ...займеться – не погасиш. 9. ... вона все хвостом вертить. 10. ... вони погризуться і помиряться. 11. ... вона стоїть собі в спокою. 12. ... багато було, та висіялось. 13. ... на осиці кислиці, а на вербі груші. 14. ... на три городи – одна диня. 15. ... нитка рветься, а він в плач.

*** Робота з підручником.** Самостійне виконання вправи 195

*** Диктант із коментуванням.**

I. На світі складно все і просто: заходить сонце, щоб зійти. (З.Кучерява.) Тямлю, як нині: малим ще хлопчиною в мамині пісні заслухувавсь я. (І.Франко.) Ступа сутулий вечір без очей: зірки зірки ще не повиступали. (Є. Гуцало.) Краси чарівної мені не хвали: із личка ще зроду

води не пили! (Р.Бернс.) Я вірю: той щасливий у житті, хто путь служіння людям вибирає. (К.Лесьєв-Лесь.) Що таке творчість? Я сформулював би це так: творчість – це найчастіше здатність захоплюватись і вміння своє захоплення передати іншим. (О.Гончар.) Нема чого печалитися всує: чимало бід минуло і мине. Біда організовує й гуртує, а це в житті народу – головне. (І Гнатюк.) Скиньте з Шевченка шапку та отого дурного кожуха. Відкрийте в нім академіка, ще одчайдуха-зуха, ще каторжника роботи. Ще нагадайте усім: йому було перед смертю всього лише сорок сім. (І.Драч.)

II. Яке тривожне слово – Україна: у ньому пісня волі невмируща, Шевченків заповіт вівки суціль, затхання матері і мужній голос сина. Яке велике слово - Україна: сім сотень літ його хотіли вбити, воно ж як жито: жити, жити, жити! І розгинається зігнута спина, й підводиться на повен зріст Людина. (Ю.Мушкетик.). Процвітає цвітом давня руйна: переходить свята правда від батька до сина. (П.Куліш.) І я стояв і милувався: ніхто ж народ не поборов! (П.Тичина.) Не зітхай, а працєю і одне пам'ятай: тільки праця одна захистить рідний край! (Т.Романченко.) Схаменуться, стрепенуться стуманілі люде: рідне слово, рідний розум, рідна й правда буде! (П.Куліш.) Нехай не вис самотина, як чорний пес за ворітьми! Скажи крізь муку: я людина! Зрадій крізь горе: я з людьми! (М.Рильський.)

* **Самостійна робота.** Накреслити схеми поданих речень. Обґрунтувати вживання розділових знаків.

Ти на бджіл поглянь: є робучії, але й трутні є неминучі. Так і на світі: одні риються, другі потом їх тільки миються. (С.Руданський.) Говори, говори, моя мила: твоя мова – співучий струмок. (П.Тичина.) Не дурно ж кажуть: дівка, як верба: де посади, то прийметься. (І.Нечуй-Левицький.)

V. Підбиття підсумків уроку.

VI. Домашнє завдання. П. 12, вправа 198.

Уроки № 36-38

Тема: Тире між частинами складного безсполучникового речення.

Мета: пояснити правила вживання тире між частинами складного безсполучникового речення; формувати вміння визначати відповідну пунктограму та обґрунтовувати вибір розділового знака; виховувати повагу до фольклору як вияву народної мудрості; удосконалювати орфографічну й пунктуаційну грамотність; удосконалювати навички роботи з таблицею та правильного інтонування речень; розвивати логічне мислення, увагу, пам'ять.

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу.

Обладнання: підручник, таблиця.

Хід уроку

I. Перевірка домашнього завдання.

* Диктант із коментуванням.

I. Не забувай: добре ім'я цінніше за найбільше багатство. Затям: доброзичливість вар тісніша за золото й срібло. Три речі є в житті незбагненними: путь орла в небі, дорога корабля в морі, шлях до дівочого серця. Сказано мудрецьми: вважати під час суду на особу підсудного – не годиться.

З Біблії.

II. Пам'ятай: смак визначається не по шкаралупі, а по ядру. Скільки зла таїться за гарною подобою: гадюка ховається в траві. Здрастуй, лбий мій спокою! Ти навіки уже мій! Добре бути нам з тобою: ти для мене, а я твій. Братайся не з тими, зло хто ховає. Знай: лише добрий добро а серці має.

З тв. Г.Сковороди.

II. Повідомлення теми і мети уроку. Мотивація навчання.

III. Вивчення нового матеріалу.

* *Робота з підручником.* Опрацювання теоретичного матеріалу (п. 13, с. 107-108).

* *Робота з таблицею.*

Тире між частинами безсполучникового складного речення	
Правило	Приклад
Тире ставиться, якщо зміст частин протиставляється.	<i>Не вмер поет – його втомило горе.</i> (Б.Лепкий.) <i>Ростуть не гаї – скрипкові оркестри стоять. Шумлять не ліси – скрипкові оркестри лунають.</i> (Є.Гуцало.)
Тире ставиться, якщо друга частина виражає наслідок або висновок з того, про йдеться в першій частині.	<i>Посієш вчинок – виросте звичка.</i> (Нар.творч.) <i>Забудеш рідний край – тобі твій корінь всохне. Вселюдське замовчиши – обчухраним зростеш.</i> (П.Тичина.) <i>В хазяйки бочка протіка - вона гука бондарчука.</i> (Р.Бернс.)

Типе ставиться, якщо друга частина виражає різку зміну подій.

Стрибок – і ленти одлітали! Відплив – і ленти на плечі! (П.Тичина.) Ми різко зійшлися в танці – аж гудзики відірвались... (Д.Павличко.)

IV. Виконання вправ на закріплення вивченого.

* **Прочитати.** Визначити смислові відношення між частинами безсполучникових складних речень.

Урожай не земля родить – його людські руки творять. Посієш недбало – збереш мало. Твоя земля – твій на ній хліб. Земля багата – народ багатий. Дай землі – вона дасть тобі. Штовхни у стіл – ножиці обізвуться. Стара пісня – нові струни.

Народна творчість.

* **Попереджувальний диктант.** Записані речення прочитати, правильно їх інтонуючи.

I. Глянеш – в плесі відбиті справжні зорі небесні. (Д.Білоус.) Десь попід сонцем літаки летять – лише сліди їх мають білогриво. (М.Самійленко.) Підніми тільки очі угору – знову станеш ти наче дитя. (М.Богданович.) А прийде ніч – болить душа словами. (Л.Костенко.) Оглянуся назад – ледве видно в туманах стежину. А прислухаюсь – ледве якісь там ячать голоси. (М.Рильський.) Пісень причастились бджолиних – можна й у путь! (Є.Гуцало.) Дивлюсь в віконце – поле біле. На обрії десь – пасмо гір. (С.Черкасенко.) Те слово не Біблійне, не з Корана – з народних дум те слово постає. (П.Воронько.) Згинуть воріженьки, вщухнуть прокльони – спиниться бій. (С.Черкасенко.) Розбився вал, утихла буря – більш валів не стало. (Леся Українка.) На хмарах горбатих громи роз'їжджають возами, громи роз'їжджають у хмарах – вози гуркотять. (Є.Гуцало.)

II. Доріг немало – я люблю одну. (М.Волощук.) Погасла даль – вляглись діброви. (Д.Горішний.) Минула нічка – день зробився. (Б.Лепкий.) У тебе смуток – в мене ревний жаль. У тебе вечір - в мене ніч і даль. (А.Малишко.) Тріпнувся легіт – вже шумить ліщина. (В.Лупейко.) А вітер хмари позганяв – ось-ось шугне на землю злива. (Т.Угрин.) Ніжно як цвіла моя калина – крізь усе життя той лине цвіт. (В.Письменний.) Верхів'я в'януть – корінці зачахли. (С.Назарик.) Сальвія цвіте – аж червоніє вся веранда. (М.Клочко.) Картопля в мами дружно зацвіла – увесь город біляво-фіалковий. (Л.Малецький.) Сіло сонце – почали вечеряти. (Панас Мирний.) Сонях крутиться – день буде й завтра – істини простішої нема. (М.Самійленко.) Отак невблаганно стікають роки. Замуляться броди – не стане ріки. (О.Зорич.) Вітрець комиш колише – шуми, шуми, комише. (Р.Бернс.)

* **Робота з підручником.** Колективне виконання вправи 207.

* **Завершити народні прислів'я, записати їх. Обґрунтувати вживання тире.**

1. Про землю піклуєшся – ... 2. Сиділи три дні – Пожаль вовк кобилу - Чумакові віз ламається – Розкажи другу - Грім не гряне - Багато диму - Коза з вовком тягалася -

Народна творчість.

Для довідок. 1. ... золотим зерном милуєшся. 2. ... висиділи злидні. 3... залишив хвіст і гриву. 4. ... чумака ума набирається. ... піде по колу. ... мужик не перехреститься. ... мало тепла. ... одна шкура залилася.

* **Накреслити схеми речень.** Пояснити вживання розділових знаків. Усно зробити синтаксичний розбір одного з речень (за схемою, поданою на с. 115 підручника).

Життя тече, немов сухий пісок: недавно ранок був - настала нічка. (М.Дубович.) Надвір вийдеш – дощ та туман непроглядний; в хаті не краще: сіро, аж жовто, наче димом накурено. (Панас Мирний.)

* **Самостійна робота.** Переписати, розставляючи пропущені розділові знаки (подаємо речення без їх вилучення). Записані речення прочитати, правильно їх інтонуючи.

I. Зробив добро для тебе чоловік – ти вдячний будь йому повік. Зробив добро ти чоловіку – приємно буде вам обом. Не прагни тільки, щоб довіку за це він став твоїм рабом. (Д.Білоус.) Заздрість ходить, носом водить, зло насіє – лихо вродить. (В.Герман.) Не діли душі наполовину – тріщини іржа покрий враз. (П.Камінський.) Сивий лірник заспіває – в когось скотиться сльоза. (Б.Гірський.) Кожне слово хай іскриться – мова не загине. (С.Мордач.) Мова - це річка живої гарячої крові, висохне річка - й народу на світі нема. (О.Рубан.)

II. В морі я хотів печаль свою втопить – я до моря вийшов рано – море спить. І мені його будити стало жаль – залишилася мені моя печаль. (Д.Павличко.) То не білі лебеді в небо вилітали - горді на Русанівці зводились квартали. (Д.Луценко.) Прийшла пора – гриби лісами бродять, нас павутиння срібне перейма. (В.Гужва.) Сонце високо на небі – коцюбою не сягнеш. (М.Танк.)

III. В лузі співа соловейко – пісня захоплює дух. (М.Старицький.) Повернулись додому лелеки – будуть люди на щастя багаті. (М.Дубов.) Вгору глянув – небесно усміхнулась блакить. (Д.Білоус.) Давайте знов

перейдемо до лірики – очистять душі хай її рядки. (А.Зігора.) Так шумить поріг – людського голосу не чути. (Л.Костенко.) Світ в казковій пливє тишині – не шелеснуть ні віти, ні кроки. (П.Воронько.) Чоло гаряче опуцу в долоні - дорогоцінні хвилі забуття! (В.Кордонець.)

*** Накреслити схеми поданих речень.** Обгрунтувати вживання розділових знаків.

От перед світом Кіт довідаться біжить – аж Щука без хвоста лежить: прокляті пацюки одгризли. (Л.Глібов.) Не завидуй багатому: багатий не знає ні приязні, ні любові – він все те наймає. (Т.Шевченко.) Настане ніч – з берези сльози ллються і вітрик по траві тихенько шелестить... (Л.Глібов.) Світ міняється, як світ у довічній колісанці: одійшов надвечір дід – онуча знайшлося вранці. (Б.Олійник.)

V. Підбиття підсумків уроку.

VI. Домашнє завдання. П.13, вправа 217 (I).

Уроки № 39-40

Зв'язне мовлення

Письмовий стислий переказ тексту публіцистичного стилю

Мета: на основі здобутих текстологічних знань формувати такі текстотворчі вміння, як уміння визначати тему й головну думку тексту, стиль та основний і допоміжний типи мовлення, самостійно складати його план, трансформувати план докладного переказу у план переказу стисло, самостійно добирати адекватні змісту та прослуханому зразкові виражальні засоби мови, реалізувати задум (стисло відтворювати вихідний текст-зразок); формувати вміння стисло переказувати текст зі збереженням стильових вимог; виховувати почуття патріотизму, національної гідності; розвивати слухову пам'ять, логічне мислення, усне й писемне мовлення, удосконалювати навички відрізняти головне від другорядного; уточнювати й збагачувати словниковий запас учнів.

Обладнання: текст для переказу.

Хід уроку

I. Повідомлення мети і завдань уроку.

II. Підготовка до роботи над переказом.

*** Читання тексту вчителем або учнями.**

**З'ясування лексичного значення вжитих у тексті переказу слів, які перебувають у пасивному словнику учнів.*

**Визначення теми та головної думки тексту.*

**Визначення стилю тексту, з'ясування стильових ознак. Визначення покладеного в його основу типу мовлення та допоміжних типів мовлення.*

**Самостійне складання плану прослуханого тексту. Трансформація складеного плану детального переказу на план переказу стисло.*

**Повторне читання вчителем тексту.*

III. Самостійна робота над переказом (на чернетках).

IV. Підбиття підсумків уроку.

V. Домашнє завдання. Підготуватися до усного твору на суспільну або морально-етичну тему у публіцистичному стилі (теми див. уроки № 42-43).

Тексти публіцистичного стилю для стисло переказу

1. Навіщо нам українознавство

Ми століттями не мали власних шкіл, вузів, друкарень, не мали можливості говорити про себе правду. Моральної ж кривди не знає тільки той народ, який може та вміє пізнавати себе сам, сам осягати власну історію, плекати власну культуру. Коли ж його історію тлумачить йому загарбник, то, ясна річ, що тлумачитиме її за власним розумінням та баченням, на користь собі.

Істина, здавалося б, абеткова, і ми пережили її силу на своїй, як то кажуть, шкурі.

Мабуть, через це в українській свідомості витворилося кілька світоглядних деформацій. Одні з нас беззастережно приймали імперські схеми й тлумачення нашої історії і на цій основі навчалися самі, навчали своїх дітей, онуків і правнуків. Так з'явилися люди байдужі, а то й ворожі до національних цінностей. Інші з нас бачили свою історію гіпертрофовано, вірили ненауковим міфам та легендам, вбачали в своїй землі ледве не пуп земний. Це хвороблива реакція на гніт і примусове приниження національного "я".

Проте працею сотень самовідданих подвижників ми все-таки пізнавали себе, вивчали й осмислювали.

І справді, яке величезне багатство становлять наші фольклор та етнографія! Як уперто писалися впродовж віків наші літописи! І все для того, щоб не згасала історична пам'ять у народу. За тими скромними

літописцями прийшли фахівці історики, які все-таки написали історію нашої землі.

Яку багатоманітні й багатовікову мали ми літературу, котру ще також нам вивчати й пізнавати! Яку своєрідну музику, театр, архітектуру, образотворче мистецтво! Все це – складники великої нашої, спільно твореної книги українознавства.

Саме тому необхідно стає українознавство як наука й шкільний предмет. Пора пізнавати себе не приховано, а відверто й з гідністю.

Предмет “українознавство” не має служити для вивищення нашої національної пихи, коли власний народ ставиться над інші. Та пиха й не властива нам, бо доля наша – не напад і не загарбання чужих земель, не поневолення сусідів. Доля наша – оборона й боротьба за самозбереження. Тому й українознавство для нас – це пізнання своїх коренів та свого внутрішнього “я”.

Українознавство – це пояснення того, чому ми такі, які є сьогодні. Це пізнання не лише наших чеснот, а й хиб та вад, що прирікають нас важко жити. (За В.Шевчуком; 330 сл.)

- Пояснити лексичне значення слів *деформація* (спотворення чогось під впливом зовнішніх сил), *подвижник* (людина, здатна на подвиг, самопожертву заради досягнення високої мети), *етнографія* (галузь історичної науки, яка вивчає культуру й побут народів світу, їх походження, розселення, культурно-побутові взаємозв'язки).
- Дібрати синоніми до слів *тлумачити*, *плекати*, *гіпертрофований*, *чесноти*.
- Скласти план детального переказу (орієнтовний: I. Ми століттями не могли говорити про себе правду. II. Як тлумачить історію загарбник. III. Світоглядні деформації українців. 1. Бездумне сприйняття імперських схем. 2. Вбачання пупу землі у своїй батьківщині. IV. Ми пізнавали себе завдяки праці сподвижників. V. Наші багатства. 1. Фольклор та етнографія. 2. Щоб не згасала історична пам'ять. 3. Багатвікова література. 4. Своєрідність музики, архітектури, образотворчого мистецтва. 5. Знати складники книги українознавства. VI. Чому необхідні наука й шкільний предмет “українознавство”. 1. Не для вивищення національної пихи. 2. Для пізнання власних коренів. 3. Знати не лише чесноти, а й хиби).
- План детального переказу перебудувати на план переказу стислого (орієнтовний: I. Чому ми століттями не говорили про себе правди. II. Світоглядні деформації українців. III. Чим ми багаті. 1. Фольклор та етнографія. 2. Література. 3. Своєрідне мистецтво. VI. Навіщо нам потрібне українознавство).
- Написати стислий переказ тексту.

2. Поезія й проза професій

Редакція журналу щодня одержує чимало листів. Ці листи щирі й відверті. Відчувається, що їх авторам хочеться висповідатися, спитати поради. Адже розповісти про себе все, навіть найінтимніше, найпозавітніше, незнайомій людині легше, ніж найближчому другові.

Ці два листи прийшли одночасно. Обидва від дівчат, від ровесниць. Одна дівчина, закінчивши школу, пішла працювати до канцелярії. Її пригнічує одноманітність хай і нескладної, але такої буденної праці. Вона заздрить тим, хто завжди у дорозі, хто ночує в наметах, хто бачить над собою не стелю, а зоряне небо.

Інша дівчина стала геодезистом. Тижні, а то й місяці вона проходить у полі, тому так сумує за гамірливим містом, так заздрить своїм ровесницям, які можуть хоч щовечора відвідувати якщо не музеї й театри, то принаймні дискотеки. Професію свою вона ненавидить. “Мені здається, я сіла не в свій поїзд. Треба б пересісти, але як же непросто це тепер зробити...”, - пише вона.

Справді, тепер це непросто. Як і непросто, врешті, вибрати той самий “свій” поїзд вчасно і правильно.

Які неправдиві, просто-таки бутафорські уявлення має наша молодь про різні професії! Лікар – це для неї обличчя у марлевій пов’язці, яскрава лампа над хірургічним столом. Родичі очікують біля дверей операційної, вже з квітами, бо наперед переконані, що операція пройде блискуче. Сталевар – це для молодих твердий погляд, рішучий вираз мужнього обличчя, яскраве полум’я мартену... Геолог - це рюкзак, едельвейси, водоспади, ризиковані, проте завжди вдалі переправи через бурхливі гірські річки, гітара біля мальовничого багаття... Звичні штампи. Саме такими “ієрогліфами” протягом десятиліть зображувалися професії у наших кінокартинах, журналах та книжках.

Як же легко зобразити зовнішні атрибути професій! І як нелегко розкрити істинну суть фаху! Тут вже треба збагнути прозу щоденної копіткої праці людей, бо ж без прози не існує поезії.

Життя геолога – це місяці, якщо не роки обробки зібраних матеріалів. Це бездоріжжя, побутова невлаштованість, часто бездомність і безсімейність. Крім краси гірських ущелин та екзотики дрімучих хащів, це люті комарі й набридлива мушва, це безкінечна втома, якнайтяжча фізична праця і, пробачте, антисанітарія.

Життя лікаря-хірурга – це безперервне фізичне й душевне напруження, це гоєння людських ран і виразок (а тут нічим не можна гидувати). Це будні прийому страждених і, буває, роздратованих хворих, це виснажливі нічні чергування. І знову – втома, втома, втома. Нерідко – це й найтяжчий моральний обов’язок сказати рідним, що врятувати хворого попри всі зусилля не вдалося...

Життя вчителя - це не лише оберемки квітів у день екзаменів. Це стоси зошитів, які доводиться перевіряти до глибокої ночі, це шум у класі, штовханина на перервах, це сорок учнів з різними, такими непростими

характерами... І то в кожному класі по сорок, а скільки усього? А протягом життя?

Як мало ми знаємо про працю людей, що нас оточують! Як часто звичний штамп професії затуляє від нас суть людини, яка цій професії присвятила життя! І не помічаємо ми ні людської відповідальності, ні наполегливості, ні старання, ні терплячості, ні натхнення. Хоч фахівці, як і професії, бувають різні.

Тож придивляйтеся до людей, до їхньої праці, до прози й поезії професій, які вас зацікавили! Щоб не довелося потім пересідати у інший поїзд. (З журн.; 490 сл.)

- Пояснити лексичне значення слів *геодезія* (наука про зображення земної поверхні на планах і картах, про методи вимірювання на місцевості); *геологія* (наука про речовинний склад землі, утворення й розміщення корисних копалин), *бутафорський* (*перен.* показний, несправжній), *атрибут* (постійна ознака чогось), *штамп* (*перен.* шаблон), *ієрогліф* (тут: знак, символ), *екзотичний* (тут: незвичний, химерний, дивовижний).
- Дібрати синоніми до слів
- Скласти план детального переказу тексту (орієнтовний: I. Листи до редакції. II. Два листи прийшли одночасно. 1. Одноманітність канцелярської роботи. 2. Невлаштованість геодезиста. 3. “Сіла не в свій поїзд...” III. Як вибрати “свій” поїзд? 1. Бутафорські уявлення молоді про професії. 2. Звичні штампи професій. 3. Нелегко збагнути суть фаху. 4. Штамп професії затуляє його суть. IV. Придивляйтеся!)
- Перебудувати план переказу детального на план стислого переказу. (орієнтовний: I. Роздуми над листами до редакції. II. Як сісти у “свій” поїзд? 1. Чим пояснюється викривлене сприйняття професій. 2. Вдивлятися у суть фаху. IV. Запорука правильного вибору).
- Написати стислий переказ тексту.

Урок № 41

Тематичне тестування (тема: Безполучникове складне речення)

Мета: систематизувати й узагальнити вивчене про безполучникове складне речення; з’ясувати рівень засвоєння знань, сформованості вмінь та навичок щодо теми “Безполучникове складне речення”; удосконалювати вміння застосовувати здобуті теоретичні знання на практиці, навички самостійної роботи, пунктуаційні та орфографічні навички.

Тип уроку: комбінований урок (систематизація й узагальнення вивченого; перевірка й облік здобутих мовних знань, умінь, навичок).

Обладнання: тестові завдання

Хід уроку

I. Повідомлення мети і завдань уроку.

II. Аналіз матеріалу з метою узагальнення вивченого.

* *Робота з підручником.* Відповіді на запитання, подані у вправі 218 (с. 111).

Опрацювання таблиці “Розділові знаки у безсполучниковому складному реченні (с. 112).

III. Виконання вправ на застосування узагальнюючих правил.

**Робота біля дошки.* Записати речення, накреслити його схему. Пояснити вживання розділових знаків. За схемою, поданою на с. 115, усно зробити синтаксичний розбір речення.

Довіку не буде із мене раба, душа поневажить полони. (В.Стус.) Я вийду сама проти бурі і стану – поміряєм силу! (Леся Українка.) Все-таки ми не за вітром пустили слова: у помислах ваших і наші прокинулись гени. (Б.Олійник.)

IV. Повідомлення мети перевірки й способів її проведення. Інструктаж щодо проведення тестування.

V. Проведення тестування.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ ТЕМАТИЧНОГО КОНТРОЛЮ (зразки)

1. Безсполучникове складне речення - це

а) речення, в якому прості речення об'єднані за змістом та інтонацією без допомоги сполучників і сполучних слів;

б) складне речення, яке складається з двох або кількох простих речень, що з'єднуються сполучниками і одне з яких є залежним від іншого;

в) складне речення, яке складається з двох або кількох простих речень, з'єднаних сполучниками і рівноправних між собою.

Скласти (пригадати) й записати безсполучникове складне речення (напр.: *Осика раз у раз зітхає, осика сонно шелестить.* (П.Тичина.)

2. Між двома частинами безсполучникового складного речення крапка з комою ставиться, якщо

а) наступна частина розкриває зміст попередньої;

б) зміст частин протиставляється;

в) частини значно поширені, не тісно пов'язані між собою за змістом.

Скласти (пригадати) й записати складне безсполучникове речення, між частинами якого потрібно ставити крапку з комою (напр.: *Козацьке сонце високо підбилося угору; зорі вкрили все небо, як ризу.* (П.Куліш.)

3. Якщо друга частина безсполучникового складного речення розкриває причину того, про що йдеться у першій частині, між ними ставиться

а) крапка з комою;

б) тире;

в) двокрапка.

Скласти (пригадати) й записати безсполучникове складне речення з двокрапкою (напр.: *І досі сниться: під горою, меж вербами та над водою, біленька хаточка.* (Т.Шевченко.) *Глянь: розкривається назустріч сонцю й грозам руками пружними запліднений чорнозем.* (М.Рильський.)

4. Якщо друга частина безсполучникового складного речення виражає наслідок або висновок з того, про що йдеться в першій, між частинами ставиться

а) двокрапка;

б) тире;

в) крапка з комою.

Скласти (пригадати) й записати складне безсполучникове речення із тире (напр.: *Сім'я міцна – горе плаче. Здобудеш освіту – побачиш більше світу.* (Нар.творч.) *Заспіваєш – аж світяться ранки.* (А.Малишко.)

5. Тире ставиться в такому складному безсполучниковому реченні:

а) Висипали запорожці – лиман човни вкрили. (Т.Шевченко);

б) Бувають дивні на землі діла: серед зими черешня зацвіла. (Д.Павличко.);

в) Хай оживає істина стара: людина починається з добра. (Л.Забашта.)

Скласти й записати безсполучникове складне речення за запропонованою вчителем схемою.

6. Двокрапка ставиться у такому безсполучниковому складному реченні:

а) Мені здається: я не жив, а тільки ще збирався жити. (О.Маковей);

б) Грім не гряне – ледачий не встане. (Нар.творч.);

в) Вгору стежка твоя – я спускаюсь з гори. (Дніпрова Чайка).

Скласти й записати безсполучникове складне речення за запропонованою вчителем схемою.

VI. Відповіді вчителя на запитання учнів (після того, як тестові завдання виконано).

VII. Підбиття підсумків уроку.

VIII. Домашнє завдання. Повторити п. 10-13, вправа 225.

Уроки № 42-43
Зв'язне мовлення

Усний твір у публіцистичному стилі на морально-етичну або суспільну тему

Мета: формувати такі текстотворчі вміння, як уміння визначати межі запропонованої теми майбутнього твору, прогнозувати його головну думку, у процесі складання плану твору обмірковувати мікротеми його тексту, добирати й систематизувати матеріал для твору, добирати адекватні задумові виражальні засоби мови, реалізувати власний задум; виховувати повагу до загальнолюдських моральних цінностей; розвивати уяву, логічне й образне мислення, усне мовлення, формувати культуру розумової праці; удосконалювати орфоепічні навички; збагачувати й уточнювати словниковий запас учнів.

Хід уроку

I. Повідомлення мети і завдань уроку.

II. Підготовка до складання усного твору.

* *Прочитати уривки, з'ясувати їх стиль, свою думку обґрунтувати.* До якого типу мовлення слід віднести уривки? Свою думку обґрунтувати. Як будується роздум? Чи можна сказати, що обидва уривки зачіпають морально-етичну тему? Що таке мораль? Етика? Чи легко розмежувати теми суспільну й морально-етичну? Чому?

I. Як відродити гідність української людини? Я вжив слово *відродити*, а не, скажімо, *піднести*, - щоб підкреслити міру її потоптаності сьогодні. Її топчуть злидні, її гнітить реальна – усупереч усім законам і Конституції – безправність перед чиновниками всіх рівнів; її на власній землі принижують, а на чужих землях тисячі й тисячі громадян незалежної України стають нещадно експлуатованими заробітчанами, людьми третього чи десятого сорту, яких зневажає чужа держава і не захищає власна.

Але й те треба сказати, що й самі українці, як мало хто, талановиті у справі самоприниження. Форми цього самоприниження найрізноманітніші. Нам бракує культури національної саморепрезентації. В тому числі й у повсякденному житті, що дуже важливо. Ми, україномовні українці, чи українські патріоти – а це часто одне й те саме – в суспільстві на особливому приміті. Коли лежить п'яний бродяга в калюжі – це нікого не дивує. Коли ж у калюжі побачать п'яного офіцера в погонах – це вже знахідка для громадської думки. Українець повинен пам'ятати, що в нього на плечах невидимі йому, але видимі оточенню погони українства – і це зобов'язує його бути зразком поведінки у всьому, зразком культурності й такту.

З виступу І.Дзюби на III Всесвітньому форумі українців 18 серпня 2001 р.

II. Вас не дратують люди, проблеми яких торкаються лише того, що приготувати на обід, як “дотягнути” до зарплатні, де що купити, де, як і з ким провести відпустку? Тобто люди, явно невідзначені високим рівнем духовності?

Та чи варто ж ставитися до таких людей зневажливо? Аж ніяк! Це однаково, що вважати сірооких людей гіршими за карооких або навпаки. Кожна людина має право бути такою, якою вона є, і жити так, як їй хочеться.

Зрештою, ті, хто менше замислюється над глобальними проблемами людства, роблять більше конкретних справ, без яких людство давно могло б вимерти як біологічний вид. Тож – кожному своє.

Чесне життя завжди моральне. Невтручання у чужі долі (крім тих випадків, коли справді треба допомогти) – теж цілком моральне. Неморальним є напучування, менторство, звичка встромляти носа до чужого проса.

З журналу.

Словник. *Мораль* – система поглядів і уявлень, норм і оцінок, що регулюють поведінку людей. *Етика* – наука, що вивчає мораль; норми поведінки, сукупність моральних правил певної соціальної групи. *Репрезентація* – представлення, показ. *Менторство* – повчальність, моралізаторство; *перен.* - надокучливість.

* *Бесіда.*

- У якій сфері суспільного життя вживається публіцистичний стиль?
- Як це позначилося на його назві?
- Які підстили можна виділити в публіцистичному стилі?
- У яких жанрах втілюється публіцистичний стиль?
- Яка мета публіцистичного стилю?
- Що спільного має публіцистичний стиль із наковим? З художнім?

* *Пояснення вчителя.*

З’ясування моральних понять, розв’язання етичних проблем, уточнення моральних норм і принципів, осмислення мотивів і наслідків людських вчинків завжди привертала увагу. Дослідженням рівня моральності як суспільства в цілому, так і окремої особистості займаються різні галузі суспільних наук. У художній формі питання моралі й етики досліджує мистецтво. З’ясуванню моральних питань може бути присвячений і учнівський твір.

Здебільшого такий твір вибудовується у формі роздуму (міркування). План твору-роздуму відповідає такій схемі:

I. Вступ (підведення до проблеми: чому я над цим замислився - став учасником чи свідком якоїсь події, щось почув чи прочитав тощо).

II. Теза твору.

1. доказ на підтвердження або спростування тези;

2. доказ (або приклад)
3. доказ (або приклад).....
4. доказ (або приклад) і под.

III. Висновки.

Твір-роздум на суспільну або морально-етичну тему здебільшого складається у публіцистичному стилі, основною сферою застосування якого є суспільно-політичне життя. Загальними ознаками стилю є інформативність, логічність, фактографічність, точність (ці риси єднають публіцистичний стиль із науковим), образність, піднесеність, емоційність, експресивність (цими рисами публіцистичний стиль подібний до художнього). Серед мовних ознак публіцистичного стилю - вживання суспільно-політичної лексики, емоційно забарвлених слів, риторичних запитань, стверджень та звертань, окличних речень. Ознакою, властивою власне публіцистичному стилеві є відверта підкреслена оцінність, що виявляється у вживанні оцінних слів.

У публіцистичному стилі виділяються такі підстили: власне публіцистичний, політико-агітаційний (застосовується на політичних мітингах, у текстах прокламацій), газетно-публіцистичний, ораторський (вживається у публічних виступах).

Роботу над твором на суспільну або морально-етичну тему, як і над будь-яким учнівським твором, слід розпочинати з осмислення запропонованої вчителем (або самостійно вибраної) теми та визначення меж теми. Потрібно з'ясувати, що саме потрібно сказати або написати, щоб розкрити тему, що для розкриття теми є найголовнішим, що менш важливим, але все ж бажаним, від чого слід відмовитись через несуттєвість або неактуальність.

Після цього потрібно обміркувати головну думку майбутнього твору – висновок, який має випливати з усього сказаного чи написаного.

Наступний етап роботи над твором – це добір відповідного фактичного матеріалу та його систематизація. Джерелами фактів для розкриття теми може стати досвід автора майбутнього твору, інформація, одержана ним від учасників або свідків певних подій, статистичні дані з довідників, підручників, періодики або те, що у вигляді фольклорних творів зберігає народна пам'ять чи увиразнює твір мистецтва. Авторіві не слід нехтувати також власною уявою.

Систематизувати ретельно дібраний фактичний матеріал найкраще у вигляді плану твору. Оскільки твір традиційно має такі структурні елементи, як вступ, основна частина (виклад) та кінцівка(стосовно до твору-роздуму – висновок), план має бути складним.

Склавши на чернетці план твору, можна перейти до наступного етапу роботи – створення тексту. Відступів від плану не слід уникати – навпаки, план цілком закономірно може змінюватися в процесі роботи над твором.

Головні вимоги до твору-роздуму такі: чітке формулювання тези, добір чітких і вичерпних аргументів на її підтвердження або спростування, логічність і послідовність викладу думок, точність висновків. Важливе

завдання – добір виражальних засобів мови (слів, граматичних форм, синтаксичних конструкцій), що відповідають вимогами вибраного стилю.

** Зачитування вчителем двох-трьох зразків учнівських творів на суспільну або морально-етичну тему. Обговорення творів.*

III. Робота над складанням твору.

** Колективне складання учнями плану й тексту усного твору на одну з тем:*

- Вірний друг – друге серце
- У чому призначення людини (Людина – це обов’язок, а не титул)
- Що це значить – знайти своє покликання
- Без мови немає народу

** “Проговорювання” усного твору.*

** Обговорення прослуханого твору.*

IV. Підбиття підсумків уроку.

V. Домашнє завдання. Вправа 257 (усно).

Уроки № 44-45

Тема: Складне речення з різними видами зв’язку. Контрольне аудіювання.

Мета: пояснити особливості будови складних речень із сурядним і підрядним зв’язком, формувати вміння креслити схеми таких речень, пояснювати вживання розділових знаків між їхніми частинами; з’ясувати рівень сформованості комунікативних умінь та навичок (зокрема умінь і навичок сприймати-розуміти); розвивати увагу, логічне мислення, удосконалювати навички виконання таких мисленнєвих дій, як аналіз, конкретизація, моделювання; удосконалювати навички роботи з підручником, колективної й самостійної роботи.

Тип уроку: комбінований урок (вивчення нового матеріалу; перевірка й облік здобутих комунікативних умінь і навичок).

Обладнання: текст для аудіювання.

Хід уроку

I. Підготовка до сприймання нового матеріалу.

* *Робота біля дошки.* Записати речення, підкреслити їх граматичні основи. Визначити види зв'язку між частинами складних речень. Накреслити схеми речень.

I. Струмок дзюрчить, роса блищить, і вогнище палає, і ліс гілками верховить у небесах витає. (М.Луків.) Смеркається; крила ночі розсипали пільму глуху, неначе орел, що ронить перо на своїм шляху. (Г.Лонгфелло.)

II. Не докуто словечка, бо впала туча, не доміряно правди: вона колюча. (А.Малишко.) Думав я, що все на світі тонко з'єднане у світі: все на світі творить в зладі неперервний коLOBіг. (Б.Олійник.)

II. Повідомлення теми і мети уроку. Мотивація навчання.

III. Вивчення нового матеріалу.

**Робота з підручником.* Опрацювання теоретичного матеріалу (с. 117).

IV. Виконання вправ на закріплення.

* *Пояснювальний диктант.* У кожному з речень підкреслити граматичні основи. Накреслити схеми вказаних учителем речень. Зробити синтаксичний розбір одного з речень за схемою, поданою на с. 128 підручника (усно).

I. Тепер чекай, коли насниться літо і спогади у серці оживуть. (І.Турчин.) Життя – це шлях, що переходить в шлях: кінця не має ні одна дорога. (Д.Павличко.) Я вірю: врешті-решт здолає світло тьму і землю вбереже від катастрофи розум. (М.Луків.) Який неухажний хлопчисько: у вправі було слово “мама”, а він написав “матуся”. (С.Павленко.)

II. Мій хлібний лан винищувала спека, та я його беріг, мов немовля, хоч тріскалась у стогоні, як дека, полита кров'ю батьківська земля. (Д.Луценко.) Хоч ненастанно стяг мій з вітром бився, та не високо плив в руці слабій, і хоч я жив, то все ж я не нажився. (І.Франко.) І марно будуть вічні матері синів перепинять біля порога: коли вже народилася дорога, по ній іти, долати і горіть! (Б.Олійник.)

III. І тільки так на світі треба жити, хоч як би важко не було щоденно: за горе ближніх серце хай болить, допомагай і немичним, і темним. (С.Топчій.) Слова - живі: їх ніжні душі від наших доторків болять коли ми сліпо і бездушно їх беремося вимовлять. (В.Бубир.) Істина одна незаперечна, суть її підтверджують слова: не зів'є поезія гніздечка в тій душі, що вбога і черства.

(Б.Дегтярьов.) В коло життя забігши, не забувай, юначе: кожна людина – більше того, що їй хтось означив! (М.Самійленко.)

*** Диктант із коментуванням.** Накреслити схеми вказаних учителем речень. Відповідно до однієї з накреслених схем скласти й записати складне речення з рідними видами зв'язку.

I. Коли б мене більше на світі було, я б десь біля сонця поставив табло, де б вічно світилася дата одна: коли закінчилась остання війна. (П.Воронько.) Знав я друзів своїх, що не мали хвальби а чи зради, бо хвальба – то є тлін, а від зради немає поради. (А.Малишко.) Для кожного, хто б вільним будь хотів, ума не треба, серця й поготів, щоб пити й жерти чи убивство втнути і щоб в останню мить таки збагнути, що правду каже приказка стара, яку не раз доводилось вам чути: хто сіяв зло, не діждеться добра. (Ф.Війон.)

II. Аби посидіти хоч трохи нагорі, чимало пнеться в мери, в депутати, але ніхто не йде в каменярі: вогонь Франка у грудях треба мати! (В.Красиленко.) Як хочеш політиком бути, не треба ні бачить, ні чути: за тебе хай бачить і чує, хто панує. (Р.Бернс.) На світі законів немало, я нагадаю один: щоб море не висихало, потрібно багато краплин. Але в штормову голину, як море бентежить гнів, потрібна зайва краплина, щоб вийшло воно з берегів. (В.Симоненко.)

III. Ми знали: півень провістить світанок і вся нечиста сила пропаде. (Н.Кир'ян.) Спіткнулась студінь, й одступає морок: палає ватра, палахкоче в горах, ласкавість материнську роздає. (І.Павліха.) Тяжке сирітство, як же взнати свій геній рід, свій генний код? Тож діток треба навчати: якщо ми разом, ми – народ. (П.Кириченко.) А вітер – чудовий маестро, тополь і берізок оркестри змахнули смичками завзято: звучи, вереснева сонато! (В.Сторожук.) Дощ подався вдалеч, земля довкруг полегшено зітхнула: сипнуло сонце із-за хмар проміння – іскристо засвітилися калюжі. (М.Косякевич.) Перейшов усі світи я - є прекрасних мов багато, але першою, як мати, серед мов одна лиш ти є. (І.Багрянний.)

V. Повідомлення засобів перевірки комунікативних умінь (аудіювання). Інструктаж щодо проведення контрольного аудіювання.

VI. Проведення контрольного аудіювання.

VII. Відповіді вчителя на запитання учнів (після того, як тестові завдання виконано).

VIII. Підбиття підсумків уроку.

Текст для контрольного аудіювання

Михайло Щепкін

Український акцент у російській мові великого чарівника сцени Михайла Семеновича Щепкіна вже майже два століття викликає щире захоплення й подивування.

Син Росії, Щепкін свідомо гартував свою сценічну особистість українською культурою. Він любив Україну, знав її, уболівав за її принижуваних синів і ніколи не поминав нагоди засвідчити Україні свою шану.

Пушкін і Гоголь полюбляли задушевні бесіди з Щепкіним. У їхньому товаристві цей товстий, невисокий, зі слабким голосом та гірко опущеними куточками вуст лукавоокий чоловік почувався рівнею. Він чудував їх нескінченними притчами, а то й українськими солоними оповідками і сам реготав у захваті, ніби дивуючись своїй богатирській силі.

Чутливий до будь-якої фальші, непоступливий в оцінках російський письменник Сергій Аксаков згадував: “Щепкін переніс на російську сцену справжню малоросійську народність з усім її гумором і комізмом. До нього ми бачили в театрі лише карикатуру на співучу, поетичну Малоросію. Щепкін тому міг так зробити, що дитинство й молодість його пройшли на Україні, він зріднився з її звичаями й мовою. Хіба можна забути Щепкіна в “Наталці Полтавці”?”

Мабуть, найвищу оцінку особи Щепкіна й усього ним зробленого дає ось така, зовні мало примітна подія у мистецькому житті того часу.

Олександр Сергійович Пушкін, гостюючи на підмосковній дачі Щепкіна, украй заворожений невтомним господарем, на чистому аркуші синюватоліскучого паперу власноруч вивів чотири рядки: “17 мая 1836, Москва. Записки актера Щепкина”. І трохи нижче з відступом: “Я родился в Курской губернии Обоянского узда в селе Красном”. Далі пушкінський запис обривається. І пішло вже рукою Щепкіна: “...1788 году ноября 6 числа”. Так було започатковано незвичайну сторінку мистецького життя. Це був винятковий випадок, коли Пушкін так дбав про чужий твір.

Справа в тому, що Пушкіну було притаманне гостре відчуття часу, його швидкоплинності, минушості, а в людей – забудькуватості. Якось він писав з гіркотою, що “славетні люди зникають у нас, не полишаючи по собі слідів. Ми ліниві й недопитливі”. Зневажання досвіду, цікавих спогадів було, на думку Пушкіна, ознакою духовної неповноцінності.

Щепкін тоді наближався до п’ятдесятиліття і сценічний набуток мав більш ніж вагомий – слава його поширилася по всій Росії. Ім’я артиста було на вустах кожної освіченої людини – від південних околиць України до Москви й Петербурга. Вітальні й салони шанобливо відчинялися перед сценічним

магом. Пушкін намагався не пропускати щепкінських спектаклів, розуміючи, що культурна Росія має справу з унікальним явищем. Тому терпляче переконував Щепкіна хоча б годину на день (лише годину) віддавати спогадам, роздумам про театр на папері. І домігся свого.

Спогади Щепкіна доведено до 1818 року, до історії викупу артиста з кріпацтва. На цьому записи припиняються: певно, згадка про кріпацтво дуже боліла.

На жаль, у записах актора не згадано про чотири роки театрального досвіду Полтави – періоду, виняткового для творчого зростання митця, етапного для його сходження на вершини сценічної майстерності. Сьогодні без вагань можна твердити, що й на терезах пушкінської оцінки полтавський сценічний досвід Щепкіна був вагомий.

...Нагода побувати на гастролях у Полтаві трапилася акторові в 1817 році, тобто за рік до його звільнення з кріпацтва. Місто тоді розбудовувалося, з'явилися дерев'яні тротуари, до кам'яної будівлі театру нарешті можна було дістатися, поминувши величезні калюжі. Група найкращих артистів російської трупи прийняла запрошення Котляревського переїхати до Полтави. Для створення справжнього високохудожнього театру Іван Петрович не шкодував ні часу, ні зусиль, до пізньої ночі просиджуючи на сцені, даючи поради акторам, доробляючи недолугі водевільні тексти. Можливо, саме тут, у Полтаві, нещодавно викуплений з кріпацтва Щепкін уперше відчув себе людиною.

Навіть у старому репертуарі Щепкін грав піднесено. Спеціально для Михайла Семеновича Котляревський написав “Наталку Полтавку” й “Москаля-чарівника”. Чи треба говорити, який розголос мали ці новаторські твори як у Полтаві, так і за її межами?

Про Щепкіна заговорили в Москві й Петербурзі, ревниво поцінуючи те, що він робив у Полтаві. Він першим скинув зі своїх героїв бутафорський одяг та умовні маски. Першим заговорив на сцені звичайною людською мовою. Із ним на сцену вийшов простий народ, “маленькі люди”. Усією силою свого таланту Щепкін домагався щирої поваги до простої людини, яку нівечили рабські умови життя. Він розказував про самого себе, про трагічну долю учорашнього кріпака.

Перейшовши 1822 року до Московського театру, Щепкін серед перших спектаклів показав п'єси Котляревського і назавжди залишив їх у своєму репертуарі, хоча вони довгий час були заборонені цензурою до постановки.

Востаннє Щепкін відвідав Полтаву 1850 року, поклонився могилі свого великого друга й духовного батька І.П.Котляревського. Про нього актор не забував до останнього подиху. Взяв найдіяльнішу участь у посмертному виданні творів письменника. Про це детально говорив із Шевченком, провідавши поета в Нижньому Новгороді, коли той повертався із заслання.

“Наталка Полтавка” навчала історичної пам'яті, поваги до народних традицій, до рідної мови. Зараз не можна не дивуватися, як у покріпаченій Україні ще на початку позаминулого століття, на світанку національного пробудження, міг народитися такий повчальний твір. Можливо, тут справа і

в тому, що в роботі над п'єсою зійшлися два видатних таланти – поета й артиста.

“Наталка Полтавка” значно випередила свою епоху, з неї чудувалися, їй аплодували. А коли не стали допускати до сцени, стало зрозуміло, що вона до того ж – гостра зброя, яка, якщо її вміло застосовувати, може дати разючі наслідки.

Ми забуваємо про це, бо живемо в інший час. Проте і в сучасній борні ідеологій, відвертих посягань на мовне й історичне достоїнство народу, при спробах знеособлення людини драматургія Котляревського для нас – коштовні перлини пам'яті й мудрий дороговказ.

З нами й Михайло Щепкін – геніальний артист, “російський Фігаро”, предтеча сучасного реалістичного театру. Він власним прикладом довів, як потрібно розуміти і як цінувати братерство народів (За М.Костенком; 860 сл.)

На кожне із запитань вибрати правильну відповідь:

1. Геніально відтворити на сцені український характер Михайлові Щепкіну допомагало те, що

а) його дитинство й молодість пройшли на Україні, він зріднився з її звичаями й мовою;

б) про Україну й життя українців актор знав з книжок;

в) актор був особисто знайомий з Тарасом Шевченком;

г) у процесі роботи над ролями актор спеціально відвідував Україну.

2. Про написання Михайлом Щепкіним спогадів особливо дбав

а) Микола Гоголь;

б) Василь Жуковський;

в) Олександр Пушкін;

г) Тарас Шевченко.

3. Спогади Михайла Щепкіна доведено

а) до 1817 року, до переїзду актора до Полтави;

б) до 1818 року, до історії викупу артиста з кріпацтва;

в) до 1844 року, знайомства артиста з Тарасом Шевченком;

г) до 1857 року, приїзду актора до Тараса Шевченка у Нижній Новгород.

4. Над спогадами Михайло Щепкін розпочав роботу

а) маючи двадцять років;

б) маючи тридцять років;

в) відзначивши сорокаріччя;

г) наближаючись до п'ятдесятиріччя.

5. П'єси спеціально для Михайла Щепкіна написав

а) Олександр Островський;

б) Микола Гоголь;

в) Григорій Квітка-Основ'яненко;

г) Іван Котляревський.

6. Силою свого сценічного таланту Михайло Щепкін домагався

- а) надання Україні самостійності;
 - б) визнання прав української мови;
 - в) щирої поваги до простої людини;
 - г) поваги до народних пісень.
7. У Полтавському театрі Михайло Щепкін виступав
- а) протягом року;
 - б) протягом трьох років;
 - в) протягом чотирьох років;
 - г) протягом десяти років.
8. Перейшовши до Московського театру, Михайло Щепкін
- а) назавжди відмовився від виконання ролей у п'єсах І.П.Котляревського;
 - б) зрідка погоджувався виступати у п'єсах І.П.Котляревського;
 - в) сам не грав, але охоче відвідував вистави творів І.П.Котляревського;
 - г) назавжди залишив у своєму репертуарі п'єси І.П.Котляревського.
9. І.П.Котляревського М.С.Щепкін вважав
- а) учителем і наставником;
 - б) рятівником від кріпацтва;
 - в) великим другом і духовним батьком;
 - г) людиною, насправді далекою від театру.
10. Полтавський період творчості Михайла Щепкіна був
- а) часом перепочинку між роботою у провінційних російських театрах;
 - б) періодом, винятковим для творчого зростання, для сходження на вершини сценічної майстерності;
 - в) вимушеним перепочинком перед серйозною роботою на столичній сцені;
 - г) часом, позначеним знайомством із Тарасом Шевченком.
11. Роль М.С.Щепкіна у розвитку театру нині визначається так:
- а) провінційний артист, про якого пам'ятають завдяки його дружбі з О.Пушкіним, М.Гоголем та Т.Шевченком;
 - б) провінційний артист, який уславився талановито написаними спогадами;
 - в) геніальний артист, предтеча сучасного реалістичного театру;
 - г) пересічний артист, що увійшов в історію завдяки створеному Т.Шевченком його портретові.
12. Свою епоху “Наталка Полтавка” значно випередила тим, що
- а) у п'єсі було використано чимало народних українських пісень;
 - б) у п'єсі було використано пісні, авторство яких приписується Марусі Чурай;
 - в) у мові п'єси вжито багато народних прислів'їв та приказок;
 - г) навчала історичної пам'яті, поваги до народних традицій, до рідної мови.

Урок № 46

Зв'язне мовлення

Доповідь на морально-етичну або суспільну тему

Мета: пояснити роль і значення доповіді як жанру публічного мовлення, вимоги до доповіді, послідовність підготовки доповіді; формувати вміння готувати доповідь та виступати з доповіддю; розвивати логічне й образне мислення, усне мовлення, культуру розумової праці, удосконалювати навички роботи з підручником, орфоепічні навички, збагачувати й уточнювати словниковий запас учнів.

Хід уроку

I. Повідомлення мети і завдань уроку. Мотивація навчання.

II. Підготовка до сприймання нового матеріалу.

* *Виразно прочитати (прослухати в магнітофонному записі) уривок з доповіді Є.Сверстюка на установчій конференції Товариства української мови ім.Т.Шевченка.* Пояснити лексичне значення виділених слів. За словником з'ясувати значення слова *доповідь*. Ким, де, за яких обставин виголошуються доповіді? З'ясувати стиль уривка з доповіді.

Важкі роздуми змушують нас у думках повернутися на холод зміщаної вулиці, яку вчили *яничарству*.

Як людям, що цією вулицею ходять, повернути тепло й чистоту рідної хати? Як їх разом з відчуженими дітьми повернути до правди й краси свого джерела? Їм здається, що вони вже ближче до мови російської... Як їм пояснити, що в крайньому разі вони можуть стати блідою, безкровною російською провінцією? Третім сортом... Хохлами...

Як їм, “*суржикам*”, донести цю правду до серця?

Ми не можемо пишатися тільки тим, що вдома зберегли рідну мову.

Слово полова.

Але огонь в одежі слова –

Безсмертна чудотворна фея...

І.Франко.

Слова – полова на всіх мовах. Порожня гра в патріотизм тільки відштовхує людей. Лукаві слова, *холуйські* слова, дрібні слова, *патетичні* слова, солодкі слова - це все одно сміття, хоч і українською мовою... “Вы серьезно или по-украински?» - в’їдливо закинуть вам ваші діти, і особливо, коли ті фальшиві слова будуть по-українськи. Хіба *не культивували* вороги нашої культури низькопробних творів українською мовою?

Отже, хочемо боротися за українську мову – борімося цією мовою за вищі моральні *ідеали* й цінності, історично пов’язані з цією мовою. Тільки вага, глибина і *шляхетність* надають привабливого шляхетного звучання українській мові. Парубоцький патріотизм нікого не привабить. Віра в Україну мусить бути наповнена добром і вірою в загальнолюдські ідеали.

Словник. *Яничарство* – суспільне явище, що полягає у зраді національних інтересів (від *яничар* – солдат регулярної піхоти султанської Туреччини, створеної з полонених християнських хлопчиків, обернених у мусульманство). *Суржик* – суміш зерна пшениці й жита, жита й ячменю; *перен.* – елементи двох або кількох мов, об’єднані штучно, без додержання норм літературної мови; нечиста мова. *Холуй* – лакей, слуга. *Культивувати* – запроваджувати, насаджувати. *Ідеал* – взірць, досконалість. *Шляхетність* – благородство, високі моральні якості.

III. Вивчення нового матеріалу.

* *Робота з підручником.* Виконання вправи 204 (I.ІІ).

Виконання вправи 205 (ознайомлення з вимогами до доповіді).

IV. Виконання вправ на закріплення.

* *Колективна підготовка доповіді на шкільному вечорі на одну з тем:*

- Що таке суржик – ознака неосвіченості чи дитя недбалості?
- “Квасний” патріотизм і його вияви
- Що таке яничарство – сила, біда чи діагноз?

* *Виголошення доповіді двома-трьома учнями. Обговорення змісту й мовного оформлення доповіді за схемою, поданою на с. 115 підручника.*

V. Підбиття підсумків уроку.

VI. *Домашнє завдання.* Підготувати текст доповіді на одну із запропонованих на уроці тем.

Уроки № 47-51

Тема: Розділові знаки в складному реченні з різними видами сполучникового і безсполучникового зв’язку. Тематичне тестування (тема: Складне речення з різними видами сполучникового й безсполучникового зв’язку). Контрольне читання мовчки.

Мета: закріпити знання про особливості будови складних речень із сурядним і підрядним зв’язком, формувати вміння креслити схеми таких речень, пояснювати вживання розділових знаків між їхніми частинами; з’ясувати рівень засвоєння знань і сформованості вмінь і навичок щодо теми “Складне речення з різними видами сполучникового й безсполучникового зв’язку”, а також сформованості комунікативних умінь і навичок (читання

мовчки); розвивати увагу, логічне мислення, удосконалювати навички колективної й самостійної роботи.

Тип уроку: комбінований урок (закріплення вивченого; перевірка й облік здобутих мовних знань, мовних та комунікативних умінь і навичок).

Обладнання: тестові завдання, текст для контрольного читання мовчки.

Хід уроку

I. Повідомлення мети і завдань уроку.

II. Відтворення теоретичних відомостей.

**Бесіда.*

- Яке речення називається складним? Складним сполучниковим?
- На які дві групи поділяються складні сполучникові речення? Навести приклад речення складносурядного і складнопідрядного.
- Яку будову можуть мати речення із сурядним і підрядним зв'язком?
- Яке речення називається складним безсполучниковим? Навести приклад.
- На які три основні різновиди розподіляються складні речення зі сполучниковим і безсполучниковим зв'язком?

III. Виконання вправ на закріплення.

** Робота біля дошки.* Записати речення, підкреслити в кожному граматичні основи. З'ясувати вид зв'язків між частинами речень. Накреслити схеми речень. Пояснити вживання розділових знаків.

I. Мовчала ніч; усі мовчали; і соловейко задрімав; на небі зірочки блищали, за гаєм місяць виглядав. (Л.Глібов.) Виводить натхненно й пронизливо пташка, і жаль, що пташину ту мову дзвінку поетам, які б не були вони, важко в житті перекласти на мову людську. (Д.Луценко.) Юність вчать – наука їй не шкодить, але рветься зойк у мене з вуст: хай до неї близько не підходить із своєю міркою Прокруст! (В.Симоненко.)

II. Книги – морська глибина: хто в них пірне аж до дна, той, хоч і труду мав досить, дивні перли виносить. (І.Франко.) Слова одні нам тішать слух і зір, а інші нас відштовхують раптово, в одних – огонь і істина жива, а є мертвотні, крижані слова. (М.Рильський.) Хочеш вік прожити немарно ти - вищої шукай собі мети, щоб за тебе більшая була: за великою зростеш і сам, з нею воля духові й рукам і великі на весь світ діла. (Б.Грінченко.)

** Самостійна робота.* Переписати, розставляючи розділові знаки (подаємо уривок без їх вилучення). Накреслити схему речення.

I. Вільно й широко розлягдися зелені поля; не тіснили їх похмурі ліси, не давили високі гори, і далеко-далеко сягало око вповдовж ланів та невеличкий гайків, що зеленими вершечками виглядали з ярів та балок. (В.Винниченко.) Низькі чорні хмари, здавалося, стояли нерухомо, але по тому, як вони час від часу засмолювали негусті дрібні зорі і як ті зорі знову ненадовго з'являлися, можна було здогадатися, що хмари біжать. (Григорій Тютюнник.)

II. Мати своєму улюбленому заняттю віддалась, голкою блискає, ще один рушник готує комусь, а дитинча, притулившись біля материних ніг, позирає звідти на нас одним оком, карим, сторожким, як це буває в підраненого перепеляти, коли воно, вискочивши з-під коси, відбігає десь по стерні, втікаючи від гострої сталі, ще сподіваючись знайти якийсь кущик для захисту, хоч степи всі довкруг на всі гони лежать у снопах.

О.Гончар.

III. Доки ми посипаємо, сіємо-віємо та викрикуємо свою колядницьку хвалу цій хаті і сімейству її, із покутя, з-під рушника, весь час дивиться на нас на дошці мальована Пречиста Матір з Немовлям, дивиться уважно й доброзичливо, вона оцінює наші завзяті старання та нашу чемність, бо ж посипали ми тільки житом-пшеницею, а головне – від душі, повними жменями; той зичливий іконний погляд з-під рушника почуваємо й тоді, коли, відкривавшись та ждучи дарунків, ще якийсь час топчемося біля порога весело розбурханим після співу юрмиськом, а жінка з німбом довкруг голови по-материнськи озирає кожного з нас.

За О.Гончаром.

** Перевірка самостійної роботи.*

IV. Повідомлення способу перевірки мовних знань, умінь і навичок. Інструктаж щодо проведення тестування.

V. Проведення тестування.

VI. Відповіді учителя на запитання учнів (після того, як тестові завдання виконано).

VII. Інструктаж щодо проведення контрольного читання мовчки.

VIII. Проведення контрольного читання мовчки.

IX. Відповіді вчителя на запитання учнів (після того, як тестові завдання виконані).

X. Підбиття підсумків уроку.

XI. Домашнє завдання. Повторити п. 15, вправа 237 (II, III).

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ ТЕМАТИЧНОГО КОНТРОЛЮ (зразки)

1. Складне речення з різними видами зв'язку називається

- а) складнопідрядним реченням;
- б) складним синтаксичним цілим;
- в) складною синтаксичною конструкцією.

Скласти (пригадати) й записати складне речення із сполучниковим і безсполучниковим зв'язком (напр.: *Ви щасливі, пречистії зорі, ваші промені – ваша розмова, якби я ваші промені мала, я б ніколи не мовила слова.* (Леся Українка.) *Цвітуть сади, духмяно пахне рута, і соловейко спокою не зна.* (Є.Гуцало.)

2. Складне речення із сполучниковим підрядним і безсполучниковим зв'язком - це

- а) Ти до мене прийшла не із казки чи сну, і здалося мені, що стрічаю весну. (В.Симоненко.);
- б) На світі у кожного сонце своє; любенько живеться, як сонечко є. (В.Александров.);

в) З вітром шепечуться квітки, пісня дзвенить про любов, і над свічадом ріки місяць примарний зійшов. (В.Сосюра.)

Скласти (пригадати) й записати складне речення із сполучниковим підрядним і безсполучниковим зв'язком (напр.: *Отож працюй, щоб кожен міг сказати: він не дарма життя своє прожив.* (Д.Луценко.)

3. Складне речення із сполучниковим сурядним і безсполучниковим зв'язком - це

- а) Достигло літо, налилося жито, і звідусіль ідуть чужі жінці. (О.Ольжич.);
- б) Б'ється серце чуло, як світиться вікно – все давно минуло... (В.Сосюра.);
- в) Отак мені привиділось сьогодні, коли вертався уранці від ріки: каштан – неначе церква великодня. (Є.Гуцало).

Скласти (пригадати) й записати складне речення із сполучниковим сурядним і безсполучниковим зв'язком (напр.: *Іду – і серце квітне, так радісно кругом.* (В.Сосюра.) *Я знов біля моря стою, не бачив його я вже роки, і чайка летить одинока в його голубому краю.* (В.Сосюра.)

4. Складне речення із сурядним, підрядним і безсполучниковим зв'язком - це

- а) Земля в обіймах супокою, їй дня, що згас, не повернуть. (В.Сосюра.);
- б) Знаю я, моє не згасне ім'я: кров свою віддав пісням моїм я, що мене продовжать у житті. (В.Сосюра.);
- в) Вже травень засвітив свічки каштанів білі, і йде в квітках весна у рідному краю, я так його люблю, що передать не в силі в закоханих словах усю любов мою! (В.Сосюра.).

Скласти (пригадати) й записати речення із сурядним, підрядним і безсполучниковим зв'язком (напр.: *Коли захворію, тоді неначе хворе все довкола: хворіє гай й хворіє поле.* (Є.Гуцало.)

5. Схемі [], [], і []. відповідає така складна синтаксична конструкція:

а) Над річкою, в чистім полі, могила чорніє; де кров текла козацькая, трава зеленіє. (Т.Шевченко.);

б) Мелькають червоні жупани, вирує, кипить Дніпро, і Байда стріляє в султана, підвішений за ребро. (В.Симоненко);

в) Розвалювалася темрява, коли з-під неї виходила земля і вилітав жайворонок. (М.Стельмах.).

Скласти й записати складну синтаксичну конструкцію за запропонованою вчителем схемою.

б. Схемі [], коли [], []: []. відповідає така складна синтаксична конструкція:

а) Настане день, настане час, і розіллється знов медами земля, що освятив Тарас своїми муками-ділами. (М.Рильський.).

б) Виявляється, коли їм скрута, птахи просто горнутья до людини: вони зовсім довіряються їй. (О.Гончар.);

в) Я краще люблю підводою, бо коли дорожиш свободою, топай, брате, як Скворода, але то вже твоя біда. (І.Драч.)

Скласти й записати складну синтаксичну конструкцію за запропонованою вчителем схемою.

Текст для контрольного читання мовчки

Перша сходинка в науку

Славетний український математик Михайло Васильович Остроградський народився 1801 року на Полтавщині.

З юних літ Михайло мріяв про військову службу. І хтозна, як склалася б доля сина пересічного українського поміщика, якби не автор славетної “Енеїди” Іван Котляревський.

Навчався Михайло в полтавській гімназії. Ще восьмирічного привіз його батько з глухого хутора до губернського міста і влаштував у Будинок виховання дітей бідних дворян при тій же гімназії. Будинок існував лише рік, проте встиг зажити слави як заклад, що давав пристойні знання з математики, географії й літератури. Заснував його знаний письменник, директор училищ і генеральний суддя Полтавської губернії Василь Васильович Капніст.

Але юного Остроградського тут мало що захоплювало. Багато з того, чого тут навчали, він вже знав, а чого не знав, давалося йому без щонайменших зусиль, тому й бив хлопчина байдики.

Другого року навчання, навесні, саме на вербному тижні, в Будинку сталася подія: доглядачем призначили відставного штабс-капітана Івана Петровича Котляревського. Високий, кощавий, з витягнутим і закарлюченим носом, він став водночас грозою вихованців і їхнім чуйним наставником. За якихось два місяці в Будинку було наведено лад.

Від старших гімназистів вихованці довідалися, що новий доглядач пройшов шлях від кадета до штабс-капітана, служив у Сіверському карабінерному полку, який було організовано з ліквідованих царцею

Катериною II українських козацьких формувань. Під час війни з Туреччиною Котляревський був ад'ютантом командуючого корпусом.

Багато чого дізналися вихованці про свого доглядача: що за мужність його відзначили при здобутті Бендер, що він мудро провів переговори з буджацькими татарами, що за доблесть був удостоєний ордена Святої Анни.

Та найбільше юнаків захоплювала історія про те, як запорожці, що жили на Дунаї, довідавшись, що Котляревський є автором книжки про Енея, яка ходила в рукописних списках, запрошували його до себе за старшого.

Спершу вихованці мало вірили, що їхній доглядач якимось причетний до написання "Енеїди". Ну який з нього піїт? Хто б це дозволив офіцерові на війні віршувати?

Але якось на уроці, присоромлюючи за лінощі одного з учнів, Котляревський продекламував:

Батьки, які синів не вчили,
А гладили по головах,
І тільки знай, що їх хвалили,
Кипіли в нафті в казанах...

На все життя запам'ятався учневі Остроградському той день, коли Іван Петрович загадав вихованцям химерну задачу. Летів у небі клин гусей, а назустріч йому гусак. "Здрастуйте, сто гусей!" – привітався. "А нас не сто, - почув у відповідь. – Щоб було сто, треба ще стільки, та півстільки. Та чвертьстільки і ти один..."

Хлопці довго мовчки терли лоби. Тоді Михайло наважився і випалив:

-Гусей летіло тридцять шестеро!

-Правильно, Остроградський! – відповів Іван Петрович. – Бути тобі другим Ейлером!

-А хто він? – червоніючи, запитав Михайло.

-Геніальний математик, був членом Петербурзької академії наук. Хочеш стати академіком?

-Не хочу! – дзвінко промовив Михайло. – Піду у військо...

-Похвально! Але щоб знав: для військової справи Леонард Ейлер зробив більше, ніж усі генерали й адмірали разом. Є така наука навігація, яка допомагає визначати місцезнаходження кораблів у відкритому морі. Хто робить це краще, той перемагає в морських боях. Праці Ейлера з картографії, про рух планет, про припливи й відпливи вивчаються в усіх кадетських корпусах. Найпершу наукову розвідку він написав, маючи 19 років. Було то в Швейцарії, де він народився. Паризька академія наук якраз оголосила конкурс на найкраще розв'язання задачі про розташування щогл на кораблях. Леонард Ейлер, який моря в очі не бачив, задачу розв'язав математично. Через рік він переїхав до Петербурга, де невдовзі став професором, а тоді й академіком. Працював так, що швидко втратив зір на одне, а тоді й на два ока. Але й сліпий продовжував диктувати математичні праці своїм синам. До речі, один з Ейлеревих синів, Христофор, був військовим, служив у Війську Запорозькому, мав грамоту від самого кошового Петра Калнишевського...

Чимало цікавих задач загадував Іван Петрович своїм вихованцям. Найпершим їх розв'язував зазвичай Остроградський. Тому доглядач радив йому якнайсерйозніше вивчати математику.

Коли розпочалася війна з наполеонівською Францією, Михайло Остроградський навчався у третьому класі гімназії. Хвалитися успіхами в навчанні не міг, але й задніх не пас. У цьому була заслуга Івана Петровича, який частенько давав йому доброго прочухана. Проте з початком війни все змінилося: у Полтаві Котляревський бував лише наїздами, бо формував п'ятий козацький полк на Хорольщині.

Але надії улюбленого наставника Михайло Остроградський все-таки виправдав. Навчався математики в Харківському університеті, а пізніше – у навчальних закладах Парижа. Жодного диплома про вищу освіту він так і не одержав, проте в Парижі звернув на себе увагу таких велетів математичної науки, як Ампер, Пуассон, Фур'є. Саме у Парижі Михайло Остроградський розпочав свої математичні дослідження, які невдовзі, вже в Росії, принесли йому феноменальне визнання: 1830 року він став академіком Петербурзької академії наук.

Основні праці Остроградського стосуються математичної фізики, математичного аналізу, теоретичної механіки; відомі його праці з алгебри та теорії ймовірностей. Його відкриття увійшли в науку під назвами “метод Остроградського”, “формула Остроградського” тощо.

Михайло Остроградський – автор кількох підручників, які відіграли важливу роль у підвищенні наукового рівня викладання математики у вищій школі. Він був одним із засновників Петербурзької математичної школи, дійсним членом Нью-Йоркської, Туринської, Римської, Паризької академії наук, почесним членом багатьох наукових товариств. А першим на виняткові математичні здібності Остроградського звернув увагу Іван Петрович Котляревський. (За М.Сорокою; 805 сл.)

На кожне із запитань вибрати правильну відповідь:

1. Математик Михайло Остроградський народився

- а) на Харківщині;
- б) на Київщині;
- в) на Полтавщині;
- г) на Львівщині.

2. З юних літ Михайло мріяв

- а) про наукові дослідження;
- б) про роботу лікарем;
- в) про вчительську роботу;
- г) про військову службу.

3. До Будинку виховання дітей бідних дворян при Полтавській гімназії батько привіз Михайла

- а) восьмирічним;
- б) десятирічним;

- в) п'ятнадцятирічним;
г) сімнадцятирічним.
4. Навчання давалося Михайлові
- а) завдяки серйозним зусиллям;
б) без найменших зусиль;
в) легко чи важко в залежності від настрою;
г) легко чи важко в залежності від стану здоров'я.
5. Івана Котляревського доглядачем Будинку призначили
- а) першого року навчання Остроградського, восени;
б) першого року навчання Остроградського, навесні;
в) другого року навчання Остроградського, навесні;
г) третього року навчання Остроградського, взимку.
6. Доглядач Іван Котляревський був
- а) відставним штабс-капітаном;
б) відставним полковником;
в) відставним генералом;
г) відставним генерал-полковником.
7. Найбільше юнаків захоплювало те,
- а) що їхній доглядач був удостоєний ордена Святої Анни;
б) що Котляревського відзначили при здобутті Бендер;
в) що Котляревський вдало провів переговори з татарами;
г) що запорожці, що жили на Дунаї, запрошували Котляревського до себе за старшого.
8. За приклад для наслідування І.П.Котляревський запропонував учневі Остроградському науковця
- а) Ампера;
б) Фур'є;
в) Ейлера;
г) Пуассона.
9. Математики Михайло Остроградський навчався
- а) у Петербурзькому університеті, а пізніше у навчальних закладах Лондона;
б) у Петербурзькому університеті, а тоді у навчальних закладах Рима;
в) у Харківському університеті, а потім у навчальних закладах Петербурга;
г) в Харківському університеті, а пізніше у навчальних закладах Парижа.
10. Михайло Остроградський став одним із засновників
- а) Петербурзької математичної школи;
б) Паризької математичної школи;
в) Лондонської математичної школи;
г) Нью-Йоркської математичної школи.
11. Заслуга доглядача Будинку І.П.Котляревського полягає в тому,
- а) що він першим звернув увагу на математичні здібності Остроградського й підтримав їх;
б) що він силою примушував учня Остроградського вивчати математику;
в) що він захопив учня Остроградського розповідями про мандрівки Енея, чим заохотив його до навчання за рубежем;

г) що він сприяв захопленню учнем Остроградським математикою, розповівши йому про привабливу долю Ейлера.

12. З опрацьованого тексту читач дізнався про такі якості І.П.Котляревського, як

а) мужність і доблесть на війні;

б) дотепність і гострий розум;

в) вимогливість до себе та до інших;

г) освіченість, ерудованість, пильну увагу до вихованців.

Урок № 52

Контрольний диктант. Складання діалогів

Мета: з'ясувати рівень засвоєння знань, сформованості вмінь і навичок з теми “Складне речення”, також рівень сформованості комунікативних умінь, зокрема вміння складати й підтримувати діалог; формувати вміння й навички використовувати здобуті теоретичні знання на практиці відповідно до конкретної ситуації, закріпити вміння дотримувати етичних правил спілкування; розвивати логічне мислення, пам'ять, формувати орфографічну й пунктуаційну грамотність, навички самостійної роботи, орфоепічні навички.

Тип уроку: урок перевірки й обліку здобутих знань, сформованих мовних і мовленнєвих умінь і навичок.

Обладнання: текст для диктанту, ситуативні вправи.

Хід уроку

I. Повідомлення мети перевірки і способів її проведення.

II. Написання диктанту.

III. Відповіді вчителя на запитання учнів (після того, як диктант написано).

IV. Виконання ситуативних вправ.

* Скласти й “розіграти” діалог між двома дев'ятикласниками, одному з яких надзвичайно подобаються повісті Г.Квітки-Основ'яненка, інший же вважає, що сучасного читача ці твори не можуть зацікавити. Розмова відбувається на засіданні шкільного літературного гуртка.

* Скласти й “розіграти” діалог між двома дев'ятикласниками, один з яких зачарований “Енеїдою” І.Котляревського, інший ставиться до неї як до твору,

який має лише історичну, проте не художню вартісність. Розмова відбувається у дружньому колі на дні народження одного з співрозмовників.

* Скласти й “розіграти” діалог між двома (трьома) дев’ятикласниками, один з яких наполягає на тому, що вживання фразеології огрубляє мовлення, двоє інших прагнуть переконати його, що вживання фразеологізмів робить мовлення образним і виразним. Спілкування відбувається на факультативному занятті.

* Скласти й “розіграти” діалог між дев’ятикласником і туристом, який розпитує про найцікавіші музеї (виставки, пам’ятки історії й культури, вулиці, майдани) вашого міста (села) та цікавиться, як їх дістатися. Розмова відбувається на автовокзалі (залізничному вокзалі, аеропорту).

V. Підбиття підсумків уроку.

VI. Домашнє завдання. Повторити все вивчене про складне речення.

Тексти для контрольного диктанту

1. Мандрівний філософ

Друга половина вісімнадцятого століття принесла Україні немало трагічного: запровадження кріпацтва, гоніння української культури й мови. Народ втрачав рештки своєї державності, переходив у невільницький стан, і в гірку цю добу Григорій Сковорода вважав за обов’язок бути серед людей, несучи їм розраду, яку може дати тільки слово. З Біблією й сопілкою в торбині він мандрував селами й містечками. Зупинявся в поміщицьких будинках, навчав дворянських дітей, а тоді вирушав навчати селян. Основою його вчення була віра у всемогутність людського розуму і неминучість торжества справедливості. Філософ вважав, що ідеальне суспільство можна створити за допомогою освіти.

Йому, хлопцеві з полтавського села, вихідцю із заможної козацької сім’ї, розчинилися двері Київської академії. Узявши постриг, він міг досягти найвищих чинів і посад, але визнав за краще виїхати за кордон церковним служкою, і манила його туди жага знання. Та палко люблячи природу України, її мову, людей, він не міг лишити рідної землі.

“Світ ловив мене, та не спіймав”, - такий напис заповідав зробити на своєму надгробкові Григорій Сковорода (За А.Денисенком; 160 сл.).

2. Іван Котляревський

Вихваляючи твори Івана Котляревського, ми залюбки заводимо мову про талант письменника. Проте щоб стати зачинателем нової української

літератури, самого таланту мало: треба мати український хребет. Той хребет, який крізь усі лихоліття й катастрофи знову й знову випрямлюється і утверджує вільне людське право бути собою.

“Енеїду” Котляревський розпочав під час свого вчителювання. Відчувається його захват легким, дотепним, вільним словом, поезією звичаїв, коли кожен звук і образ іскриться. У мовній стихії благословенної Полтавщини поет купався, як бджола в пилку в пору весняного цвіту, наповнюючи сонячним нектаром рамки Вергілієвої поеми.

Здається, “Енеїда” має чарівну силу єднати порізаних земляків широю людською усмішкою, спонукає впізнавати себе справжнього. Крім того, в поемі вже з перших рядків закодовано запорізьку історію. Читач відчуває рідне тепло, виспіване на козацький лад. Митець утвердив високе почуття людської й національної гідності. Це почуття й стало хребтом нової української літератури, що завжди послідовно обстоювала добру славу й честь української імені. (За Є.Сверстюком; 150 сл.).

3. Найулюбленіша п'єса

“Наталка Полтавка”, ця улюблена вистава українського народу, зросла на ґрунті народної творчості. Щедро черпаючи із скарбниці духовних цінностей свого народу, автор доречно використав у творі і влучність прислів'я, і сатиричну пісню Григорія Сковороди, і пісенну лірику, створену безіменними авторами. Проте одне ім'я тепер відоме. Це Маруся Чурай, донька полтавського сотника за Хмельниччини. Саме їй, особі напівлегендарній, народна традиція приписує авторство багатьох використаних у драмі пісень. Ці перлини, вихоплені з народної пісенної стихії, у сприйнятті українця невіддільні від п'єси Котляревського.

У драмі виразно видно, як з незліченних джерелець народжується мова України, майбутній Дніпро її співучого слова. Сучасна наша літературна мова вже відчутно проступає тут у своїх основних рисах і властивостях.

Донині твір чарує первозданною свіжістю, красою почуттів. Мільйони людей, стрічаючись із образами твору, мають насолоду. Кожне нове покоління читачів і глядачів черпає для себе моральні взірці людської краси і благородства. Іскрометний гумор, щирість, теплота, природність інтонації надали творіві життєвості, що не згасла й досі (За О.Гончаром; 155 сл.).

4. Синиця

Зранку порозсувалися обрії, побільшало світла. Небо стало таке високе, що погляд тонує у безмежжі. Сонце зникло за хмарами, і тоді донизу посіявся сніг.

Він падав легкий, лапятий, кружляючи неквапливо. Потім небеса потемніли і все довкола теж потемніло. Та скоро почало світлішати: сніг сипав не такий рясний. Коли ж оголився, зблиснувши, край неба, снігопад зовсім припинився.

Йдучи вулицею, ще здалеку почув я радісний пташиний спів. Наближався до молодих топольок, посаджених торік, і той спів лунав усе впевненіше. На вершечку тополі сиділа синиця й завзято щебетала. Мелодійний спів пташки був немов насичений світлом. Можна було подумати, що саме світло співає щасливим голоском синички.

Йшов я ввечері коло тієї самої топольки й подивився на верхівку. Потім запитав себе: чого зупинявся? Невже надіявся, що прилетить пташка і заспіває, як удень? Та чого їй сюди летіти? Десь, мабуть, на іншому дереві примостилась і щебече. (За Є.Гуцалом; 140 сл.)

Урок № 53

Аналіз контрольного диктанту

Мета: проаналізувати допущені в диктанті типові помилки; удосконалювати вміння застосовувати здобуті теоретичні знання на практиці, удосконалювати орфографічну й пунктуаційну грамотність, уміння й навички самостійно мислити; удосконалювати навички виконання таких мисленнєвих дій, як аналіз, порівняння, узагальнення, вміння робити висновки за аналогією, удосконалювати вміння й навички колективної й самостійної роботи.

Тип уроку: урок аналізу контрольної роботи.

Хід уроку

I. Повідомлення мети і завдань уроку.

II. Підбиття підсумків контрольного диктанту. Відзначення найбільш вдалих робіт. З'ясування типових помилок. Бесіда про характер помилок.

III. Повідомлення оцінок. Повернення зошитів.

IV. Колективне опрацювання допущених учнями типових помилок.

V. Самостійна робота над допущеними в диктанті помилками.

VI. Підведення підсумків уроку.

VII. Домашнє завдання. Повт. П. 14-15, вправа 245.